

REVISTA DE ȘTIINȚE POLITICE ȘI RELAȚII INTERNAȚIONALE

TOM IV

Nr. 2

2007

CUPRINS

IDEI ÎN ACTUALITATE

ARISTIDE CIOABĂ, Curtea Constituțională a României — garantul supremației Constituției în cadrul sistemului politic	5
--	---

RELAȚII INTERNAȚIONALE

ANDRÉ TOSEL, Mondializarea ca obiect filosofic?	33
YVES PLASSERAUD, Minoritățile Estoniei și statutul lor	49
LUANA MARTIN, Problema islamului în spațiul olandez.....	62
LEONIDA MOISE, <i>Fundamentele realiste</i> ale politicii externe americane după cel de-al doilea război mondial	68
SANDA CINCĂ, Cristalizarea politicii europene de securitate și apărare a Uniunii Europene între 1989 și 2001 (I)	76
DANIELA IONESCU, Ce a pierdut România prin alocarea unei responsabilități minore primului său Comisar European	93
CEZAR STANCIU, Contribuții la istoria relațiilor postbelice româno-italiene	100

ISTORIE POLITICĂ

STELIAN NEAGOE, Reconstituirea unui asasinat politic	111
--	-----

DOCTRINE POLITICE

RĂZVAN PANTELIMON, Fascismul italian	127
--	-----

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ / MISCELLANEA

- Complexitatea antropologiei filosofico-politice eliadiene (*Lorena Păvălan Stuparu*)
□ Lecția lui Vasile Pârvan. La 85 de ani de la crearea Academiei din Roma și la 80 de ani de la dispariția marelui istoric (*Carmen Burcea*) □ Secvențe de istorie intelectuală (*Lorena Păvălan Stuparu*) 146

NOTE DE LECTURĂ / RECENZII

- Dinu C. Giurescu**, *Falsificatorii. „Alegerile“ din 1946*, București, Rao International Publishing Company, 2006, 380 p. □ **Dumitru Șandru**, *Comunizarea societății românești în anii 1944–1947*, București, Editura Enciclopedică, 2007, 298 p. (Sanda Cincă) 150

REVISTA DE ȘTIINȚE POLITICE
ȘI RELAȚII INTERNAȚIONALE
(ROMANIAN JOURNAL OF POLITICAL SCIENCES
AND INTERNATIONAL RELATIONS)

VOL. IV

No. 2

2007

CONTENTS

NOWADAYS ISSUES

- ARISTIDE CIOABĂ, The Constitutional Court of Romania — the Guarantor of the Supremacy of Constitution in the Framework of Political System 5

INTERNATIONAL RELATIONS

- ANDRÉ TOSEL, The Globalization as a Philosophical Object? 33
YVES PLASSERAUD, The Estonian Minorities and their Status 49
LUANA MARTIN, The Problem of Islam in Holland's Space 62
LEONIDA MOISE, The *Realist Foundations* of the American Foreign Policy after the Second World War 68
SANDA CINCĂ, The Crystallization of European Policy of Security and Defence between 1989 and 2001 (I) 76
DANIELA IONESCU, What has Romania lost by the Allocation of Insignificant Responsibilities to his first European Commissioner? 93
CEZAR STANCIU, Contributions to the History of Postwar Romanian-Italian Relations 100

POLITICAL HISTORY

- STELIAN NEAGOE, The Reconstitution of a Political Assassination 111

POLITICAL DOCTRINES

- RĂZVAN PANTELIMON, The Italian Fascism 127

- SCIENTIFIC LIFE / MISCELLANEA 146

- ANNOTATED BIBLIOGRAPHY 150

REVISTA DE ȘTIINȚE POLITICE
ȘI RELAȚII INTERNAȚIONALE
(REVUE ROUMAINE DE SCIENCE POLITIQUE
ET RELATIONS INTERNATIONALES)

VOL. IV

No. 2

2007

SOMMAIRE

IDÉES EN ACTUALITÉ

- ARISTIDE CIOABĂ, La Cour Constitutionnelle de Roumanie — le garant de la
suprématie de Constitution dans le cadre du système politique 5

RELATIONS INTERNATIONALES

- ANDRÉ TOSEL, La mondialisation comme objet philosophique? 33
YVES PLASSERAUD, Les minorités de l'Estonie et leur statut 49
LUANA MARTIN, Le problème de l'Islam dans l'espace hollandais 62
LEONIDA MOISE, *Les fondementes realistes* de la politique extérieure américaine
après la Première Guerre Mondiale 68
SANDA CINCĂ, La cristallisation de la politique européenne de sécurité et de
défense entre 1989 et 2001 (I) 76
DANIELA IONESCU, Qu'est-ce qu'a perdu la Roumanie par l'allocation des
mineures responsabilités à son premier commissaire européen? 93
CEZAR STANCIU, Contribution à l'histoire des relations postbelique roumaine-
italienne 100

HISTOIRE POLITIQUE

- STELIAN NEAGOE, La reconstitution d'un assassinat politique 111

DOCTRINES POLITIQUES

- RĂZVAN PANTELIMON, Le fascisme italien 127

- LA VIE SCIENTIFIQUE 146

- NOTES DE LECTURE 150

CURTEA CONSTITUȚIONALĂ A ROMÂNIEI —
GARANTUL SUPREMAȚIEI CONSTITUȚIEI
ÎN CADRUL SISTEMULUI POLITIC

ARISTIDE CIOABĂ

Abstract. *The presence of some norms or basic principles of political organization is testified still from Antiquity. But only from Modernity there are the institutional procedures of juridical resolution of the conflicts between public powers for preservation of the constitutional rights and liberties of citizens. The Constitutional Court of Romania is an independent institution, at constitutional level, which role is that of organization and preservation of political democratic system, against some political behaviors of public authorities that demonstrate sometimes a deficiency of institutional democratic culture.*

Prezența unor norme sau principii fundamentale care ghidează organizarea politică, raporturile de putere sau competențele decizionale în cadrul sistemelor de guvernământ a fost atestată încă din antichitate. Constituțiile regimurilor politice ilustrate de către polis-urile grecești, analizate comparativ de către Aristotel cu patru secole înainte de era creștină, îndeosebi în *Politica*, evocă între altele importanța instituirii unor asemenea reguli, înainte chiar de a căuta o combinație optimă a acestora în forma unui guvernământ ideal. Dar numai odată cu constituționalismul modern apar, treptat, și mecanismele procedural-instituționale de soluționare juridică a conflictelor de competențe dintre puterile publice. Și legat de aceasta, preocupările de preservare a drepturilor și libertăților garantate cetățenilor de către constituție. Procesul s-a revendicat din natura și forma specifică, de document formal și rigid, pe care le-au îmbrăcat constituțiile moderne, care nu puteau fi revizuite decât prin parcurgerea etapelor sau căilor procedurale special prevăzute. Între altele, și pentru a descuraja posibila punere în cauză sau alterarea principiilor și valorilor sistemului politic, de către orice majoritate parlamentară conjuncturală, prin votarea unor legi ordinare.

Jurisdicția constituțională în context istoric-comparativ

Deși primele constituții scrise ale statelor-națiuni n-au prevăzut un organism distinct, împuternicit să vegheze la respectarea normelor constituționale de către toți actorii procesului decizional de guvernământ, necesitatea tranșării conflictelor dintre puterile publice, dintre deciziile legislative și administrative, pe

de o parte, principiile fundamentale ale organizării și funcționării regimului politic, pe de altă parte, s-a pus în mod natural puterii judecătorești. Aceasta era autorizată, prin specificul competențelor sale, să interpreteze și să aplice legea în conflictele ce-i erau supuse spre judecare. Nu întâmplător precedentul a fost creat chiar în țara cu cea mai veche constituție scrisă, care consacră o separație rigidă a puterilor în cadrul regimului politic: S.U.A.

Și chiar în legătură cu o cauză în care se întâlneau respectarea dreptului legitim al unui cetățean, atribuit printr-o decizie a unui organ administrativ competent, cu confruntarea atribuțiilor de putere dintre instituțiile constituționale ale statului — executive, legislative și judecătorești. Plecând, în aparență, de la un fapt minor — procesul *Marbury v. Madison** din 1803 — Curtea Supremă a SUA, prin președintele său John Marshall, a statuat prin decizia sa trei principii de importanță crucială pentru controlul constituționalității legilor și al actelor administrative. *Primul* — aserțiunea potrivit căreia în sistemul de drept constituția scrisă este legea fundamentală, superioară legii comune și celei pozitive adoptate de către Congres sau de legislaturile statelor federate, iar modificarea sa nu poate fi făcută oricum, ci printr-un proces special de amendare. *Al doilea* — faptul că puterile diferitelor ramuri ale guvernământului sunt limitate de termenii constituției, iar acțiunile lor sunt valide numai atunci când se încadrează în acele limite. *Al treilea* — concluzia potrivit căreia întrucât judecătorii s-au angajat prin jurământ să aplice prevederile constituției, care reprezintă legea superioară, ei sunt obligați să refuze aplicarea oricărui act legislativ sau ordin executiv care ar intra în conflict cu constituția¹.

* William Marbury — unul dintre cei 42 de judecători de pace numiți de președintele (federalist) John Adams în 1801 cu puțin înainte de expirarea mandatului său, care nu mai apucaseră să fie investiți în funcție până la instalarea noului președinte, Th. Jefferson — a reclamat justiției refuzul noului secretar de stat, James Madison (democrat), de a-l instala în postul pentru care fusese numit. Cazul a ajuns în 1803 în dezbaterile Curții Supreme de Justiție, prezidată atunci chiar de către fostul secretar de stat al președintelui Adams, John Marshall. Adică cel care nu reușise să mai pună în executare deciziile de numire a magistraților între care se număra și W. Marbury, înainte de schimbarea administrației în 1801. John Marshall a fost pus într-o situație complicată: ori să-i dea câștig de cauză lui Marbury, înfruntând noua administrație republican-democrată, dar fără a dispune de mijloacele prin care să-i impună executarea deciziei, ori să admită oficial lipsa puterii de control asupra executivului, prin respingerea petiției lui Marbury, ceea ce ar fi riscat să prejudicieze statutul justiției în balanța puterilor constituționale. Decizia pronunțată de Marshall și Curtea Supremă a fost considerată de juriști și politologi drept o lovitură de maestru. Prin raționamentul adoptat, Marshall afirma autoritatea justiției, și implicit a sa, în calitate de șef al acesteia, fără a-i nemulțumi pe adversarii politici (democrați) aflați la cârma puterii executive. În rezumat, Curtea Supremă recunoaște că Legea de organizare judecătorească (*Judiciary Act of 1789*) o împuternicește, în calitate de primă instanță, să dea ordonanțe de punere în executare administrației (prin *writ de mandamus*). Dar această procedură legală este *neconstituțională*, întrucât extinde puterea Curții dincolo de prevederile Constituției, care-i conferă, în principiu, o competență de apel, sub rezerva câtorva cazuri limitativ enumerate în care are competență de primă instanță; dar între acestea nu se înscrie cazul (*Marbury v. Madison*) cu care a fost sesizată. Curtea constata, deci, neconstituționalitatea Legii de organizare judecătorească din 1789 în privința competenței sale în spețe de felul celei menționate, trimițând cazul către o jurisdicție competentă de primă instanță. Refuzul de a emite ordonanța de punere în executare în favoarea lui Marbury n-a fost motivat prin lipsa de autoritate a Curții în fața executivului, ci din cauză că, procedând altfel, Curtea ar fi trebuit să pretindă și să exercite prea multă putere, pe baza unei legi votate de Congres și pe care o găsește neconstituțională (William Ebenstein ș.a., *American Democracy in world perspective*, third edition, N.Y., Evanston, San Francisco, London, Harper & Row Publishers, 1973, p. 122–123; vezi și Pierre Pactet, *Institutions politiques et droit constitutionnel*, 15^e edition, Paris, A. Colin, 1996, p. 231–232).

¹ Vezi William Ebenstein, C. Herman Pritchett, Henry A. Turner, Dean Mann, *American Democracy in world perspective*, third edition, New York, Evanston, San Francisco, London, Harper & Row Publishers, 1973, p. 124–125.

Curtea Supremă a SUA a extins ulterior domeniul controlului constituționalității legilor și propria sa competență în această materie la raporturile dintre state și federație și la garantarea interpretării Constituției de către curțile supreme statale și de instanțele judecătorești federale inferioare. Modelul propus de SUA a fost adoptat în a doua jumătate a secolului XIX de către câteva state latino-americane (Argentina, Bolivia, Brazilia și Mexic)² cu sisteme constituționale de inspirație nord-americană. Țările europene au rămas în expectativă în cursul secolului XIX, sau chiar s-au arătat ostile ideii erijării în supervisor al legii a unui organ nereprezentativ, câtă vreme predomina prezumția potrivit căreia legea votată de parlament — ca putere reprezentativă — exprima însăși voința generală a poporului. Și, drept urmare, doar parlamentului (puterea legislativă) îi revine să stabilească ce este sau ce nu este conform cu constituția.

După primul război mondial a apărut și primul organism constituțional învestit în mod special cu competența rezolvării conflictelor de ordin constituțional, inspirat de teoreticianul Hans Kelsen*, în noul stat republican al Austriei rezultat din destrămarea Imperiului Habsburgic. În perioada interbelică și alte state europene au adoptat controlul constituționalității legilor, fie sub forma celui judecătoresc, fie a celui exercitat de un organ distinct, de tipul Curților Constituționale specializate: Cehoslovacia (1920), România (1923), Grecia (1927), Spania (1931), Portugalia (1933), Ungaria (1937).

Extensia la scară europeană și internațională a funcției de control al constituționalității a survenit după cel de-al doilea război mondial, în efortul de întărire a garanțiilor stabilității regimurilor democratice. Aceasta s-a impus, pe de o parte, datorită slăbiciunii, probate anterior de către parlamentele multor țări, în privința capacității de prezervare a regulilor fundamentale în cazul regimurilor democratice propriu-zise; iar pe de altă parte, datorită încălcării flagrante a drepturilor și libertăților fundamentale de către regimurile fasciste, naziste și comuniste totalitare, sau de dictaturile autoritariste în general, în cazul noilor democrații posttotalitare (autoritare). Italia (1946), Germania (1949), Spania (1978), Portugalia (1976; 1982), Grecia (1975) au creat instituții speciale de rezolvare a conflictelor de ordin constituțional: Curți sau Tribunale Constituționale. În Franța, prin crearea Consiliului Constituțional, în baza Constituției Republicii a V-a (1958), se urmărea în primul rând o funcție de veghe la respectarea de către parlament a limitelor puterii legislative stabilite de constituție, după o lungă tradiție de suveranitate parlamentară nelimitată. Fenomenul a cunoscut o

² Loic Philip, *Les Cours Constitutionnelles*, în Madeleine Grawitz, Jean Lecca eds. *Traité de science politique*, vol. II., *Les Régimes politiques*, Paris, P.U.F., 1985, p. 407.

* Concepția lui Hans Kelsen despre construcția în trepte piramidale a ordinii de drept, care avea să capete în perioada interbelică o dezvoltare în lucrarea sa despre *Teoria pură a dreptului* (*Reine Rechtslehre*, 1934), pune Constituția pe treapta cea mai înaltă, în ceea ce privește dreptul pozitiv. Aceasta constituia norma pozitivă care reglează producerea unor norme de drept general sub forma legiferării de către un organ special împuternicit de către Constituție. Și tot Constituția, împreună cu legile care stabilesc norme de drept generale în cadrul fixat de Constituție, trebuiau să ghideze tribunalele în producerea unor norme de drept individuale (prin hotărârile care soluționau litigiile și sancționau excepția în materie civilă sau pedeapsa în cele penale). (Vezi H. Kelsen, *Doctrina pură a dreptului*, trad. din germ. de Ioana Constantin, București, Humanitas, 2000, passim, cap. V — *Dinamica dreptului*.)

nouă resuscitare după prăbușirea regimurilor totalitare comuniste în țările din Europa Centrală și de Est, survenită la sfârșitul anilor '80 ai secolului trecut.³

În România, o primă tentativă — efemeră — de supunere a legilor unui control de ordin constituțional a fost concretizată de către *Statutul dezvoltător* al domnitorului Alexandru Ioan Cuza, în 1864. Era însă vorba de un control politic al proiectelor de lege exercitat chiar de domnitor și de Senat, inspirat de practicile regimului autoritar al împăratului francez Napoleon al III-lea. Constituția adoptată în România în 1866 nu prevedea nici un fel de control al constituționalității, deși era o constituție care stabilea criterii rigide de revizuire. Cu toate acestea, controlul jurisdicțional al constituționalității legilor a fost invocat și admis în cele din urmă de jurisprudență, îndeosebi prin decizia Înaltei Curți de Casație și Justiție dată în 1912 în procesul Societății Tramvaielor din București contra statului. S-a recunoscut, prin aceasta, dreptul judecătorului de a examina pe cale de excepție, și aplica legea în soluționarea litigiului dintre părți, numai dacă aceasta nu contravine Constituției. Constituția din 1923 a prevăzut în mod expres controlul constituționalității, exercitat pe cale de excepție de neconstituționalitate de către Înalta Curte de Casație și Justiție, prin introducerea unui recurs special în fața Secțiilor unite în vederea casării hotărârilor instanțelor inferioare în fața cărora a fost ridicată, de către una dintre părți, problema neconstituționalității legii aplicabile cazului în speță. Suspendarea Constituției din 1938 (în care se menținuse controlul constituționalității), în septembrie 1940, de către generalul Ion Antonescu, șeful noului regim militar, a lăsat Curtea de Casație doar cu dreptul de a judeca neconformitatea legilor cu Constituția, în cazul unor procese începute înainte de suspendare. Iar prin legea din 23 septembrie 1942 i s-a retras Curții dreptul de a exercita controlul de constituționalitate pentru legile adoptate după suspendarea Constituției⁴. Sub regimul comunist s-a prevăzut formal un aparent control al constituționalității, exercitat de către Marea Adunare Națională printr-una din comisiile sale de specialitate. Dar respectarea sau eludarea Constituției regimului dictaturii totalitare comuniste se rezuma în fapt la voința arbitrară a instanței politice conducătoare — partidul comunist și mai ales liderul suprem.

În noul regim postcomunist, instaurat după revoluția din decembrie 1989 și configurat de Constituția din 1991, s-a atribuit rolul de control al constituționalității legilor, ordonanțelor, regulamentelor camerelor parlamentare, unui organism jurisdicțional special — Curtea Constituțională a României.

Statutul și modul de recrutare

Curtea Constituțională a României are statut de instituție independentă, de ordin constituțional, cu rol de garant al supremației Constituției în organizarea, funcționarea și preservarea regimului politic democratic, a sistemului autori-

³ *Ibidem*, p. 408.

⁴ Paul Negulescu, George Alexianu, *Tratat de drept public*, tomul II, București, Casa Școalelor, 1943, p. 73–75; Vezi și *Legea pentru Curtea de Casație și Justiție*, promulgată prin decret Regal nr. 3750/19 dec. 1925, în „Monitorul Oficial” nr. 282/20 dec. 1925, art. 29.

tăților publice. Acest statut corespunde întrutotul definiției strict aplicabile instituției special autorizate să exercite controlul respectării prevederilor și principiilor Constituției, în activitatea decizională a autorităților legislative și executive ale statului, precum și în raporturile juridice-instituționale dintre ele. O atare definiție, adecvată Curților Constituționale separate instituțional și funcțional de alte autorități publice, a propus, între alții, juristul francez Louis Favoreau într-o lucrare de acum două decenii: „O curte constituțională — susținea autorul — este o jurisdicție creată în scopul soluționării (cunoașterii) în mod special și exclusiv a conflictelor (contenciosului) constituționale, situată în afara aparatului jurisdicțional ordinar și independentă față de acesta, ca și față de puterile publice”⁵. Funcția jurisdicțională constituțională poate aparține însă și unor instanțe pur judiciare, care exercită atribuții specifice puterii judecătorești în sens generic, precum Curtea Supremă din SUA sau Înalta Curte de Casație și Justiție în România interbelică. Definiții pentru Curțile Constituționale speciale sunt, însă, natura lor mixtă — de instituții juridico-politice, deopotrivă cu statuarea, chiar în legea fundamentală, a statutului, rolului și atribuțiilor proprii. Aceasta spre a le conferi independența necesară față de oricare altă autoritate publică, de care pot fi asociate recrutarea membrilor Curții sau exercitarea controlului constituționalității actelor legislative. Natura specifică a Curții Constituționale rezultă și din modul de recrutare a judecătorilor constituționali, din prezența sau absența unor criterii de competență jurisdicțională, durata mandatului sau din calitatea autorităților ori persoanelor cărora li se rezervă dreptul de sesizare a Curții.

Constituția României din decembrie 1991, bunăoară, statuează în titlul IV crearea unei Curți Constituționale și enumeră atribuțiile (art. 144), lăsând legii organice definirea modului de organizare, procedura judiciară și alte dispoziții legate de funcționarea, statutul și condițiile de eligibilitate a judecătorilor Curții. Legea nr. 47/18 mai 1992 privind organizarea și funcționarea Curții Constituționale precizează în articolul 1 exclusivitatea rolului de jurisdicție constituțională atribuit acesteia: „Curtea Constituțională este unica autoritate de jurisdicție constituțională din România“, având scopul de a garanta „supremația Constituției“. În forma amendată a Legii 47/1992, după revizuirea în 2003 a Constituției, articolul 1 a căpătat un enunț și mai succint, reproducând de fapt textul constituțional revizuit, și anume: „Curtea Constituțională este garantul supremației Constituției“. Ca autoritate unică de jurisdicție constituțională, Curtea Constituțională a României este investită cu independența față de orice altă autoritate publică, supunându-se numai față de Constituție și de dispozițiile propriei legi de organizare și funcționare (art. 1 alin. (2), respectiv alin. (3) al Legii 47/1992 republicate în 2004). În virtutea acestui statut, Curtea Constituțională este îndrituită să hotărască singură asupra competenței sale, în cadrul atribuțiilor expres și limitativ prevăzute de Constituție și de propria sa lege de organizare. Nici o altă autoritate publică nu poate contesta competența Curții în exercitarea atribuțiilor proprii, deciziile sale fiind general obligatorii și având putere numai pentru viitor.

⁵ Louis Favoreu, *Les Cours Constitutionnelles*, Paris, P.U.F. (coll. Que sais-je?), 1986, p. 3.

Cu toate acestea, independența sau autoritatea deciziilor Curții Constituționale au fost deseori puse sub semnul întrebării. Ele au fost contestate chiar de către forțe politice ori de către guvern, atunci când acte sau dispoziții legislative au fost invalidate de către Curte. Cu deosebire în situațiile în care componența acesteia fusese stabilită sub președinția și majoritatea parlamentară anterioare autorităților guvernamentale în funcțiune. Posibilitatea ca judecătorii Curții să coexiste cu președinți și majorități legislative din tabăra adversă aceluia care i-au numit este inevitabilă, date fiind durata mandatului judecătorilor (9 ani) și alternanța relativ regulată a guvernărilor (la fiecare 4 ani) după 1996, precum și modul de numire a judecătorilor. Potrivit Constituției, Curtea Constituțională a României se compune din 9 judecători numiți pentru un mandat de 9 ani, care nu poate fi reînnoit sau prelungit, de către Camera Deputaților, Senat și Președintele României, în număr de câte trei. La fiecare 3 ani, componența Curții se înnoiește cu o treime din judecătorii ei⁶.

Doar în componența inițială a Curții Constituționale, cea din 1992, Camerele Parlamentului și Președintele României au avut de numit câte un judecător pentru un mandat de 9, 6 și, respectiv 3 ani. Depunerea candidaturilor pentru numirea judecătorilor Curții, în cazul celor numiți de Camerele Parlamentului, se face de către grupurile politice sau de către deputați și senatori. Comisia juridică a fiecărei Camere întocmește un raport, după audierea candidaților, iar plenul Camerelor numește cu votul majorității membrilor, judecătorii Curții⁷. Președintele Curții Constituționale este ales cu majoritatea membrilor acesteia, pentru un mandat de 3 ani, cu posibilitatea reînnoirii.

Procedura de numire a judecătorilor Curții Constituționale asigură oportunități majorității politice parlamentare din momentul numirii sau reînnoirii membrilor ei, de a numi persoane agreeate. Totuși, încă de la constituirea în 1992 a Curții Constituționale, s-a ținut cont nu numai de orientarea politică a majorității din Camere, ci și de structura etnică sau politică din țară, îndeosebi în cazul numirilor făcute de către președintele României. Ion Iliescu a numit, astfel, în 1992 un judecător de orientare țărănistă creștin-democrată — Vasile Gionea —, care a fost și primul președinte al Curții, iar Camera Deputaților, un judecător de etnie maghiară propus de UDMR. Actuala componență a Curții Constituționale ilustrează, încă, predominanța majorității politice și prezidențiale deținută de PSD și președintele Ion Iliescu la începutul anilor 2001, deși înnoirea operată la jumătatea lui 2007 a înlocuit trei dintre judecători cu alții numiți de președintele Traian Băsescu și de către majoritatea proliberală din cele două Camere.

Formal, judecătorii Curții Constituționale sunt independenți și inamovibili pe durata exercitării mandatului. Cu toate acestea, datorită numirii lor de către majorități parlamentare și de către președinte, opoziția politică sau, după caz, majoritatea parlamentară care n-a făcut încă numiri de noi judecători, vor suspecta întotdeauna Curtea de afinități și *parti-pris*-uri politice, dacă vreuna din deciziile sau hotărârile acesteia nu corespunde așteptărilor lor.

⁶ *Constituția României*, 1991 (2003), București, „Monitorul Oficial”, 1992, art. 142.

⁷ Vezi *Constituția României* 1991; 2003; *Legea nr. 47/1992 privind organizarea și funcționarea Curții Constituționale*, republicată în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 331/17 iulie 2004.

Aceasta a impus, practic, Curții Constituționale să adopte o poziție aparent echidistantă, și să încerce o echilibrată dificilă dând, pe rând, satisfacție, prin unele decizii, celor două tabere aflate în confruntare. Totodată, a evitat antrenarea sa în conflictele de natură politică, mai ales în ultimii 3 ani. Suspiciunea față de lipsa de obiectivitate a judecătorilor Curții, pe motiv că numirea lor s-ar datora unor forțe politice, n-a fost, în realitate, confirmată de decizii cu consecințe politico-juridice vădit părtinitoare. Aceasta și datorită orientării constante a Curții de a evita să-și extindă competența dincolo de problemele de drept puse de către confruntarea legilor și ordonanțelor cu textul formal al Constituției. O timidă tendință de a se raporta nu numai la litera, ci și la spiritul principiilor Constituției, manifestată sub primul președinte al Curții, judecătorul Ion Gionea (1992–1995) a fost practic stopată de alți judecători precum și de modificarea legii Curții în 1997, în care s-a precizat expres că în exercitarea controlului Curtea Constituțională nu poate modifica sau completa prevederea legală supusă controlului, și nici nu se poate pronunța asupra modului de interpretare și aplicare a legii, ci numai asupra înțelesului său contrar Constituției⁸.

Atribuțiile Curții și modalitățile controlului

Natura politico-juridică a Curții Constituționale este pusă în evidență nu numai de modalitatea numirii judecătorilor, ci și de instituțiile sau autoritățile îndreptățite să solicite exercitarea controlului privind constituționalitatea legilor sau soluționarea conflictelor juridice dintre autoritățile decizionale ale statului.

Întrucât legile adoptate în parlament sunt cele mai importante decizii normative care emană de la sistemul politic și constituie temeiul celorlalte acte decizionale adoptate în procesul implementării politicilor publice de către autoritățile executive și administrative, centrale și locale, acest tip de acte (sau *output*-uri ale sistemului politic) alcătuiește obiectul principal al controlului constituționalității înainte de promulgare (sau controlul *a priori*). Factori autorizați să elaboreze, să adopte, să interpreteze și să aplice legile sunt cei care pot sesiza Curtea Constituțională cu controlul constituționalității înainte de promulgare, respectiv: Președintele României, președinții Senatului și Camerei Deputaților, Guvernul, Înalta Curte de Casație și Justiție, Avocatul poporului, precum și un număr de cel puțin 50 de deputați sau 25 de senatori. Totodată, fiecăruia dintre președinții Camerei Deputaților și Senatului, precum și un grup de 50 de deputați sau 25 de senatori li se atribuie dreptul de sesizare a Curții Constituționale în legătură cu controlul constituționalității tratatelor sau altor acorduri internaționale, înainte de ratificarea lor. Aceiași subiecți politici, plus oricare grup parlamentar pot sesiza Curtea să verifice constituționalitatea regulamentelor de organizare și funcționare a Camerelor parlamentare și a Regulamentului ședințelor comune, atât înainte cât și după adoptarea acestor regulamente.

⁸ Vezi *Legea nr. 138/1997 pentru modificarea și completarea Legii nr. 47/1992 privind organizarea și funcționarea Curții Constituționale*, în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 170/25 iulie 1997, Art. I, alin. (1).

Modalitățile sesizării și formele exercitării controlului Curții Constituționale rezultă din atribuțiile conferite de Constituție și din procedura legal stabilită prin Legea de organizare și funcționare a Curții.

Atribuțiile Curții Constituționale, enumerate în art. 144 (lit. *a-i*) al Constituției din 1991 au fost, după revizuirea acestora în 2003, extinse așa cum sunt actualmente precizate de art. 146, lit. *a-l* al Constituției republicate (2003). Se statuează, *în primul rând, funcția de jurisdicție constituțională* a Curții, care se exercită sub *forma controlului constituționalității* legilor, înainte de promulgare [(art. 144, lit. a (1991), respectiv 146 lit. a (2003)], la sesizarea factorilor politici angajați în elaborarea, adoptarea, promulgarea sau interpretarea legilor. Curtea se pronunță (la sesizarea președinților Camerelor parlamentare sau a unui număr de 50 de deputați sau 25 de senatori) asupra constituționalității tratatelor și altor acorduri internaționale (art. 146 lit. b, adăugat, la revizuirea Constituției în 2003).

Controlului constituționalității *a posteriori*, pe cale de excepție de neconstituționalitate ridicată de oricare dintre părțile aflate într-un litigiu în fața instanțelor judecătorești, ori din oficiu de către oricare instanțe, le pot fi supuse și legile sau dispozițiile din legi și ordonanțe ale Guvernului, care au contingență cu soluționarea litigiilor [(art. 144, lit. c (1991), art. 146 lit. d (2003)]. În urma revizuirii Constituției (2003), Avocatul poporului a dobândit competența de a formula și în mod direct excepții de neconstituționalitate privind legile și ordonanțele guvernamentale, adică fără a fi intervenit un proces între părți, dedus unei instanțe spre soluționare. Supuse controlului de constituționalitate sunt și Regulamentele Parlamentului sau ale Camerelor acestuia [(art. 144, lit. b (1991), respectiv 146 lit. d (2003)] la sesizarea subiecților deja menționați anterior.

În al doilea rând, atribuțiile Curții Constituționale vizează soluționarea conflictelor juridice de natură constituțională dintre autoritățile publice, la cererea reprezentanților celor 3 puteri în stat: Președintele României, a unuia dintre președinții Camerelor parlamentare, Primul-ministru al Guvernului sau a președintelui Consiliului Superior al Magistraturii (art. 146 lit. 6 (2003). Această atribuție i-a fost conferită prin Constituția revizuită (2003).

În îndeplinirea acestor atribuții Curtea Constituțională emite decizii de admitere (admitere parțială) sau de respingere a obiecției de neconstituționalitate sau, după caz, a excepției de neconstituționalitate a legilor, ordonanțelor, regulamentelor Camerelor parlamentare. Legile, ordonanțele, regulamentele Camerelor, respectiv dispozițiile acestora aflate în vigoare și a căror neconstituționalitate a fost admisă total sau parțial de către Curtea Constituțională, sunt suspendate de drept și își încetează efectele juridice după 45 de zile de la publicarea deciziei Curții, dacă în acest interval nu sunt puse de acord cu dispozițiile Constituției. În cazurile de constatare a neconstituționalității legilor înainte de promulgare, până la revizuirea Constituției în 2003 Parlamentul putea înfrânge decizia Curții, dacă adopta legea și dispozițiile respective cu un vot calificat de 2/3 din numărul deputaților și senatorilor, adică un raport de 2/1 din voturi, echivalent cu majoritatea necesară în procedura de revizuire a Constituției. După 2003, deciziile Curții sunt definitive și general obligatorii, parlamentul fiind obligat să reexamineze dispozițiile constatate ca fiind neconstituționale pentru a le pune de acord cu obiecțiile sau excepția admise de către Curte.

Tratatele internaționale declarate neconstituționale, în cazul supunerii acestora controlului Curții, nu pot fi ratificate. Invers, dacă s-a stabilit conformitatea lor cu Constituția, nu mai pot face obiectul unei excepții de neconstituționalitate.

În sfârșit, o a treia categorie de atribuții se referă la supravegherea și avizarea de către Curtea Constituțională a desfășurării unor procese politice constituționale, precum: respectarea procedurilor de alegere a Președintelui României; confirmarea rezultatelor scrutinului [(art. 144, lit. d (1991), art. 146 lit. f (2003)]; avizul consultativ asupra propunerii de suspendare a Președintelui; constatarea întrunirii condițiilor care justifică interimatul în exercitarea funcției de Președinte al României și avizarea Parlamentului și Guvernului asupra celor constatate; respectarea procedurilor privind organizarea, desfășurarea și confirmarea rezultatelor referendumului, verificarea îndeplinirii condițiilor pentru exercitarea de către cetățeni a inițiativei legislative; soluționarea contestațiilor care au ca obiect constituționalitatea unui partid politic, formulate de președinții uneia din Camere sau de către Guvern, în virtutea interdicției statuate de art. 37 (1991)/(40 — 2003) privind organizațiile și partidele care militează împotriva valorilor și principiilor Constituției și statului de drept.

În exercitarea acestor atribuții Curtea Constituțională emite, în numele legii, hotărâri, avize și comunicate, iar în cazul contestării constituționalității unui partid politic — decizii.

Exercitarea funcției de jurisdicție constituțională în materiile menționate, precum și din oficiu, în legătură cu inițialele de revizuire a Constituției, conferă Curții Constituționale, cel puțin formal, rolul de garant al supremației Constituției. Acesta se realizează în formele și pe căile procedurale deja consacrate de mult timp de către practica similară din regimurile democratice constituționale. Sunt practicate atât controlul *a priori* — adică anterior promulgării legii sau ratificării tratatelor, cât și controlul *a posteriori*, sau după adoptarea legilor și ordonanțelor guvernamentale, în condițiile aplicării și producerii efectelor juridice de către acestea. Constituanții români s-au inspirat, sub acest aspect, din experiența țărilor europene care au instituit, în perioada postbelică, Curți sau Tribunale constituționale distincte și independente de activitatea jurisdicțională obișnuită, pentru a veghea la respectarea și asigurarea supremației constituției în cadrul sistemului politic: Germania Federală, Austria, Spania și Portugalia, Italia și, în unele privințe, Franța sub regimul republicii a V-a. Din experiența franceză derivă în mod evident controlul constituționalității legilor înainte de promulgare, echivalent cu controlul abstract, teoretico-juridic, în vreme ce experiența germană și italiană este în mod evident preluată în forma controlului *a posteriori*, în urma invocării excepțiilor de neconstituționalitate în fața instanțelor judecătorești, cu ocazia aplicării legilor și ordonanțelor în soluționarea litigiilor între particulari sau între aceștia și stat (instituții și autorități publice). Controlul abstract privind constituționalitatea este practicat și de către Curțile Constituționale din Germania și Italia, însă nu în mod direct și anterior promulgării unei legi. După promulgarea acestora de către autoritățile federale și/sau regionale/de land, în vederea asigurării respectării sferelor de competențe, la cererea guverne-

lor federale și regionale care pot invoca, dacă este cazul, obiecții de neconstituționalitate.

Curtea Constituțională a României exercită, în ambele ipostaze ale controlului, un *control intrinsec* — asupra dispozițiilor sau prevederilor substanțiale din cuprinsul legii, asupra cărora a fost sesizată, cât și *extrinsec* —, adică referitor la respectarea procedurilor și competențelor atribuite de Constituție autorităților emitente, în cazul legilor înainte de promulgare și tratatelor înainte de ratificare sau al inițiativelor de revizuire a Constituției. Controlul intrinsec și extrinsec se aplică și examinării constituționalității Regulamentelor Camerelor Parlamentului, după cum o atestă jurisprudența Curții Constituționale a României. Încălcarea condițiilor procedurale de adoptare a unor legi, sau a competențelor guvernului în materie de ordonanțe și ordonanțe de urgență, pot constitui motive suficiente de admitere a obiecțiilor de neconstituționalitate fără a mai fi necesară examinarea conținutului legii contestate. Controlul constituționalității legilor se oprește însă la examinarea conformității sau a dezacordului dintre acestea și textele constituționale cu care intră în incidență, fără a merge, ca în cazul Curții Constituționale germane, de exemplu, până la controlul interpretării și aplicării concrete a dispozițiilor invocate, în cazul sesizării de către cetățeni a încălcării drepturilor lor constituționale printr-o lege sau chiar hotărâre judecătorească. (Cetățenii particulari sunt abilitați în Germania să ceară direct controlul respectării drepturilor lor fundamentale, afectate de o lege sau act de aplicare a legilor, inclusiv judecătoresc, după ce au fost epuizate toate căile de atac.)⁹

Sfera relativ extinsă a competențelor în cadrul căreia se exercită funcția de jurisdicție constituțională precum și categoriile de subiecți îndrituiți să adreseze sesizări Curții Constituționale a României explică activismul manifestat de aceasta până în prezent. Dacă numărul sesizărilor anuale pentru exercitarea controlului *a priori* s-a menținut în limite rezonabile începând din 1992, variind între 3 sesizări (în 2000) și 19 (în 1995), cu o medie de 7 sesizări anuale, numărul sesizărilor având ca obiect invocarea excepției de neconstituționalitate a crescut spectaculos de la 24 sesizări în 1992, la un total de 2458 la sfârșitul anului 2006, cu un vârf intermediar de 570 sesizări în 1997, o depășire constantă a acestuia începând cu 2003 — 573 de sesizări — și transgresarea pragului de 1000 în anul 2005 (1039 sesizări)¹⁰. În cadrul controlului constituționalității legilor, tratatelor și acordurilor internaționale (începând din 2003 pentru cele din urmă), înainte de promulgare sau ratificare, marea majoritate a sesizărilor — 108 din 138, adică 78,26% — au venit din partea deputaților sau senatorilor opoziției. În ordinea frecvenței sesizărilor, Curtea Supremă de Justiție (actualmente Înalta Curte de Casație și Justiție), ocupă locul al doilea, cu 14 sesizări, dintre care 10 adresate în anii 1992–1996 și doar una după 2001 (în anul 2005). Ultima sesizare cu obiecția de neconstituționalitate dintre cele 5 înaintate de Guvernul României, datează din anul 2000, iar președinții Camerelor parlamentare n-au exercitat încă atribuțiile de care dispun în materie de sesizare a Curții înainte de

⁹ A se vedea, între alții, Yves Meny, *Politique comparée*, Paris, Montchretien, 1991, p. 388.

¹⁰ Pentru operativitate vezi www.ccr.ro, fișierul *Statistică*.

promulgarea legilor. În schimb, aceștia au uzat de dreptul de a sesiza Curtea asupra unor probleme de constituționalitate a regulamentelor celor două Camere: 5 sesizări în total, din care 4 în 1994 și una în 2005.

Președinții României au invocat obiecții de neconstituționalitate în 9 cazuri, dintre care 6 sesizări aparțin actualului președinte Traian Băsescu (4 în anul 2005 și 2 în 2006).

La rândul lor, grupurile parlamentare au adresat, între 1993 și decembrie 2006, 13 din cele 23 de sesizări privind controlul constituționalității regulamentelor Camerelor și ale ședințelor comune, urmate de 5 sesizări ale grupurilor de senatori sau de deputați.

Numărul, respectiv ponderea deciziilor Curții de admitere, în tot sau în parte, a obiecțiilor și excepțiilor de neconstituționalitate, rămân relativ modeste, îndeosebi în cazul controlului *a posteriori* privind excepțiile de neconstituționalitate, în pofida creșterii continue a sesizărilor în această materie. Doar 38 de decizii de admitere (35,51%) dintr-un total de 107 pronunțate în cadrul controlului înainte de promulgare, sunt de consemnat în perioada 1992–2006 inclusiv, în timp ce dintr-un total de 5730 de decizii pronunțate în urma sesizării de către cetățeni sau de instanțele de judecată privind excepții de neconstituționalitate, doar 175 (respectiv 3,04%) au admis total sau parțial excepțiile invocate. O pondere mai ridicată au deciziile de admitere a obiecțiilor de neconstituționalitate referitoare la regulamentele Camerelor parlamentare sau ale ședințelor comune: 10 (respectiv 45,45%) din 22 de decizii, în cadrul aceleiași perioade.

Din oficiu, Curtea Constituțională s-a pronunțat asupra a 5 inițiative legislative de revizuire a Constituției, înainte de prezentarea lor Parlamentului și după adoptare, o singură inițiativă fiind admisă, în mai, respectiv septembrie 2003 — prin care s-a realizat prima revizuire a Constituției din 1991.

Atribuțiile și activitatea jurisdicțional-decizională a Curții Constituționale îi conferă rolul de garant al respectării regulilor și principiilor fundamentale care prezidează cadrul constitutiv și mecanismul de funcționare ale autorităților publice și sistemului politic general. Prin deciziile și hotărârile adoptate sau avizele emise, Curtea Constituțională îndeplinește funcții inerente promovării filosofiei politice și practicii decizionale ale statului de drept democratic. Asigurând, prin toate acestea, supremația constituției în procesele funcționale și decizionale ale sistemului politic, sau ale structurilor instituționale componente, Curtea Constituțională contribuie deja în mod efectiv și (chiar) eficient la protecția drepturilor și libertăților constituționale și fundamentale ale omului și ale cetățenilor. În virtutea rolului de garant al supremației Constituției, Curtea garantează menținerea și intervine pentru a restabili echilibrul funcțional dintre autoritățile publice, atunci când acesta a fost afectat de crize politice.

Protecția drepturilor și libertăților fundamentale

Eficacitatea rolului Curții Constituționale în respectarea drepturilor fundamentale trebuie examinată dintr-o dublă perspectivă.

În *primul rând*, din perspectiva rolului pasiv pe care ordinea constituțională în general îl conferă judecătorului în sens generic, deci și celui constituțional,

autorizat „să spună dreptul“ nu din propria inițiativă, ci doar la sesizarea părților direct și concret interesate în soluționarea unui contencios clar și strict delimitat. Sub acest aspect, Curtea Constituțională a României este accesibilă *input*-urilor (respectiv sesizărilor) venite din sfera factorilor politici instituționali cât și din cea a membrilor individuali (respectiv, cetățenilor) ai sistemului politic. Desigur, în cazul în care aceștia din urmă consideră, motivat, că legea sau ordonanța care urmează să se aplice în soluționarea conflictelor juridice care-i opun, conțin dispoziții de natură să afecteze drepturile fundamentale. (Ne-am referit deja la subiecții care sunt îndreptățiți să sesizeze Curtea cu obiecții sau excepții de neconstituționalitate, care privesc domeniul drepturilor sau libertăților cetățenești.)

În *al doilea rând*, din perspectiva *limitelor competenței decizionale* a Curții în raport cu principiul suveranității parlamentare și al oportunităților exercitării voinței legiferante a parlamentului. Până la revizuirea Constituției din 2003, deciziile Curții Constituționale a României puteau fi anulate de către Parlament dacă dispozițiile legale declarate de către Curte ca fiind neconstituționale erau aprobate din nou, printr-o majoritate de 2/3 din numărul deputaților și senatorilor. În plus, legile adoptate prin această procedură nu mai puteau face obiectul invocării în fața instanțelor judecătorești a excepțiilor de neconstituționalitate. Tot astfel, între 1992 și 1997, înainte de modificarea Legii 47/1992 privind organizarea și funcționarea Curții Constituționale, deciziile adoptate în completele de 3 judecători constituționali, după examinarea în fond a excepțiilor de neconstituționalitate, puteau fi atacate cu recurs de către părțile interesate sau de către Ministerul Public, și deci puteau fi modificate, reconfirmate sau respinse de către completele formate din 5 judecători. Chiar și după acest parcurs procesual, eliminarea din legi și ordonanțe a dispozițiilor declarate neconstituționale prin decizie definitivă, rămânea la latitudinea Parlamentului, fără a exista un termen în limitele căruia să fie operate modificările cerute de punerea legii în acord cu Constituția. Efectul întârzierilor, uneori de ani de zile, în reexaminarea și eliminarea dispozițiilor legale neconstituționale sau în umplerea vidului legislativ, s-a reflectat în multiplicarea sesizărilor de către cetățenii lezați sau de către instanțele care urmau să soluționeze litigii pe baza unor legi aflate în contradicție cu prevederile constituționale. O modificare importantă adusă în 1997 Legii 47/1992 a Curții Constituționale stabilea, în acest sens, că legile sau dispozițiile legale constatate ca fiind neconstituționale, printr-o decizie anterioară a Curții Constituționale, să nu mai poată face obiectul unor noi excepții ridicate în instanțe judecătorești¹¹. Cu aceeași ocazie s-a renunțat la cele două grade de jurisdicție, toate sesizările urmând a fi judecate de către plenul Curții Constituționale, iar deciziile pronunțate cu votul majorității membrilor ei. Deciziile prin care se admit excepțiile de neconstituționalitate devin astfel definitive și general obligatorii, având puterea numai pentru viitor, din momentul publicării lor în „Monitorul Oficial al României“. Abia după revizuirea Constituției în

¹¹ Legea nr. 138/24 iulie 1997 pentru modificarea și completarea Legii nr. 47/1992 privind organizarea și funcționarea Curții Constituționale, în „Monitorul Oficial al României“, Partea I, nr. 170/25 iulie 1997, Art. 7, referitor la modificarea art. 23, alin. (3).

2003 au fost eliminate inconvenientele care limitau, în bună măsură, impactul asupra autorităților publice al deciziilor Curții Constituționale de admitere a neconstituționalității în ceea ce privește drepturile cetățenești, și punerea legilor și ordonanțelor în acord cu prevederile constituționale. Potrivit noilor prevederi constituționale, Parlamentul nu mai poate respinge, printr-un vot calificat de 2/3 din totalul membrilor săi, deciziile Curții Constituționale care admit obiecțiile de neconstituționalitate semnalate. Este obligat să le reexamineze și să pună legea în acord cu Constituția, așa cum rezultă din decizia Curții. Dacă Parlamentul sau, după caz, Guvernul nu operează modificările necesare în legile sau ordonanțele aflate în vigoare, în termen de 45 de zile de la publicarea deciziei Curții Constituționale, acestea încetează să mai producă efecte juridice, în intervalul menționat ele fiind suspendate de drept¹².

Reglementând modalitățile de aplicare a politicilor publice, ca răspuns la problemele controversate și presiunile exercitate din mediul societal, actele legislative pot afecta în variate feluri drepturi cetățenești recunoscute și garantate de Constituție, interese legitime ale unor grupuri și categorii sau pot pune la îndoială guvernărilor pârghii de exercitare arbitrară, ilegitimă a puterii. Una dintre rațiunile înființării Curții Constituționale și a rolului atribuit acesteia în sistemul politic constă, astfel, în sancționarea deciziilor puterii legislative și guvernamentale care lezează drepturi și libertăți fundamentale, asigurând valorificarea efectivă a garanțiilor respectării lor în viața socială. Aceasta derivă din aspirațiile democratice ale revoluției din decembrie 1989 care a răsturnat regimul dictaturii totalitare comuniste, și din voința Constituanților din 1991 de a stopa tentațiile viitoare care ar atenta la drepturile și libertățile democratice recucerite. Sistemul de valori din care se revendică drepturile și libertățile fundamentale înscrise în Constituția din 1991, consolidat prin revizuirea din 2003, este succint și clar definit în chiar art. 1 (alin. 3) al acesteia, care proclamă: „România este stat de drept, democratic și social, în care demnitatea omului, drepturile și libertățile cetățenilor, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și pluralismul politic, reprezintă valori supreme, în spiritul tradițiilor democratice ale poporului român și idealurilor Revoluției din decembrie 1989, și sunt garantate”¹³.

Asigurarea protecției drepturilor și libertăților cetățenești, ca efect al funcției de jurisdicție constituțională, a confruntat Curtea Constituțională a României cu probleme deosebit de dificile, încă din start, datorită conflictului de legi în timp și a amploarei reparațiilor ce ar fi trebuit să fie făcute pentru nesocotirea drepturilor sub regimul dictaturii totalitare comuniste. Constituția din 1991 și legile adoptate în virtutea acesteia statuează doar pentru viitor, în timp ce problemele cele mai grave își aveau originile în regimul dictatorial înlocuit după revoluție și în multe dintre legile adoptate de acel regim. În virtutea atribuțiilor sale jurisdicționale, cu care Constituția și legea de organizare și funcționare o învestesc, Curtea s-a limitat în mod riguros la constatarea încălcării principiilor și dispozițiilor consfințite de Constituție, fără a putea modifica sau completa ori măcar a

¹² *Constituția României* republicată, 2003, art. 147, alin. (1) și (2).

¹³ *Ibidem*, art. 1 alin. (3).

sugera măsuri legislative care să repare încălcările flagrante comise de fostul regim totalitar la adresa drepturilor unor categorii de cetățeni, sau în favoarea altor categorii.

Curtea Constituțională a României a manifestat o prudență excesivă în ceea ce privește relațiile sale cu puterea politică majoritară în parlament. Nu a îndrăznit decât sub primul său președinte, Vasile Gionea (1992–1995), să pronunțe câteva decizii de interpretare asupra filosofiei și valorilor constituționale în materie de drepturi ale omului, precum și asupra respectării deciziilor sale, de către toate subiectele de drept¹⁴. În rest, Curtea a rămas consecventă unui formalism juridic restrictiv și unei atitudini respectuoase față de voința legislatorului pozitiv (parlament și guvern). Comportament încurajat îndeosebi de judecători precum Ioan Muraru (președinte al Curții în două mandate, după 1995), Florin Bucur Vasilescu și Mihai Constantinescu, cei care, de altfel, au opus opinii separate „deciziilor de interpretare“ acuzate de către aceștia de neconstituționalitate, de adăugare la lege și, deci, contrare intențiilor Constituantei „feseniste“ din septembrie 1991. Considerentele lor au fost preluate de parlament în Legea nr. 138/27 iulie 1997 de modificare și completare a Legii nr. 47/1992 privind organizarea și funcționarea Curții Constituționale, care statuează că: „În executarea controlului său, Curtea Constituțională se pronunță *numai* (subl. ns., A.C.) asupra problemelor de drept, fără a putea modifica sau completa prevederea legală supusă controlului“¹⁵. Și, de asemenea, „Curtea Constituțională nu se poate pronunța asupra modului de interpretare și de aplicare a legii, ci numai asupra înțelesului său contrar Constituției“. În esență, aceste restricții sunt valabile și în prezent, după modificarea din 2004 a Legii nr. 47/1992 republicată, în art. 2, alin. (3) statuându-se: „Curtea Constituțională se pronunță numai asupra constituționalității actelor cu privire la care a fost sesizată, fără a putea modifica sau completa prevederile supuse controlului“¹⁶.

În mod cert, dacă competența de a interpreta legea revine, după caz, puterilor legislative și judecătorești, interpretarea Constituției este atributul exclusiv al Curții Constituționale, care veghează ca principiile și prevederile sale să nu poată fi încălcate de către dispoziții din legi și ordonanțe ale Guvernului. Protecția asigurată astfel drepturilor și libertăților fundamentale garantate de Constituție vizează prevenirea încălcării de către legi — prin controlul abstract al constituționalității înainte de promulgare —, sau corectarea dispozițiilor din legi

¹⁴ Vezi, de exemplu, *Decizia Plenului Curții Constituționale nr. 1/7 septembrie 1993 privind dispozițiile Codului penal referitoare la „avutul obștesc“ în contextul prevederilor constituționale despre proprietate*, în „Monitorul Oficial al României“, Partea I, nr. 232/27 septembrie 1993; *Decizia Plenului C.C. nr. 1/8 februarie 1994 privind liberul acces la justiție al persoanelor în apărarea drepturilor, libertăților și intereselor legitime*, Partea I, nr. 69/16 martie 1994; *Decizia Plenului C.C. nr. 1/17 ianuarie 1995 privind obligativitatea deciziilor sale pronunțate în cadrul controlului de constituționalitate*, în „Monitorul Oficial al României“, Partea I, nr. 16/26 ianuarie 1995.

¹⁵ Vezi *Legea nr. 138/24 iulie 1997 pentru modificarea și completarea Legii nr. 47/1992 privind organizarea și funcționarea Curții Constituționale*, în „Monitorul Oficial al României“, Partea I, nr. 170/25 iulie 1997, art. I, alin. (1).

¹⁶ *Legea nr. 232/3 iunie 2004 pentru modificarea și completarea Legii nr. 47/1992 privind organizarea și funcționarea Curții Constituționale*, în „Monitorul Oficial al României“, Partea I, nr. 502/3 iunie 2004, Art. I, (3).

și ordonanțe aflate în vigoare, prin dreptul celor interesați de a invoca excepții de neconstituționalitate în cauze aflate pe rolul instanțelor judecătorești.

Justiției îi incumbă însă atributul esențial în protecția drepturilor și libertăților fundamentale în procesul de aplicare a legii și în soluționarea litigiilor, prin stabilirea răspunderilor penale și materiale a celor vinovați de încălcarea legii în raporturile dintre particulari și dintre aceștia și alte subiecte de drept, inclusiv autorități ale statului.

Faptul că parlamentul este unica autoritate legiuitoare nu interzice Curții Constituționale să verifice, de pildă, constituționalitatea dispozițiilor propuse într-o lege, precum cea de reparare a injustiției și restituire a proprietății private naționalizate sub comunism, nu doar sub aspecte strict formal-juridice — cum s-a complăcut în anii '90 —, ci și din perspectiva valorilor supreme pe care chiar actuala Constituție le consacră în art. 1, alin. (3). Curtea Constituțională s-a eschivat însă, preferând să se prevaleze de prevederea legală potrivit căreia competența constatării constituționalității legii se referă doar la raporturile juridice stabilite după adoptarea Constituției din 1991. Drepturile subiective ale statului, precum cele de proprietate asupra imobilelor trecute în proprietatea sa prin Decrete ale regimului comunist, precum și alte prevederi legislative dinainte de prăbușirea comunismului în 1989, fiind considerate „legale“, Curtea Constituțională a recunoscut expres statului dreptul de a hotărî în chip neîngrădit asupra regimului juridic al acestora, prin Legea nr. 112/mai 1995, pretins reparatorie față de foștii proprietari sau moștenitorii acestora. Dacă legea era reparatorie, este de neînțeles de ce Curtea Constituțională nu a constatat că prevederile legislative adoptate de Parlament, stabileau practic restricții ilegitime în privința *restituirii în natură către foștii proprietari* a imobilelor cu destinații de locuințe, confiscate abuziv de la începuturile regimului comunist și până în 1989. Foștii proprietari puteau redobândi dreptul de proprietate doar „asupra apartamentelor, în care aceștia locuiesc în calitate de chiriași, sau asupra celor care sub libere“. În situațiile reținute de lege se mai aflau extrem de puțini dintre foștii proprietari legitimi. Proprietățile imobiliare cu destinația de locuințe confiscate între 1945 și 1989, de regulă mai confortabile decât locuințele de bloc construite sub comunism pentru „oamenii muncii“, se aflau și după 1989 în posesia chiriașilor de lux recrutați din mediile nomenclaturii comuniste. Pentru astfel de apartamente se prevedea posibilitatea solicitării de despăgubiri de către cei îndreptățiți. În schimb, chiriașilor aflați în imobilele „naționalizate“ li se acorda dreptul de a deveni proprietari prin cumpărarea apartamentelor (imensa majoritate) care nu se restituiau în natură foștilor proprietari.

Fiind vorba de o măsură legislativă reparatorie a dreptului de proprietate privată încălcat sub comunism, Curtea Constituțională ar fi fost, chiar formal-legal, obligată să constate, în virtutea competenței sale și a spiritului dreptății ca valoare constituțională, că dreptatea este mai bine garantată de o dispoziție legală de restituire în natură, ca regulă, și de despăgubire, ca excepție. Adică dând foștilor proprietari dreptul la opțiune în ceea ce privește forma reparației încălcării săvârșite de regimul comunist a drepturilor de proprietate privată asupra imobilelor cu destinația de locuințe. Soluția dată de Curtea Constituțională în Decizia

nr. 73/1995 cu privire la obiecțiile de neconstituționalitate a unor prevederi ale legii 112/1995 pentru reglementarea situației juridice a unor imobile cu destinația de locuințe trecute în proprietatea statului a fost un compromis conjuncturist. Recunoscând statului (și deci Parlamentului-legiuitor) dreptul de a dispune conform propriei voințe de „proprietatea sa“, Curtea a declarat drept neconstituțională prevederea care se referea la locuințele trecute „fără titlu“ (prin acte administrative ilegale sau pur și simplu în fapt) în proprietatea statului și care, drept urmare, nu puteau face obiectul legii de restituire întrucât nu-i aparținuseră legal nici înainte de adoptarea Constituției din 1991. Lăsând deci foștilor proprietari posibilitatea de a-și revendica imobilele confiscate în justiție¹⁷. Admitea, totodată, obiecția de neconstituționalitate împotriva dispoziției legale care-i excludea de la despăgubirile reparatorii pe foștii proprietari și moștenitorii lor, cu domiciliul în străinătate și care nu-și stabilesc în termen de 6 luni de la intrarea în vigoare a Legii, domiciliul în țară, ca aducând atingere principiului constituțional al egalității în fața legii și dreptului la libera circulație în țară și în străinătate, și de a-și stabili domiciliul oriunde, în România sau în afara ei.

De altfel, chiar în favoarea restituirilor în natură a imobilelor naționalizate de statul comunist în perioada 6 martie 1945 – 22 decembrie 1989 au fost adoptate acte legislative ulterioare, însă după o tergiversare (de 10 ani), la care, practic, a contribuit și Curtea Constituțională prin unele dintre deciziile sale*.

Curtea Constituțională a respins atât în 2001 (prin Decizia nr. 43/7 februarie 2001) cât și în 2005 (prin Decizia nr. 375/6 iulie 2005) sesizările de neconstituționalitate privind Legile nr. 10/2001 și 247/2005 (Titlul I privind modificările aduse Legii nr. 10/2001) în privința restituirii *în natură* a proprietăților preluate abuziv de către statul comunist și al extinderii sferei proprietăților care urmau să fie restituite, constatând, de această dată, conformitatea lor cu dreptul constituțional de proprietate privată al cetățenilor.

Jurisprudența Curții Constituționale a rămas consecventă orientării conturate încă de la primele Decizii, de a se pronunța doar asupra concordanței reglementărilor legale supuse controlului înainte de promulgare, cu dispozițiile și principiile Constituției, fără a se interfera în modul de elaborare tehnică a legii de către parlament sau în probleme de oportunitate politică și în opțiunea făcută de legiuitor. Prin Decizia nr. 203/29 noiembrie 1992 („M. Of. al României“, nr. 603/9 dec. 1999), Curtea își reiterea orientarea de principiu potrivit căreia „nu decide dacă o lege este sau nu bună, dacă este sau nu este eficientă sau dacă este ori nu este oportună. Numai Parlamentul poate hotărî, în limitele prevăzute de Consti-

¹⁷ Vezi Decizia Curții Constituționale nr. 73/19 iulie 1995 cu privire la constituționalitatea unor prevederi ale Legii pentru reglementarea situației juridice a unor imobile cu destinația de locuințe, trecute în proprietatea statului (devenită după publicare Legea nr. 112/1995), în „Monitorul Oficial al României“, Partea I, nr. 177/8 august 1995, p. 9–10.

* Legea nr. 10/8 februarie 2001 stabilea în art. 1 că „imobilele preluate abuziv de către stat, de organizațiile cooperatiste, sau de orice alte persoane juridice în perioada 6 martie 1945 – 22 decembrie 1989, precum și cele preluate de stat în baza Legii nr. 139/1940 asupra rechizițiilor și nerestituite se restituie *de regulă* în natură“; iar Legea nr. 247/19 iulie 2005, Titlul I, modifică între altele acest articol, citat mai sus, în sensul restituirii *de îndată* a tuturor imobilelor respective, indiferent de destinația lor actuală, acolo unde acest lucru este posibil, pentru celelalte cazuri stabilind măsuri reparatorii.

tuție, asupra conținutului reglementărilor legale și a oportunității acestora. Iar statul de drept, a cărui existență este reglementată prin art. 1, alin. (3) din legea fundamentală, impune recunoașterea de către orice putere a actelor și măsurilor luate de celelalte puteri în limitele prevăzute de Constituție¹⁸.

Majoritatea deciziilor prin care Curtea Constituțională a admis prezența unor incompatibilități cu principiile și dispozițiile constituționale în materie de drepturi și libertăți fundamentale sunt rezultatul controlului concret, declanșat de invocarea excepțiilor de neconstituționalitate de către cetățeni și persoane juridice, în litigiile aflate în fața instanțelor de judecată. Jurisprudența Curții Constituționale distinge, în acest plan, între excepțiile având ca obiect legi și dispoziții cu putere de lege anterioare Constituției din 1991, și cele referitoare la legi și ordonanțe ale Guvernului adoptate în temeiul acestei Constituții. Legile și actele normative cu putere de lege (decrete) adoptate sub fostul regim comunist, care îngrădeau drepturi fundamentale recunoscute constituțional sub regimul postcomunist, au fost considerate ca abrogate în măsura în care contravin noii Constituții. Deși acest lucru putea fi constatat chiar de către instanțele judecătorești, cu ocazia soluționării diferitelor litigii, Curtea Constituțională a considerat ca fiind de competența sa să se pronunțe ori de câte ori instanțele au sesizat-o în legătură cu invocarea unor excepții de neconstituționalitate vizând chiar legi anterioare adoptării Constituției în vigoare, stabilind, după caz, dacă și în ce măsură acestea sunt abrogate. Aceasta întrucât după intrarea în vigoare a Constituției din 1991 (2003) au rămas o serie de legi și coduri de legi importante care, cu modificările și completările ulterioare, alcătuiesc temeiul soluționării a tot felul de infracțiuni și litigii: Codul penal, Codul de procedură penală, Codul civil, Codul de procedură civilă, Codul muncii, Codul familiei etc. Principiul adoptat în jurisprudența Curții Constituționale în legătură cu excepțiile de neconstituționalitate — cele mai numeroase — vizând aceste legi este acela că ea nu are competența de a verifica constituționalitatea legilor anterioare actualei Constituții, ci doar de a constata dacă excepțiile ridicate se referă la legi sau dispoziții din astfel de legi care sunt abrogate, ca fiind contrare noii Constituții — după cum statuează art. 150, alin. 1. „În cazul legilor anterioare Constituției — se preciza în Decizia nr. 11/8 martie 1994 a Curții Constituționale, neconstituționalitatea are un caracter specific, întrucât cauza sa este posteroară legii, constând în schimbarea temeiului legitimității sale constituționale. În aceste condiții, controlul constituționalității unei legi preconstituționale, care are ca rezultat constatarea contrarietății acesteia cu prevederile Constituției, nu duce la declararea legii ca neconstituțională — o lege putând fi apreciată numai în funcție de regimul constituțional sub imperiul căruia a fost adoptată —, ci la constatarea *abrogării*, soluție ce constituie consecința constituționalității prevăzută de art. 150 alin. (1) a unei asemenea contrarietăți¹⁹.

¹⁸ Decizia Curții Constituționale nr. 203/29 noiembrie 1999, în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 603/9 decembrie 1999.

¹⁹ Decizia Curții Constituționale nr. 11/8 martie 1994, în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 126/23 mai 1994, p. 7.

Constatarea abrogării unor legi sau unor dispoziții din legi de către Curtea Constituțională are ca efect imediat faptul că ele nu se mai aplică, și poate sluji protejării drepturilor fundamentale sau procedurale, sau la formularea cerinței ca autoritățile legislative și executive legitime să adopte noi reglementări, în concordanță cu garantarea constituțională a acestor drepturi.

Concertarea rolurilor autorităților publice cu cel al Curții Constituționale este esențială în domeniul protecției drepturilor și libertăților fundamentale într-un regim democratic. Numai cu această condiție se poate asigura eficacitatea funcției îndeplinite de Curtea Constituțională de garant al supremației Constituției în cadrul sistemului politic, implicit al protecției drepturilor fundamentale. Corelarea suboptimală a rolului Curții Constituționale de garant al Constituției cu activitatea de legiferare a Parlamentului, mai cu seamă în primii 5–6 ani de la adoptarea Constituției din 1991, când au fost declarate *abrogate* o serie de legi vechi, a accentuat și perpetuat un vid legislativ cu consecințe negative asupra oportunității și eficacității reglementării relațiilor sociale în raport cu condițiile noi ale tranziției postcomuniste. Exemplul oferit de numeroase prevederi din vechile coduri penale și de procedură penală adoptate sub regimul comunist este cât se poate de sugestiv. Curtea Constituțională a admis prin deciziile sale că foarte multe din articolele Codului de procedură penală sau ale Codului penal sunt abrogate, în virtutea supremației noii Constituții. Dar înlocuirea lor de către Parlament cu reglementări noi a întârziat uneori ani de zile. Este, de exemplu, și cazul constatării de către mai multe Decizii ale Curții Constituționale, pronunțate în 1993 în soluționarea excepțiilor de neconstituționalitate ridicate în instanțe judecătorești, a abrogării unui întreg capitol din Codul penal referitor la „infrafracțiunile contra avutului obștesc”²⁰, în legătură cu înțelesul conceptului de „avut obștesc” raportat la prevederile Constituției în vigoare. Acestea stabilesc că proprietatea este publică sau privată, cea publică aparținând statului sau unităților administrativ-teritoriale. Prin urmare, Curtea Constituțională constata că „dispozițiile din Codul Penal referitoare la infracțiunile contra avutului obștesc sunt abrogate parțial potrivit articolului 150 alin. (1) din Constituție și, în consecință, acestea urmează a se aplica numai cu privire la bunurile prevăzute de art. 135, alin. (4) din Constituție”, bunuri ce formează obiectul exclusiv al proprietății publice”²¹. Celelalte bunuri aflate în proprietatea statului, precum patrimoniul întreprinderilor economice, devenite „regii autonome” și „societăți comerciale” potrivit Legii nr. 15/7 august 1990 pentru reorganizarea unităților economice de stat și

²⁰ Vezi *Decizia Curții Constituționale nr. 38/7 iulie 1993*, în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 176/26 iulie 1993, pp. 4–7; *Decizia Plenului Curții Constituționale nr. 1/7 septembrie 1993 privind dispozițiile din Codul Penal referitoare la avutul obștesc în contextul prevederilor constituționale despre proprietate*, în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 232/27 septembrie 1993, p. 5–6.

²¹ *Decizia Plenului Curții Constituționale nr. 1/7 septembrie 1993*, în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 232/27 septembrie 1993, p. 6.

* „Bogățiile de orice natură ale subsolului, căile de comunicație, spațiul aerian, apele cu potențial energetic valorificabil și acelea ce pot fi folosite în interes public, plajele, marea teritorială, resursele naturale ale zonei economice și ale platoului continental, precum și alte bunuri stabilite de lege, fac obiectul exclusiv al proprietății publice” (*Constituția României*, 1991, art. 135, alin. (4)).

Legii nr. 31/16 noiembrie 1991 privind societățile comerciale, nu mai fac parte, conform interpretării date de Curtea Constituțională, din proprietatea publică, ci din proprietatea privată a statului. Noua Constituție nu admitea nici o diferență de tratament între titularii proprietății private (particulari sau alte subiecte de drept, inclusiv statul). Așa încât proprietății private a statului asupra regiilor autonome și societăților comerciale urma să i se aplice același regim de protecție penală ca și „proprietății personale“ sub regimul comunist, adică o blândă penalizare a infracțiunilor contra acestei forme de proprietate, câtă vreme rămâneau în vigoare prevederile din Codul penal care reglementau „infracțiunile contra avutului personal sau particular“. Curtea Constituțională s-a declarat necompetentă să impună Guvernului și Parlamentului un termen de intervenție legislativă pentru reglementarea domeniilor în care vechile dispoziții legale nu mai sunt în vigoare, sau să reconsidere eficacitatea protecției penale a proprietății private din vechiul Cod penal, prin înăsprirea pedepselor contra infracțiunilor, considerând că aceste atribuții aparțin Parlamentului.

Guvernul pedeserist Nicolae Văcăroiu n-a reușit însă să modifice regimul protecției patrimoniului (proprietății private a persoanelor fizice și juridice, inclusiv a statului) decât după 3 ani de întârziere, prin Legea nr. 140/5 noiembrie 1996 pentru modificarea și completarea Codului penal, înăsprind pedepsele până la 12, 15 sau 20 de ani de închisoare. Întârziere suficientă pentru ca multe dintre societățile comerciale cu capital de stat să fie practic falimentate, prin infracțiuni de furt, abuz de încredere, gestiune frauduloasă, înșelăciune, delapidare etc., chiar de către cei numiți să administreze proprietatea privată a statului, infracțiuni pentru care Codul Penal comunist, neactualizat, prevedea sancțiuni de 2, 3, 5 sau cel mult 7 ani închisoare. „Privatizarea“ unor societăți comerciale cu capital majoritar de stat la prețuri derizorii sau simbolice, de 1 dolar, a putut fi astfel justificată, ca și falimentarea altora, prin invocarea „vidului legislativ“.

Un activism remarcabil denotă jurisdicția constituțională în soluționarea excepțiilor de neconstituționalitate privind protecția drepturilor și libertăților fundamentale invocate de cetățeni, în litigiile aflate în atenția instanțelor judecătorești. Curtea Constituțională contribuie, astfel, la corectarea sau, după caz, la confirmarea unor dispoziții ale autorităților, în cadrul *feed-back*-ului neîntrerupt dintre cetățeni și centrele decizionale ale sistemului politic. Ea conferă și prin aceasta credibilitate și sprijină consolidarea legitimității sistemului politic bazat pe statul de drept democratic și social.

Autoritatea de garant al Constituției se reflectă și în creșterea an de an a sesizărilor adresate de către cetățeni Curții, cu excepții de neconstituționalitate în respectarea drepturilor lor. Curtea Constituțională a admis, în cei 15 ani de la înființarea sa, peste 170 de excepții de neconstituționalitate vizând drepturi și libertăți cetățenești sau interese legitime lezate de legi și ordonanțe în vigoare. Majoritatea acestor decizii privesc domenii legate de Dreptul penal și procesual penal, Drept civil și Dreptul muncii. Curtea a reținut și corectat prin jurisprudența sa excepții de neconstituționalitate ale unor dispoziții din legi și din ordonanțe cu incidență asupra drepturilor de proprietate privată, garantarea și ocro-

tirea proprietății private în mod egal și indiferent de titular²²; dreptul la libera circulație și la stabilirea domiciliului oriunde în țară sau în străinătate, de a emigra și de a reveni în țară²³; liberul acces la justiție și egalitatea cetățenilor în fața legii și a autorităților publice, fără privilegii și discriminări²⁴; libertatea individuală și siguranța persoanei²⁵; așezarea justă a sarcinilor fiscale²⁶ etc.

Eficacitatea protecției drepturilor fundamentale de către Curtea Constituțională, îndeosebi prin admiterea excepțiilor de neconstituționalitate privind dispoziții din legi și ordonanțe în vigoare a sporit după statuarea în Constituția revizuită (2003) a încetării efectelor juridice ale respectivelor dispoziții legale la 45 de zile de la publicarea Deciziei Curții Constituționale, dacă în acel interval Parlamentul sau Guvernul, după caz, nu le pun în acord cu prevederile Constituției.

Menținerea și adaptarea echilibrelor funcționale în cadrul regimului politic

În prima fază de tranziție democratică atribuțiile Curții Constituționale vizau controlul direct asupra actelor Parlamentului și indirect celor emise de Guvern (O.G. și O.U.G.). Adică factorii prezumtivi de tulburare a echilibrelor puterilor constituționale în regimul democratic, date fiind, în primul rând atribuțiile acestora de inițiativă și decizie legislativă, de reglementare a organizării și funcționării tuturor celorlalte instituții. Controlul constituționalității legilor înainte de promulgare urmărește în principal prevenirea depășirii limitelor constituționale în care Parlamentul este abilitat să legifereze, în raport cu sfera de acțiune și competențele rezervate, tot de Constituție, celorlalte puteri și autorități. Aceiași scop îi răspunde controlul constituționalității Regulamentelor Camerelor parlamentare, spre a se evita încălcarea normelor procedurale, de dezbateră și

²² Decizia Curții Constituționale (DCC) nr. 77/9 iulie 1998, în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 286/4 august 1998; DCC nr. 408/7 octombrie 2004, în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 1054/15 noiembrie 2004; DCC nr. 35/1 iulie 1993, în „Monitorul Oficial al României”, Partea I nr. 28/6 septembrie 1993; DCC nr. 80/20 mai 1999, în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 333/14 iulie 1999; DCC nr. 177/5 decembrie 1998, în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 77/24 februarie 1999.

²³ DCC nr. 139/14 decembrie 1994 privind constituționalitatea Legii pentru aprobarea O.G. nr. 50 (12 august 1994 privind instituirea unei taxe de trecere a frontierei în vederea constituirii unor resurse destinate protecției sociale, în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 353/21 decembrie 1994; DCC nr. 73/19 iulie 1995, în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 177/8 august 1995; DCC nr. 5/4 februarie 1999, în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 95/5 martie 1999.

²⁴ DCC nr. 66/28 iunie 1995, în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 210/13 septembrie 1995; DCC nr. 43/1994 privind constituționalitatea Legii privind veteranii de război precum și unele drepturi ale invalizilor și văduvelor de război, în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 139/2 iunie 1994; DCC nr. 35/1 iulie 1993, în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 218/1993; Decizia Plenului Curții Constituționale nr. 1/8 februarie 1994 privind liberul acces la justiție al persoanelor în apărarea drepturilor, libertăților și intereselor lor legitime, în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 69/16 martie 1994.

²⁵ DCC nr. 106/14 iulie 1998 privind excepția de neconstituționalitate a art. 146 și 149 din Condul de Procedură Penală referitoare la condițiile pentru arestarea învinutului și art. 149 referitor la durata arestării inculpatului, în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 287/5 aprilie 1998; DCC nr. 107; 108; 110; 111/iulie 1998 (Ibidem).

²⁶ DCC nr. 176/6 martie 2003 referitoare la excepția de neconstituționalitate a dispozițiilor art. 1 din O.U.G. nr. 174/2001 privind unele măsuri pentru îmbunătățirea finanțării învățământului superior, în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, Nr. 400/9 iunie 2003.27.

adoptarea legilor, sau a drepturilor deputaților și senatorilor și îndeosebi ale opoziției în procesul legislativ.

După revizuirea Constituției, Curtea Constituțională a fost abilitată să soluționeze conflictele juridice de natură constituțională dintre autoritățile publice, determinate de eventuala încălcare a atribuțiilor unei puteri, de către oricare dintre celelalte autorități constituționale. Curtea Constituțională a fost sesizată cu cereri de soluționare a unor astfel de conflicte în mai multe rânduri.

Încălări ale principiului separației puterilor au fost admise în decizii ale Curții privind neconstituționalitatea unor prevederi legislative. O primă ocazie a oferit-o sesizarea președintelui Emil Constantinescu asupra neconstituționalității unor prevederi din Legea privind organizarea și desfășurarea referendumului, adoptată în februarie 1999, care restrângea competențele constituționale ale președintelui în ceea ce privește inițierea și organizarea referendumului în probleme de interes național. Prin Decizia nr. 70/5 mai 1999 Curtea a constatat că o dispoziție din Legea referendumului (care stabilea că referendumul în probleme de interes național — una din atribuțiile personale ale președintelui, conform art. 90 din Constituție —, se poate organiza anterior luării unor măsuri, inclusiv de ordin legislativ, din textul art. 11, alin. (2) al respectivei legi), este neconstituțională întrucât îngreșează exercitarea de către președinte a dreptului său constituțional, de a cere poporului să-și exprime voința, indiferent de momentul decis de el însuși. Și, de asemenea, pentru că președintele nu poate legifera prin referendum, întrucât „în conformitate cu voința constituentului român, președintele nu poate iniția un referendum legislativ, ci numai un referendum consultativ, așa cum rezultă cu claritate din prevederile art. 58, alin. (1) din Constituție, în conformitate cu care Parlamentul este unica autoritate legislativă”²⁷. Curtea considera de asemenea îndreptățită și o altă obiecție de neconstituționalitate invocată de Președinte, referitoare la enumerarea problemelor de interes național asupra cărora poate fi inițiată consultarea prin referendum, statuând, indirect, că întregul articol 12, alin. (1), lit. B al Legii nr. 3/1999 privind referendumul contravin Constituției, întrucât îngreșează dreptul președintelui prin obligarea acestuia „de a propune parlamentului” ce probleme urmează să facă obiectul referendumului. „În realitate, conchidea Curtea, Președintele este singurul îndreptățit să stabilească «problemele de interes național» asupra cărora poate cere poporului să își exprime voința prin referendum”²⁸. Parlamentul a menținut însă enumerarea limitativă a „problemele de interes național” și după eliminarea dispozițiilor declarate neconstituționale de către Curte. Ceea ce a determinat reluarea obiecției din partea președintelui Traian Băsescu. Dar, de această dată, în legătură cu contestarea constituționalității unei legi de respingere a O.U.G. nr. 99/2005 care completa și modifica, sub alte aspecte, Legea nr. 3/2000 privind organizarea și desfășurarea referendumului. Obiecția președintelui a fost respinsă însă de către Curtea Constituțională pe motiv că dispozițiile unei legi sau ordonanțe intrate și rămase în vigoare — dată fiind respingerea de către parlament a Ordonanței de

²⁷ DCC nr. 70/5 mai 1999, în „Monitorul Oficial al României”, partea I, nr. 221/19 mai 1999, p. 7.

²⁸ *Ibidem*.

modificare a ei — nu pot fi supuse controlului decât după procedura invocării unei excepții de neconstituționalitate în instanțele judecătorești, și nu prin controlul anterior promulgării Legii de respingere a O.U.G. solicitat de președinte.

Soluționarea acestui contencios constituțional a făcut obiectul Deciziei Curții Constituționale nr. 567/11 iulie 2006, referitoare la excepția de neconstituționalitate a dispozițiilor art. 12, alin. (1) din Legea nr. 3/2000, ridicată direct de către Avocatul poporului, în virtutea atribuțiilor conferite acestuia prin Constituția revizuită în anul 2003. Curtea statuează că „stabilirea prin lege a problemelor de interes național reprezintă *un amestec* al Parlamentului în exercitarea atribuțiilor ce-i sunt conferite prin Constituție Președintelui și, ca atare, o nesocotire a principiului separației și echilibrului puterilor în cadrul democrației constituționale”²⁹. În consecință, dispozițiile legale care enumerau limitativ „problemele de interes național” au fost declarate neconstituționale restabilindu-se dreptul exclusiv al președintelui de a le preciza și de a convoca poporul la referendum atunci când consideră necesară cunoașterea voinței sale asupra unor astfel de probleme.

Mentținerea echilibrului funcțional s-a pus și în cadrul legislativului, între grupurile parlamentare. Curtea Constituțională a dat o soluție controversată, inabil și slab argumentată, conflictului generat de încercarea de înlocuire în 2005, a președinților Camerei Deputaților și Senatului, cu reprezentanți ai noii majorități guvernamentale constituite în parlament la scurtă vreme după alegerea președinților în decembrie 2005, pe durata legislaturii potrivit prevederilor Constituției. Noua majoritate de atunci — PNL-PD, UDMR și PC — a recurs la modificarea Regulamentelor celor două Camere pentru a simplifica revocarea președinților și a membrilor birourilor, potrivit criteriului „schimbării majorității politice” din Camera, și „la cererea a minimum o treime din numărul deputaților și senatorilor, în cazul încălcării grave a Constituției, a prevederilor Regulamentelor Camerelor”. Sesizată de grupurile parlamentare ale opoziției de atunci — PSD și PRM —, care susținuseră alegerea președinților în funcțiune, aparținând PSD și aliaților săi majoritari dar nedoriti de președintele Băsescu la guvernare, Curtea Constituțională a statuat prin Deciziile nr. 602/14 noiembrie 2005 și 601/14 noiembrie 2005 referitoare la constituționalitatea dispozițiilor din Regulamentele Camerei Deputaților și Senatului³⁰ privind revocarea președinților și membrilor birourilor executive, în vădită contradicție cu principiul constituțional al eligibilității președinților, că în caz de revocare, propunerea nu poate veni de la alt grup parlamentar decât cel căruia i-a aparținut președintele revocabil. Înlocuirea acestuia — ar rezulta — obligă Camera respectivă să aleagă tot un candidat propus de grupul parlamentar căruia i-a aparținut cel revocat, pentru a se respecta configurația politică a fiecărei Camere rezultată din alegerile parlamentare. Principiu interpretat de Curte ca fiind decisiv în alegerea președinților și birourilor executive ale Camerelor, indiferent de momentul în care intervine revocarea unui membru al birourilor, deci și a președinților acestora.

²⁹ DCC nr. 567/11 iulie 2006, în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 613/14 iulie 2006, p. 3.

³⁰ Vezi DCC nr. 601/14 noiembrie 2005 și DCC nr. 602/14 noiembrie 2005, în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 1022/17 noiembrie 2005 și nr. 1027/18 noiembrie 2005.

„Revocarea din funcție înainte de expirarea mandatului, susține Curtea Constituțională, produce efecte numai asupra mandatului celui înlocuit, iar nu și asupra dreptului grupului parlamentar care l-a propus ca reprezentant în Biroul permanent și, în consecință, de a propune și obține alegerea unui alt reprezentat în locul devenit vacant. Nerespectarea principiului menționat și instituirea alegerii unui alt președinte al Camerei, dintr-un alt grup parlamentar, ar avea drept consecință aplicarea unei sancțiuni împotriva grupului parlamentar care i-a propus alegerea în momentul constituirii organelor conducătoare ale Camerelor, subsecvente alegerilor generale. Or, Constituția nu permite aplicarea unei asemenea sancțiuni cu caracter colectiv”³¹.

Motivația majorității judecătorilor Curții care au adoptat Deciziile menționate omite, cu lejeritate, ceea ce argumentează opiniile separate ale altor judecători. Și anume, că proporția reprezentării grupurilor parlamentare, conform configurației politice rezultate din alegerile generale, nu se încalcă dacă, de pildă, președintele revocat al unei camere nu se mai bucură de sprijinul celor care au contribuit inițial la alegerea sa, și nici noul candidat propus de același grup să-l substituie. Grupul în cauză poate obține o reprezentare proporțional corespunzătoare configurației existente, prin membrii la care are dreptul în componența birourilor permanente. Argumentele Curții, în virtutea cărora revocarea sau schimbarea din alte motive a președinților Camerelor parlamentare trebuie să respecte principiul configurației politice rezultate din alegeri, iar sancțiunea (revocării) să nu afecteze grupul parlamentar ci doar persoana președintelui în cauză, apar stângace și insuficient coroborate cu principiul alegerii libere a președintelui fiecărei Camere, dintre mai mulți posibili candidați propuși de grupurile parlamentare. În orice alegere a președintelui este necesară măcar o pluralitate, dacă nu majoritatea voturilor membrilor Camerei respective. Se știe, pe de altă parte, că pe parcursul unei legislaturi configurația inițială a grupurilor parlamentare se poate schimba uneori în mod substanțial, iar o alegere a președintelui, după o revocare, demisie, deces etc. a celui precedent, nu mai poate invoca configurația politică rezultată din alegeri, ci are loc în condițiile și în funcție de structura grupurilor care există în momentul respectiv. De altfel, la scurt timp după pronunțarea Deciziilor menționate, care vădeau o transparentă dar insuficientă argumentare în favoarea președinților pesediști ai Camerelor, Adrian Năstase, președintele Camerei Deputaților a fost constrâns de chiar partidul său (PSD) să demisioneze. Iar pe locul vacant a fost ales de către majoritatea guvernamentală din Cameră un candidat propus de aceasta, candidatul PSD pierzând la vot funcția de președinte deținută anterior de acest partid.

Invocarea criteriului configurației politice se cuvine, după o logică elementară, corelată cu menținerea solidară a majorității (politice) care a susținut alegerea președintelui dinainte de revocare și/sau situarea grupului căruia i-a aparținut președintele revocat sau demisionar în componența unei noi majorități guvernamentale din Cameră, în momentul în care survine o asemenea înlocuire a președintelui respectiv.

³¹ DCC nr. 602/14 noiembrie 2005, în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 1027/18 noiembrie 2005, p. 10.

Menținerea echilibrului de competențe dintre guvern și parlament a constituit un alt domeniu în care Curtea Constituțională a fost sesizată pentru a decide modul de interpretare și asigurarea respectării prevederilor Constituției. Obiecțiile de neconstituționalitate în această privință au vizat Ordonanța de urgență prin care Guvernul a încercat să reglementeze raporturi instituționale sau schimbarea statutului constituțional al unor instituții, cum a fost cazul raporturilor dintre Parchetul de pe lângă Înalta Curte de Casație și Justiție și nou creatul Parchet Național Anticorupție (P.N.A.). Acestuia i se atribuia competența instrumentării dosarelor de urmărire penală a deputaților și senatorilor pentru fapte de mare corupție³², deși potrivit Constituției competența aparținea Parchetului General. Soluția dată de Curtea Constituțională a impus reconsiderarea reglementării declarate neconstituționale și organizarea P.N.A. ca Direcție Națională Anticorupție în cadrul Parchetului General, pentru a-și menține atribuția de urmărire penală a membrilor Parlamentului.

O altă Decizie a constatat neconstituționalitatea OUG nr. 43/2006 privind organizarea și funcționarea Curții de Conturi, întrucât schimbarea de rol și funcții a acestei instituții, prin ordonanță de urgență, excede limitele constituționale ale competenței guvernului, ce nu poate afecta, prin Ordonanțe, regimul instituțiilor fundamentale ale statului³³, competență atribuită doar parlamentului, în calitate de putere constituantă și unica autoritate legiuitoare a țării.

Deși de dată mai recentă, investirea Curții Constituționale, după revizuirea Constituției în 2003, cu dreptul de a soluționa conflictele juridice de natură constituțională dintre autoritățile publice a format obiectul mai multor decizii care statuează deja o jurisprudență în această materie. Curtea poate fi sesizată pentru a tranșa astfel de conflicte de către Președintele României, președinții Camerelor parlamentare, Primul-ministru și Președintele Consiliului Superior al Magistraturii. Două cereri de soluționare a conflictelor juridice dintre Parlament, pe de o parte, Președinte și Primul ministru, pe de altă parte, au fost formulate în 2005 de către Președinții Senatului și Camerei Deputaților, iar una în 2006 de către Președintele Consiliului Superior al Magistraturii. Primele incriminau declarațiile și intențiile președintelui Traian Băsescu de a impune, la nici o lună de la alegerile generale, alegeri parlamentare anticipate pentru a obține o eventuală majoritate parlamentară a Alianței PNL–PD care l-a susținut în alegerile prezidențiale, și presiunile făcute pentru schimbarea Președinților Camerelor cu reprezentanți ai coaliției guvernamentale impuse de Traian Băsescu, după refuzul numirii unui candidat la funcția de prim-ministru al P.S.D. și aliaților săi P.U.R. și U.D.M.R., care câștigaseră alegerile parlamentare din noiembrie 2004. Președintele CSM a reclamat, de asemenea, amestecul președintelui României Traian Băsescu în atribuțiile justiției și declarațiile ireverențioase la adresa acestei autorități („incompetență“, „independență față de lege“, „corupție generalizată“).

Ca și în alte spețe, Curtea a evitat implicarea în disputele de natură politică, așa cum a calificat ea conflictele reclamate de autoritățile menționate mai sus.

³² DCC nr. 235/5 mai 2005, în „Monitorul Oficial al României“, Partea I, nr. 462/31 mai 2005.

³³ DCC nr. 544/28 iunie 2006 referitoare la excepția de neconstituționalitate a OUG nr. 43/2006 privind organizarea și funcționarea Curții de Conturi, în „Monitorul Oficial al României“, Partea I, nr.568/3 iunie 2006, p. 3.

Deși trebuie să amintim că prin natura sa Curtea Constituțională nu este o pură instanță judecătorească, iar Constituția este până la urmă un pact fundamental politico-juridic, iar conflictele de natură constituțională sunt ele însele de natură juridico-politică. În DCC nr. 148/16 aprilie 2003 privind constituționalitatea propunerii legislative de revizuire a Constituției, Curtea reținuse, cu titlu preventiv și pentru circumscrierea rolului său în soluționarea conflictelor juridice dintre autorități, că: prin soluționarea acestui gen de conflicte se urmărește înlăturarea unor blocaje instituționale, datorate depășirii în sens pozitiv sau negativ a competențelor acestor autorități, iar nu soluționarea unor divergențe de ordin politic. În cazurile menționate anterior, Curtea a constatat că atât Președintele cât și Primul-ministru n-au generat prin declarațiile lor cu caracter politic, la care sunt îndreptățiți prin imunitatea de care se bucură, un conflict juridic care să afecteze competențele constituționale ale autorităților publice, sau să producă un blocaj instituțional, ceea ce nu înseamnă că astfel de declarații publice ale reprezentanților autorităților nu pot crea stări de incertitudine sau tensiuni, cu posibile consecințe conflictuale de natură constituțional-juridică între acestea.

Referitor la justiție, „întrucât independența autorității judecătorești este garantată de Constituție, Curtea consideră că este imperioasă o protejare efectivă, în sens constituțional, a magistraților împotriva atacurilor și denigrărilor de orice natură ar fi ele, aceasta cu atât mai mult cu cât magistrații, care sunt lipsiți de orice drept de replică în legătură cu activitatea lor de restabilire a ordinii juridice, ar trebui să poată conta pe sprijinul celorlalte puteri ale statului, cea legislativă și cea executivă”³⁴.

Înțelesul strict juridic dat de către Curtea Constituțională conflictului dintre autoritățile publice constituționale și eschivarea de la considerarea efectelor blocajante ale atitudinilor declarative repetate sau faptele perturbatoare ale unei instituții (șefului acesteia), precum Președintele României Traian Băsescu, a încurajat, practic, tentația acestuia de a încălca atribuțiile constituționale ale Guvernului, îndeosebi, ale Parlamentului și chiar ale Consiliului Superior al Magistraturii — garantul constituțional al independenței justiției, — culminând în 19 aprilie 2007 cu suspendarea Președintelui de către Parlament cu un vot zdrobitor: 322 (aprox. 3/4 din numărul deputaților și senatorilor) contra 108. Cu ocazia emiterii avizului consultativ al Curții Constituționale la cererea de suspendare a Președintelui s-a evitat o atitudine tranșantă, preferându-se o apreciere benevolentă a faptelor pentru care se cerea suspendarea. Motivarea: „nu orice faptă de încălcare a Constituției poate justifica suspendarea din funcție a Președintelui României, ci numai «faptele grave», cu înțelesul complex pe care această noțiune îl are în știința și în practica dreptului”. Aplicate la ordinea constituțională, criteriile ce definesc gravitatea unei fapte, așa cum reține Curtea, „pot fi considerate fapte grave de încălcare a Constituției actele de decizie sau sustragerea de la îndeplinirea unor acte de decizie obligatorii, prin care președintele României ar împiedica funcționarea autorităților publice, ar suprima sau ar restrânge drepturile și libertățile cetățenilor, ar tulbura ordinea constituțională ori ar urmări schimbarea ordinii constituționale, sau alte fapte de aceeași natură care ar avea sau ar putea avea efecte

³⁴ DCC nr. 435/26 mai 2006 asupra cererii formulate de președintele C.S.M. de soluționare a conflictului juridic de natură constituțională dintre autoritatea judecătorească, pe de o parte, și președintele României și primul ministru, pe de altă parte, în „Monitorul Oficial al României”, Partea I, nr. 576/4 iulie 2006.

similare³⁵. Deși declarațiile și faptele grave pentru care se cerea de către Parlament suspendarea Președintelui — acoperind 37 de articole din Constituție — aveau sau puteau să aibă ca efect tulburarea* și schimbarea ordinii constituționale, căreia președintele îi impută că îi acordă prea puține puteri de decizie, în raport cu legitimitatea sa electorală, Curtea a dat aviz negativ suspendării, solicitând Parlamentului să constate și să decidă singur, în conformitate cu atribuțiile sale constituționale, asupra suspendării. Avizul confuz și în unele privințe favorabil stilului autoritar de conducere al Președintelui Băsescu a alimentat, indirect, declanșarea unei campanii furibunde de către acesta împotriva Parlamentului (în fond „cei 322“ reprezentând 3/4 din numărul parlamentarilor) în încercarea de a-și atrage sprijinul plebiscitar în referendumul organizat pentru demiterea sa și de a stigmatiza partidele politice, Guvernul, Parlamentul, „cercurile oligarhice“ din jurul guvernului. Din garant al supremației Constituției, Curtea Constituțională a favorizat, *volens nolens*, îndeosebi în criza politică privind suspendarea Președintelui Băsescu, subminarea autorității Constituției actuale. Votul obținut de președintele suspendat Traian Băsescu la referendumul care urmărea destituirea sa (75% împotriva demiterii) i-a sporit apetitul de a impune „o schimbare a ordinii constituționale“ și a prerogativelor funcției de președinte în conformitate cu propria voință de putere personală.

Supravegherea procedurală a unor procese politico-electorale și constituționale

Alegerile prezidențiale și interimatul funcției de Președinte al României. Alături de atribuțiile care circumscriu rolul jurisdicțional de „garant al supremației Constituției“, Curtea Constituțională îndeplinește în cadrul sistemului politic românesc și funcțiuni cu caracter pronunțat politic sau politico-jurisdicțional³⁶. Între cele din urmă se disting înainte de toate supravegherea procedurală a alegerilor pentru funcția de Președinte al României, constatarea existenței circumstanțelor care justifică declararea interimatului funcției de Președinte al României precum și avizarea consultativă a propunerilor de suspendare din funcție a Președintelui României. Așa cum decurge din prevederile constituționale sau reglementările legale privind Curtea și alegerile prezidențiale, analizate și comentate pertinent de către juriști, Curtea Constituțională îndeplinește în materie de alegeri prezidențiale rolul de judecător electoral ultim. Curtea hotărăște asupra contestațiilor privind înregistrarea sau respingerea propunerilor de candidaturi depuse la Biroul Electoral Central. În succesiune logică, este împluternicită să rezolve litigiile ce apar în cursul campaniei electorale, ca urmare a contestării

³⁵ Vezi *Avizul consultativ nr. 1/5 aprilie 2007 privind propunerea de suspendare din funcție a președintelui Traian Băsescu*, în „Monitorul Oficial al României“, Partea I, nr. 258/18 aprilie 2007, p. 2.

*O decizie a Curții Constituționale din martie 2007 admitea că Președintele a împiedicat funcționarea normală a Guvernului prin refuzul și amânarea timp de peste o lună de zile de a numi pe ministrul de externe, la propunerea Primului-ministru. Dar, intervenind între timp o schimbare a structurii guvernului și un vot nou de investitură în Parlament, a constatat că cererea Primului ministru de soluționare a conflictului juridic de natură constituțională dintre Guvern și Președintele României a rămas fără obiect.

³⁶ Vezi între alții: Ion Muraru, Elena Simina Tănăsescu, *Drept constituțional și instituții politice*, ediția 12, București, Editura C.H. Beck 2006, vol. 2, p. 252; Benke Károly, *Rolul Curții Constituționale în cadrul procesului de alegere a Președintelui României*, în vol. I. Muraru, E. S. Tănăsescu ș.a., *Alegerile și corpul electoral*, București, Editura All Beck, 2005.

soluțiilor date de către birourile electorale de circumscripție la plângerile privind respectarea drepturilor partidelor și candidaților de a desfășura campania electorală. Și, în fine, hotărăște asupra cererilor partidelor și candidaților care reclamă anularea rezultatului votului.

În cazul în care votarea și stabilirea rezultatelor au avut loc prin fraudă de natură să modifice atribuirea mandatului sau, după caz, ordinea candidaților care pot participa la cel de-al doilea tur de scrutin, Curtea anulează alegerile și dispune repetarea turului de scrutin în a doua duminică de la data anulării alegerilor. Anularea privește numai cazul vicierii rezultatelor la nivel național. Pentru litigiile vizând o circumscripție sau alta, competența de soluționare revine Biroului Electoral Central. În caz de confirmare a rezultatului alegerilor prezidențiale, Curtea publică rezultatele în Monitorul Oficial, pentru fiecare tur de scrutin și validează, printr-o hotărâre, pe președintele ales.³⁷

Dintre cele 295 de contestații înaintate Curții Constituționale începând cu anul 1992, majoritatea au vizat înregistrarea candidaturilor la președinție. Într-o singură situație a fost admisă o astfel de contestație, prin Hotărârea nr. 40/2000 contra înregistrării unui candidat care avea domiciliul în țară dar și dublă cetățenie (româno-americană), ceea ce contravenea articolului 16 alin. 3 din Constituția din 1991 (revizuit, de altfel, în 2003).

Cererile privind anularea rezultatelor alegerilor prezidențiale au fost, de asemenea, respinse, fie prin declinarea de competență întrucât vizau contestarea rezultatului alegerilor la nivel de circumscripție (1992, Circ. electorală a jud. Iași), fie pe motiv că anularea alegerilor prezidențiale se justifică doar dacă există nereguli care privesc modul în care s-a desfășurat votarea și stabilirea rezultatelor alegerilor. Nu și pentru „motive care vizează desfășurarea unor acțiuni ale institutelor de sondare a opiniei publice și modul în care acestea au fost reflectate de mass-media în perioada campaniei electorale“, cum se precizează în Hotărârea nr. 48/2000³⁸. Nici deficiențele legate de absența unui organism electoral permanent, modificarea legilor electorale prin ordonanțe de urgență și hotărâri ale guvernului, reglementarea restrictivă a regulilor de observare a alegerilor de către organizațiile naționale sau utilizarea exagerată a listelor suplimentare nu sunt motive de natură să determine, în sine, modificarea rezultatelor alegerilor, conform Hotărârii CC nr. 51/2000³⁹.

În două cazuri Curtea Constituțională a României a fost sesizată de către Parlament cu cereri de suspendare a Președintelui României: prima dată în 1994, a Președintelui Ion Iliescu, și ultima dată în aprilie 2007, a Președintelui Traian Băsescu. În ambele cazuri avizul consultativ care i-a fost solicitat Curții în astfel de proceduri politico-constituționale a constatat că faptele imputate președinților nu justificau suspendarea lor.

În Avizul Consultativ nr. 1/5 aprilie 2007 privind propunerea de suspendare a Președintelui României, Traian Băsescu, Curtea Constituțională a admis, indirect, încălcări ale Constituției, dar s-a eschivat de la asumarea tranșantă a rolului său de garant al Constituției. Poate și pentru că avizul său era doar unul consultativ, Curtea a considerat că propunerea de suspendare „se referă la acte și fapte

³⁷ Benke Károly, *loc. cit.*, p. 32.

³⁸ Hotărârea Curții Constituționale nr. 48/2000, în „Monitorul Oficial al României“, Partea I, nr. 701/2000.

³⁹ HCC nr. 51/2000, în „Monitorul Oficial al României“, Partea I, nr. 703/29 dec. 2000.

de încălcare a Constituției săvârșite în exercițiul mandatului care, însă, prin conținutul și consecințele lor, nu pot fi calificate *drept grave*“ (s. n., A. C.), de natură să determine suspendarea din funcție a Președintelui României, în sensul prevederilor art. 9, alin. (1) din Constituție. Rămâne ca Parlamentul să decidă, pe baza datelor și a informațiilor care-i vor fi prezentate cu ocazia dezbaterilor, asupra gravității faptelor pentru care s-a propus suspendarea din funcție a Președintelui României, în concordanță cu dispozițiile art. 95 din Constituție⁴⁰.

Întrucât aproape 3/4 dintre membrii Parlamentului au considerat drept fapte grave de încălcare a Constituției actele imputate Președintelui Băsescu, acesta a fost suspendat din funcție la 19 aprilie 2007. Curtea Constituțională a fost pusă prima dată în situația să constate interimatul în exercitarea funcției de președinte al României prin HCC nr. 1/20 aprilie 2007, și să-l declare președinte interimar pe Nicolae Văcăroiu, președintele Senatului. Referendumul național de demitere a președintelui suspendat Traian Băsescu, din 19 mai 2007 a întrunit doar 25% din voturile celor 43% dintre alegători prezenți la urne, în favoarea demiterii, așa încât Curtea Constituțională a confirmat și validat reluarea funcției de Președinte al României de către Traian Băsescu.

Desfășurarea referendumului național și a inițiativei legislative cetățenești. Curtea Constituțională veghează, de asemenea, la respectarea procedurilor pentru organizarea și desfășurarea referendumului, solicitând Biroului Electoral Central sau autorităților publice competente informări asupra operațiunilor și fazelor desfășurării referendumului. Validarea sau invalidarea referendumului se decid de către plenul Curții Constituționale cu o majoritate de două treimi. Hotărârea prin care se stabilește dacă a fost respectată procedura și confirmarea rezultatelor referendumului se comunică Camerei Deputaților și Senatului întrunit în ședință comună și se publică în „Monitorul Oficial al României“, Partea I.

În atribuțiile Curții Constituționale intră, din oficiu sau pe baza sesizării președintelui Camerei parlamentare la care s-a înregistrat o inițiativă legislativă a cetățenilor (inclusiv de revizuire a Constituției), verificarea⁴¹ îndeplinirii condițiilor constituționale și procedurale de susținere a inițiativei, de publicare a acesteia, precum și pronunțarea asupra caracterului constituțional al propunerii legislative inițiate de cetățeni. Curtea a avut de soluționat doar două contestații (în 2003) referitoare la respectarea procedurii pentru organizarea și desfășurarea referendumului (la un număr total de 3 referendumuri, două de aprobare a Constituției și unul de demitere a președintelui României). A examinat 4 sesizări privind controlul îndeplinirii condițiilor pentru exercitarea inițiativei legislative de către cetățeni, fiind admise parțial 2 în 1995, 1 în 1997 și 1 în 2004.

*

În condițiile în care adeseori comportamentul politic al autorităților publice trădează cel puțin un deficit de cultură instituțională, rolul Curții Constituționale a României, de garant al supremației Constituției și arbitru între autoritățile publice, constituie în mod cert un element structural care contribuie la asigurarea funcționalității sistemului politic.

⁴⁰ Avizul consultativ nr. 1/din 5 aprilie 2007 privind propunerea de suspendare din funcție a Președintelui României, domnul Traian Băsescu, în „Monitorul Oficial al României“, Partea I, nr. 258/18 aprilie 2007, p. 6.

⁴¹ Vezi și Legea nr. 189/1999 privind exercitarea inițiativei legislative de către cetățeni, republicată, în „Monitorul Oficial al României“, Partea I, nr. 516/8 iunie 2004, p. 6–8.

MONDIALIZAREA CA OBIECT FILOSOFIC?

ANDRÉ TOSEL

Abstract. *La catégorie philosophique de mondialisation s'inscrit dans une constellation conceptuelle où figurent aussi les notions de monde, mondaneité, être-au-monde. Notre rapport au monde „moderne“ émerge après que se soient épuisées les autres deux grandes modalités, c'est à dire appartenance au cosmos antique et situation dans le mundus de la tradition juive et chrétienne. La mondaneité moderne se détermine comme destruction du cosmos et du mundus. L'homme est au monde sur le mode de l'être-jété, et cet „être-jété“ se découvre comme forme de la constitution humaine d'un monde de l'homme, supposé pouvoir faire à partir de ses capacités.*

Nu se poate spune nimic despre noțiunea de mondializare fără a o înscrie într-o constelație semantică și conceptuală unde apar noțiunile de lume, mondaneitate, a-fi-în-lume. Raportul nostru cu lumea, cu lumea noastră „modernă“, nu vine de la sine, el emerge după epuizarea altor două mari modalități anterioare de situare în lume, care pot fi definite sumar ca apartenență la *cosmos*-ul antic și ca situare în *mundus*-ul tradiției evreiești și creștine.

Cosmos-ul antic este totalitatea simțită și ierarhizată a tuturor ființelor, totalitate dată în forma sa originală ca ordine, cu locurile sale, omul ocupând un loc intermediar care îl face să aparțină atât divinului, inteligibilului, cât și fizicului, sensibilului. Această dublă apartenență este mijlocită de natura etico-politică specifică a animalului uman care are *logos* și trăiește în *polis*, unde își poate actualiza virtutea sa propriu-zis umană, în sfera *praxis*-ului. Această sferă este originală în sensul că omul liber, cetățeanul, eventual, o poate face să fie câmpul activităților *poiético*-practice. Cu toate acestea, viața bună, *eu pratein*, nu are pentru filosof decât o necesitate relativă. Pentru satisfacția totală este importantă viața conform cu *theoria*, conceperea ordinii în eternitatea sa, care singură dă *site*-ul unde *cosmos*-ul poate fi înțeles, semnele sale descifrate, legea sa ascultată.

Mundus-ul creștin nu repune în chestiune ordinea, dar îi înnoiește profund economia și sensul. Lumea astrală și terestră, cerul și pământul, nu mai sunt eterne, ci create de un Dumnezeu personal, creator, care intervine în cursul său pentru a o transforma într-o istorie a mântuirii. Ierarhiile terestre ale cetății între oameni liberi și sclavi nu sunt distruse, dar toți oamenii sunt fiii lui Dumnezeu cărora El le promite mântuirea, însă nu le-o oferă. Pierdut prin păcat, omul reprezintă, prin libertatea sa, rătăcirea în creație, dar el poate reprezenta, de asemenea,

chemarea salvatoare a revelației, trăind în lume ca și cum nu ar fi din această lume, folosindu-se de ea pentru a se pregăti pentru timpurile viitoare, transformând această lume prin munca sa.

Mundaneitatea modernă se determină ca distrugere a *cosmos*-ului și a *mundus*-ului. Natura nu mai este ceea ce trebuie imitat, supranatura devine prejudecată. Omul este în lume ca o ființă-aruncată, și acest „a-fi-aruncat“ se dezvoltă ca formă a constituirii unei lumi a omului, a unei istorii *poiético*-practice pe care omul este chemat să o facă prin capacitățile sale. Întrucât această mundaneitate se scindează din ea însăși în lumea civilă a națiunilor, în imperiul inteligibil al libertății dincolo de imperiul necesității, „mundanul“ a încetat în toate cazurile de a mai fi un dat cosmologic, sau o creație tragică, el devenind procesul auto-producerii omului, al tuturor oamenilor de-acum liberi. El este un produs al unei activități de producție obsedate de modelul *causa sui*, la care toți oamenii participă în calitate de subiecți autonomi.

Modul nostru de a-fi-în-lume, în lumea devenită mondialitate, rezultat al procesului de mondializare a producției, semnifică în primul rând sfârșitul lumii, sfârșitul lumii date antice, precum și cel al lumii în care ne este dată chemarea de a trăi în această lume, fără a ne simți fii ai ei. Mundaneitatea modernă, desconsiderând *cosmos*-ul și *mundus*-ul, se întemeiază pe puterea dorinței, a subiectivității doritoare, se proiectează ca lume a autoproducerii sale, realizând astfel Sinele său absolut. Cum remarcă Jean-Luc Nancy¹, dorința care lichidează considerarea aștrilor divini desconsideră lumea pentru a face din ea obiectul *desiderium*-ului său, care se proiectează el însuși în producerea lumii producției pentru producție, capitalistă, până la o nouă ordine. Planeta rătăcitoare a dorinței libere produce dezastrul *cosmos*-ului și al *mundus*-ului, și ea face din teritoriul pe care îl ocupă propria sa planetă. Multă vreme, această autoproducere a făcut coincidentă cucerirea pământului și promisiunea mondialistă, universalistă, făcând din această cucerire uluitoare lumea pe care libertatea umană o produce pornind de la ea însăși, *regnum hominis*, adevărata *mundus intelligibilis*. Pornind de la una dintre aceste promisiuni, dorim să interogăm filosofia actuală în confruntarea sa cu mondializarea.

*De la apologie la apocalipsa mondializării
sau cum să ne orientăm în gândire*

Dacă în momentele sale cele mai înalte, filosofia occidentală modernă a vrut să fie gândirea universalului rațional ca fundament al mondialului sub auspiciile dreptului (Kant și cosmopolitismul), dacă, împreună cu Hegel și Marx, ea a gândit acest universal împreună cu contradicțiile lumii reale, filosofia actuală, cel puțin în Franța, a renunțat să gândească mondializarea în mod direct, unificând elaborarea categoriilor universalului cu analiza determinată a proceselor efective.

Singurele excepții notabile sunt acelea ale lui Eric Weil care, în a sa *Philosophie politique*², acum uitată cu totul, se interoga asupra mecanismului social

¹ *Le sens du monde*, Paris, Galilée, 1993.

² *Philosophie politique*, Paris, Vrin, 1956.

în curs de mondializare; sau ale filosofilor marcați de ce a dat mai bun Marx (Henri Lefebvre, Étienne Balibar, Jacques Bidet, Daniel Bensaid, Jean Robelin, Yves Schwartz, Jean-Marie Vincent). Filosofia transferă această analiză științelor sociale, care o abordează într-un stil diferit, fiecare dintre ele. Astfel, economia politică prezintă un câmp antagonic unde se înfruntă teza liberală (dominantă) a pieței mondiale ca bază a unei noi ordini internaționale și teza critică (minoritară) a acestei ordini în numele structurii divizate a economiei mondiale (școala lui Samir Amin, a lui Giovanni Arrighi, a lui Immanuel Wallerstein). Tot astfel, sociologia, de la Max Weber încolo, tratează problema pornind de la o interogare asupra specificității societății moderne ca societate a raționalizării mondiale a structurilor economice, politice, juridice și culturale. O enormă literatură specializată a apărut pe această temă, deși s-ar putea spune că ea nu a atras destul atenția filosofilor profesioniști.

Această împărțire a sarcinilor conduce filosofia să abordeze mondializarea capitalismului în mod indirect, apelând la eufemisme. În mod grosier, abordarea filosofică a mondializării poate fi regrupată în două categorii, aceea a apologiei mondializării prin redarea eufemistă a contradicțiilor sale, și aceea a considerării ei drept evenimentul neîndoielnic al unei apocalipse totale.

Apologia indirectă a mondializării capitaliste este creația filosofiei politice ivite din liberalism. Aceasta ia act de mondializarea pieței capitalurilor, de interdependența economiilor capitaliste, de dominația tehnologiilor cu mare valoare adăugată, cum sunt tehnologiile comunicării și informației. Ea îmbracă forma tezei noii ordini mondiale presupusă a emerge în urma dispariției comunismului de tip sovietic, susținând că în contradicțiile și inegalitățile pieței mondiale se realizează o complementaritate a economiilor și a politicilor care exprimă constituirea de noi zone de liber-schimb care tind la unificarea într-o federație cvasi-statală (precum Comunitatea Europeană). Nu s-a remarcat îndeajuns că această filosofie politică acceptă o împărțire inițială a sarcinilor cu economia politică, căci ea acceptă determinarea din exterior a obiectelor sale de studiu, separate de condițiile lor de posibilitate economice și sociale. Ea renunță la propriile sale obiecte politice asupra dreptului și moralei. De aceea, tematica justiției și a principiilor sale etice permit asigurarea comunicării cu practica liberală la nivel socio-economic fără să fie tematizate procesele de demantelare a *Welfare State*-lui, rezistențele care o acompaniază, transformările statului invitat să devină socialmente modest, toate aspecte ale mondializării. Consacrând ruptura între economie și politică și asigurând subordonarea funcțiilor publice ale statului elementului juridico-moral, așa cum îl definește așa-zisa societate civilă, teoriile justiției redefinesc libertatea statului ca libertate de adaptare la legile redevinute „naturale“ ale economiei.

Această apologie indirectă culminează cu elaborarea unui nou drept internațional public și privat cu instituțiile sale proprii: pe de o parte, O.N.U. și generalizarea dreptului de ingerință în politica statelor presupuse a nesocoti drepturile omului și cetățeanului; pe de altă parte, Fondul Monetar Internațional și Banca Mondială care condiționează ajutorul lor de aplicarea de politici economice bazate pe productivitatea capitalului. Dacă juriștii ocupă prim-planul, o

fracțiune non neglijabilă a filosofiei acompaniază această mișcare dezvoltând o filosofie a dreptului comunicațional și o etică a unui discurs universalizabil, în care mondializarea ar îndeplini în mod pozitiv promisiunile modernității.

Pe de altă parte, în siajul marilor critici ale modernității ca realizare a metafizicii, critici provenite de la Nietzsche și Heidegger, filosofia procedează la o recunoaștere panicată a mondializării capitaliste, identificată cu dominația tehnoscienței și cu nihilismul său. Mondialitatea este manifestarea destinală sau epocală a unei uitări a ființei în manipularea omului de către om. Această abordare nu ține cont de constituirea comunității internaționale, nici de dreptul său, în care nu vede decât ultimul avatar al aceluiași proiect metafizic. Ea se vrea radicală și se plasează pe planul ontologic. Iar ontologia sa este o ontologie negativă al cărui *pathos* este acela al tragicului. Ea face să apară non sensul unei producții identificate cu tehnica ca atare, menită să devină autoreferențială. Ea subliniază transformarea acestei producții în consum, în consumul oamenilor și al lucrurilor. Ea identifică în criza ecologică fără precedent pe care o cunoaște planeta efectul nihilismului occidental, căutând soluții exclusiv în gândirea poetică ori în idealizările contrafactuale ale unor experiențe istorice ale trecutului. Prin mondializarea metafizicii, devenită tehnică planetară de manipulare a oamenilor și lucrurilor, se constituie o lume i-„mundă“.

Vrem să contribuim la critica acestor două modalități speculative de a gândi, sau mai curând de a negândi, mondializarea-proces și mondialitatea-rezultat. Amândurora, în definitiv, le lipsește specificitatea istorică a mondializării ca devenire-a-lumii raporturilor de producție capitaliste.

În ce o privește, apologia juridico-comunicațională a societății civile internaționale face din mondializare un universal abstract separat de condițiile și de formele sale contradictorii de realizare: ea îl idealizează ca pe un fel de ultra-imperialism (teză deja dezvoltată de teoreticianul Internaționalei a II-a, Karl Kautsky): concentrarea capitalurilor va conduce la fuziunea „pașnică“ a capitalismelor naționale capabile să regleze în mod pașnic concurența lor internă printr-o exploatare în comun a resurselor. Or, se constată cum capitalul nu se poate coaliza în formele sale diferențiate și contradictorii împotriva muncii fără să producă diviziuni interne în sânul forței de muncă, fără să opună diversele fracțiuni ale forței de muncă internaționale unele contra altora; se constată, de asemenea, că statele nu coexistă indiferent, ci se unesc și se ierarhizează în centre și periferii, divizându-se, și ele, după aceeași logică a diviziunii centrului și periferiei. Se constată, în sfârșit, că în acest proces neîntrerupt de restructurare, dereglarea operată în funcție de diferențele de productivitate este modul însuși al reglării, și că prin urmare războiul economic și militar este oricând posibil (și real). Dacă dreptul internațional public și privat face semn în direcția unei organizări universale a muncii sociale, adică spre un suprastat, acest orizont este nu numai îndepărtat, ci și ambiguu. Bunăoară, dreptul, dacă nu este o simplă ideologie de legitimare, rămâne o dicțiune universală a constituirii ierarhiei economiei mondiale, nici o dominație nemaiputând de acum înainte să se mențină fără a putea afirma un universal al dreptului, fără a putea să se spună ca acest universal. În cele mai bune cazuri, dreptul internațional este protestul împotriva inumanității unei atari afirmări și promisiunea unui drept mai uman.

Pe de altă parte, apocaliptica ontologică compromite luciditatea care i-ar permite să individualizeze riscurile majore ale mondializării printr-o viziune fantasmatică a proceselor efective ale economiei mondiale. Acestea se transformă în mari entități demoniace, adevărate figuri ale răului ontologic care se concentrează în cuplul Cunoaștere-Putere, identificabil pe rând cu Metafizica, Tehnica, Tehnoștiința, cu Nihilismul. Denunțul întemeiat al fantasmei raționaliste a controlului constituie adversarul său într-o totalitate fără exterioritate, fără fisuri ori ecarturi interne, unde o rezistență, o luptă determinată ar putea să aibă sens. Mondialofiliei economico-juridice, cultului său abstract al unei noi ordini internaționale coincidente cu dreptul, idealizării sale naturalizante a pieței i se opune o mondialofobie ontologico-estetică la fel de abstractă, cu complezența sa estetizantă pentru negativ, cu identificarea sa masivă a metafizicii și a tehnicii, cu incapacitatea sa de a analiza, fără a filozofa în mod arbitrar, mondializarea ca tehnologie socială a unui raport social determinat, raportul capitalist. O luciditate ontologică neputincioasă și piezișă denunță promisiunile neținute ale dreptului internațional, dar ratează dreptul ca moment al noii tehnici sociale a capitalismului mondial și, odată cu el, raportul social fundamental.

În ambele cazuri, gândirea abdică, dezorientată, oscilând între semi-asigurarea unei transsubstanțieri juridice a riscurilor majore care definesc mondializarea și seducția morbidă față de formele negativului, a crizelor de tot felul, a sensului și a valorilor caracteristice. Problema este, așadar, aceea a bătrânului Kant: între apologie și apocalipsă, cum se orientează gândirea mondializării?

*Mondializarea ca tehnică socială — economico-politică —
a internaționalizării capitalismului istoric*

Filosofia este astfel confruntată cu sarcina abordării directe, nici apologetice, nici eufemistice, a mondializării, cu datoria teoretică de a-i defini conceptul în mod riguros. Presupunem că mondializarea este internaționalizarea raportului de producție capitalist bazat pe subordonarea reală a muncii de către capital. Dacă Marx nu poate fi creditat cu o analiză completă a acestei internaționalizări, el i-a stabilit principiile. Teoreticienii economiei mondiale le-au putut dezvolta și rectifica. Încercăm să le reformulăm arătând cum această reformulare este susceptibilă de a reorienta filosofia dreptului internațional, de a-i depăși limitele, care sunt chiar acelea care fac din ea o apologetică constitutivă capitalismului mondializat, și de a orienta analiza structurilor societății moderne. Rezultatele obținute pe terenul filosofiei sociale, politice și juridice ne vor permite astfel să revenim asupra problemei propriu-zis ontologice a mondialității.

Mondializarea este creația unei noi structuri de ansamblu a producției, purtătoare a unui nou sistem de tehnici sociale, toate finalizate printr-o urmărire a productivității diferențiate a capitalului cu ajutorul reducerii timpului de muncă. Aceste tehnici sociale sunt acelea ale gestionării informatizate a producției, ale generalizării muncii „imateriale“. Susținută de aceste tehnici inovatoare, care nu sunt niciodată pure tehnici, ci întotdeauna materializări sociale ale raportului de exploatare, mișcarea capitalului internaționalizează piața capitalurilor și a pro-

ducției. Mondializarea este radical economică și tehnică, dar ea este totodată politică, în măsura în care nu se poate realiza decât în mișcarea unei perpetue reierarhizări politice a statelor protectoare ale firmelor dominante (inclusiv a multinaționalelor care au întotdeauna o bază națională). Mondializarea obligă în primul rând la recuzarea concepției societății ca ansamblu de sectoare sau de practici separate, organizate fiecare conform ordinii sale de justificare proprii (potrivit concepției expuse de Luc Boltanski și Laurent Thévenot în lucrarea lor *De la justification. Les économies de la grandeur*). Ea este deopotrivă economică, politică, tehnică și juridică, și ea ne obligă să recurgem la un model teoretic fondat pe impuritatea și intricarea practicilor. Ea nu poate fi gândită ca un metanivel care ar veni să supradetermine nivelul național sau local. Ea este de acum înainte prima scenă care investeste în dimensiunile sau scenele naționale, din interior, și le transformă. Mondialul este un nivel intern al naționalului.

Acest primat al internaționalului permite reconsiderarea problemei statului dincolo de truismele repetitive ale teoriilor statului de drept. Statele nu sunt chemate să dispară în societatea civilă internațională, așa cum ar vrea să ne facă să credem utopia neoliberală. Ele sunt menite să asume o altă funcție care se înrădăcinează în mod negativ în incapacitatea lor de a controla formarea pieței mondiale a capitalului (alți operatori economici putând, în definitiv, să anticipeze toate măsurile luate de state în materie de limitare a schimburilor). Statele au de acum înainte funcția de a asigura politic gestiunea diferențiată a forței de muncă asimilând tehnicile de delocalizare a întreprinderilor în funcție de costul diferențiat al forței de muncă și promovând tehnicile bazate pe creșterea productivității (economia timpului de muncă). Singurele care pot să dezvolte aceste tehnici cu înaltă valoare adăugată sunt firmele multinaționale capabile să creeze rețele de întreprinderi alcătuite din numeroase unități de producție. Cum, la rândul lor, aceste firme au o bază națională dominantă, mondializarea este politică: ea specializează statele în funcție de legăturile lor cu firmele, cu sectoarele producției unde se redefinește productivitatea muncii și deci a capitalului. Creșterea productivității se transformă în resursă politică directă, comandând ierarhizarea statelor.

Mondializarea nu este, așadar, instaurarea unei noi ordini internaționale unde s-ar schimba și s-ar forma complementarități ale sectoarelor. Ea este o ordine și un spațiu al dominației hegemonice unde locul în ierarhie este decis de capacitatea fiecărui stat de a produce și exporta bunuri *via* firmele „multinaționale-naționale“, dacă se poate spune astfel, bunuri care reclamă muncă foarte calificată și mase tot mai mari de capital financiar. Aceleași state sunt, de asemenea, acelea unde munca mai puțin calificată a devenit prea scumpă în raport cu prețul pieței internaționale a muncii: lor le revine deopotrivă sarcina de a trata șomajul structural și de a crea condițiile politice care să permită firmelor să recurgă la delocalizare pentru producția bunurilor primare devenite mai puțin rentabile. Mondializarea este forma tehnico-socială nouă a soluției clasice date problemei structurale a capitalismului istoric: cum poate crește profitul capitalului menținând ridicată cererea de muncă din partea muncitorilor, evitând deci ocuparea deplină. Ea are întotdeauna drept conținut – *horresco referens* – lupta claselor, a

capitalului și a muncii. Aceasta nu se poate reduce exclusiv la cooperarea dintre sectoare, dintre care unele s-ar internaționaliza, exportând produse de înaltă tehnologie, cu rentabilitate ridicată, iar celelalte, producătoare de bunuri primare, s-ar deconecta de piața mondială. Întotdeauna capitalul (financiar, în acest caz), prin mișcarea sa de ansamblu, pune în concurență piețele naționale ale forței de muncă și reclamă articularea la politica statală. Aceasta se prezintă, așadar, deopotrivă ca gestionare a acestei forțe de muncă și ca agent constitutiv al consolidării sectoarelor competitive care pe piața mondială definesc norma socială a productivității.

Statul teritorial-național nu dispare în mai mare măsură decât clasa muncitoare. El se transformă devenind agentul unei proiecții inedite a teritorialității naționale, dincolo de teritoriul istoric. Statul nu mai reprezintă unitatea unei simple piețe interioare care în trecut realiza, la scara sa, funcționarea capitalului. Deși păstrează gestionarea teritorializantă a forței de muncă, el se proiectează în constituirea unui teritoriu exteritorializat, care este acela al locurilor unde statul produce, vinde și garantează această producție și această vânzare. Franța nu mai este în primul rând un loc comun de viață și de cultură; ea este în rețeaua firmelor franceze care vând. Președintele Republicii își concepe rolul său precum pe acela al unui comis-voiajor șef. Statul intervine în mod decisiv în politica firmelor orientate spre expansiune, reducând costurile activităților care nu se înscriu în rețeaua firmelor. Funcția suveranității statului se schimbă, căci ea nu mai constă în concentrarea raporturilor de putere la scara sa, ci în a le transforma pentru a le reprezenta la nivel internațional. Reprezentarea politică este totodată reprezentanța comercială a întreprinderii Franța și a firmelor sale, dar ea se de-dublează întrucât în interiorul teritoriului național statul reprezintă această configurație de întreprinderi naționale în fața altor forțe³.

Se înțelege că ofensiva împotriva *Welfare State*-ului se înscrie în această perspectivă a unei mondializări destul de dezemancipate în materie de drepturi sociale, nemaîntâlnind rezistența adecvată. Se înțelege de ce și în ce mod are loc procesul de privatizare a statului și a aparatelor sale ideologice, care sunt serviciile publice (transporturi, sistemul de formare școlară și universitară, serviciul de sănătate și de securitate socială). Statul se privatizează în măsura în care piețele și întreprinderile publice se supun normelor de productivitate rezultate direct din piața mondială. Marile negocieri internaționale devin evenimente de politică internă și de drept intern. Politica economică internațională oferă sau impune tot mai mult subiectele sale politicii interne.

Mondializarea dezvoltă astfel un naționalism specific propriu-zis economic care transformă națiunea într-o întreprindere – modelul întreprinderii devenind pilonul ideologiei necesare în obținerea supunerii statelor față de normele productivității pieței. Ea constituie concurența drept concurență națională între firmele care nu sunt apatride, ci naționale, în aptitudinea lor de a transforma în teritoriu național locul unde operează.

³ Pentru această analiză, vezi lucrarea lui Jean Robelin, *La Petite fabrique du droit*, Paris, Kimé, 1995.

Statul nu are putere decât în măsura în care poate articula rețele economico-financiare, care sunt totodată politice și instituționale. Această putere are drept condiție gestionarea diferențiată a forței de muncă: partea din această forță de muncă care nu corespunde rentabilității medii mondiale definite nu poate fi decât în poziția de exluziune structurală permanentă. Chiar dacă masa exclușilor variază, ea capătă forma (post?)modernă a unei individualități umane definite într-o manieră privativă și cumulativă: ea acoperă masa crescândă a „oamenilor fără”, fără muncă, în primul rând, apoi fără domiciliu fix, adică fără acte, în cazul imigranților netolerați. Gestiunea forței de muncă implică o legătură specifică între naționalism și rasisme, căci „rasizarea” masei refugiaților economici, veniți din națiuni dominate, pusă în concurență cu muncitorii naționali, permite statului divizarea acestei forțe de muncă opunând-o ei însăși, diferențiind-o, transformând cetățenia națională într-un privilegiu, deopotrivă economic și politic.

Concurența mondială capătă totodată forma unei întoarceri la ceea ce tradiția marxistă a numit imperialism. Dar mondializarea modifică acest imperialism dându-i forma tendențială cvasiimperială, care domină astăzi, precum „imperiul” Statelor Unite (cu zona sa de expansiune directă asupra întregii Americi de Nord și o parte a Americii Centrale). Formarea de spații supranaționale cu vocație imperială sau sub-imperială se bazează pe constrângerile productivității, cucerind spațiile producătoare și exportatoare de tehnologii de înaltă productivitate. Economia se transformă încă o dată în politică întrucât unificarea economică (niciodată totală) a acestor spații se simplifică atunci când se transformă în unificare politică (întotdeauna instabilă). Mondializarea înseamnă aducerea la putere a statelor cvasiimperiale (inclusiv Europa se poate afla în această situație), hegemonizarea statelor națiuni mai slabe, subordonându-le cu ajutorul constrângerilor exercitate de piețele capitalurilor și antrenându-le în procesele de „rasizare” și de etnicizare. Astfel, la toate nivelurile sistemului mondial, operează transversal aceeași normă a productivității, motorul concurenței economice, politice, militare, stimulând opozițiile naționalitare și identitare. Ea unifică ceea ce sociologia liberal-socială a ordinelor de justificare ar vrea să ne prezinte ca fiind sfere distincte, susceptibile de a produce fiecare norma sa de justiție (Walzer, Thévenot și Boltanski).

Această unitate acționează asupra unei pluralități de istorii cu viteze diferite, o unitate pe care cosmopolitismul mondialofil refuză să o gândească în mod radical, iar ontologia mondialofobă o ignoră cu înfumurare, dând astfel radicalismului său o turnură echivocă.

Dreptul internațional în condițiile mondializării

Orice discurs asupra dreptului internațional și noii ordini mondiale presupuse a urma mondializării trebuie așadar evaluat pornind de la această analiză. Nu se poate subscrie tezei conform căreia, prin jocul mondializării, s-ar forma o organizație a comunității internaționale care, pentru prima dată în istorie, ar face din drepturile omului carta sa, având totodată și o structură politică efectivă.

Asistăm astăzi la apariția unui cosmopolitism războinic straniu, a unui cosmopolitism militar, denumit mondializare. Dacă Hobbes credea că este imposibilă transformarea stării de natură, care domnește între statele suverane și semnifică permanența războiului, dreptul internațional gândește că a sunat ceasul punerii în practică a proiectului kantian al unei federații a statelor de drept care să realizeze între ele starea civilă. Famosul *Tert*, care lipsea în relațiile internaționale, de exemplu, în Societatea națiunilor, după 1918, și neputându-se realiza în Organizația Națiunilor Unite, după 1945, ar fi adus la ordinea zilei de mondializare. Un contractualism cosmopolitic ar putea governa sistemul mondial.

Acesta ar avea următoarele trăsături:

1. Între state se poate încheia un pact preliminar de non agresiune, aceste state propunându-și constituirea unei asociații permanente. Acesta este *pactum societatis 1*.

2. Un al doilea pact, mai pozitiv, se formează dacă statele cad de acord asupra unei serii de reguli comune pentru rezolvarea diferendelor dintre ele și pentru organizarea recurgerii la o forță legitimă comună. Acesta este *pactum societatis 2*.

3. Trebuie să se realizeze o supunere la o putere comună capabilă să impună pactele 1 și 2, deja adoptate, recurgând dacă este nevoie la forță. Acesta este *pactum subjectionis*.

4. Recunoașterea și protejarea drepturilor fundamentale la libertate sunt asigurate, aceste drepturi limitând și totodată autorizând puterea constituită. Aceasta este schema care structurează deja în mod potențial Organizația Națiunilor Unite. Rezultat al unui *pactum societatis*, Organizația trebuie să dispună de acum înainte de *pactum subjectionis*, adică de monopolul exercițiului legitim al puterii de constrângere internațională. Războiul din Golful persic contra Irakului a încercat în 1991 această trecere de la un pact la altul, Statele Unite putând fi considerate drept brațul armat al O.N.U. pentru restabilirea suveranității unui stat independent agresat pe nedrept. Astfel, un drept cosmopolitic ar exprima noua ordine internațională justificând întoarcerea la teoria războiului just, *justum bellum* al scolasticilor catolici.

Este posibilă și o altă lectură a ceea ce este în mod sigur primul război cosmopolitic al epocii mondializării. Iată aici rudimentele unei traduceri strategice realiste a războiului dreptului internațional. În cinci lecții:

Lecția 1. După sfârșitul Imperiului Răului sovietic și al războiului rece, Statele Unite, în alianță cu statele europene occidentale, au responsabilitatea evoluției pieței economice, politice și morale a lumii „mondializate“. Funcția lor trebuie redefinită în sensul *Global Security*. Statele Unite au ocazia istorică de a construi un sistem internațional în sfârșit just, bazat pe valorile morale și politice ale păcii și echității și, de asemenea, bazat pe economia capitalistă mondializată și pe generalizarea democrației. Acest *Manifest Destiny* implică deci construcția unui sistem de securitate globală între țările care aparțin zonelor celor mai industrializate, sub conducerea politică și militară a Statelor Unite.

Lecția 2. Această construcție, la rândul său, reclamă o corecție radicală a O.N.U., care nu mai poate să fie un simplu loc de exprimare a conflictelor, re-

flectând raporturile de forțe internaționale, paralizat de opozițiile celor două vechi superputeri și ale blocurilor lor. Națiunile Unite trebuie să fie locul formulării sistemului de securitate globală, așa cum îl concep Statele Unite. Dacă O.N.U. nu poate asigura această formulare, întrucât voturile manifestate aici sunt incerte, atunci N.A.T.O. poate fi cadrul acestei strategii și, departe de a fi desființată, ea trebuie să fie utilizată drept cadrul și forma de intervenție pentru restabilirea militară a dreptului, cum a arătat-o războiul din Kosovo, purtat împotriva unui stat, Serbia, care nu era formal în război împotriva niciunui dintre statele justițiare. Restabilind dreptul, N.A.T.O. asigură securitatea comunității mondiale, așa cum o interpretează țările hegemonice.

Lecția 3. În definitiv, acestea sunt pe bună dreptate interesele naționale și imperiale ale țărilor care sunt protejate într-o situație de vulnerabilitate produsă de reconstrucția instabilă a identităților naționale. În definitiv, unele state nu sunt în măsură să asigure protecția naționalităților lor și caută, odată cu independența, protectoratul statelor mai puternice din centrul capitalist (cazul ex-Yugoslaviei). Altele sunt tentate să se constituie în puteri subimperiale bazându-se pe controlul resurselor strategice (petrolul) și al spațiilor strategice în concurență directă cu acest centru (cazul Irakului). Toate trebuie să fie reprimite, redefinite și supuse ordinii de drept.

Lecția 4. Pentru a îndeplini în mod concret obiectivele noii strategii, marile puteri industriale trebuie să abandoneze vechiul principiu al non ingerinței în afacerile interne ale statelor suverane, principiu care aparține vechiului drept european și pe care Societatea Națiunilor și O.N.U. l-au slăbit deja, continuând pe baze democratice procesul inițiat de Sfânta Alianță la sfârșitul războaielor napoleoniene. Noua Sfântă Alianță, sub conducerea imperială americană, reformulează principiul teologic al *justum bellum* sub forma dreptului umanitar de ingerință în toate cazurile în care ea ar crede necesar să intervină pentru rezolvarea crizelor care atentează la ordinea mondială.

Lecția 5. Pacifismul războinic al cosmopolitismului juridic înfruntă riscul unui război total împotriva inamicului, care este imediat criminalizat ca inamic al dreptului, și deci al genului uman. Inamicul dreptului nu mai este, în definitiv, un *justus hostis*, el ocupă locul lui *injustus*, al nelegiuitului cruciadelor, dragi *justum bellum*-ului. Acest inamic merită pedeapsa care îl declasează sau îl despecifică, separându-l de demnitatea sa de ființă umană. Presa americană, spre deosebire de presa europeană, n-a ascuns violența nemaipomenită care a caracterizat războiul Golfului: recursul la noi arme de distrugere în masă, teroarea exercitată asupra populațiilor civile, dezastrele ecologice, blocada economică devastatoare menținută zece ani după confruntări, controlul total al *media* private prin lipsirea lor de imagini, tăcerea impusă victimelor din tabăra opusă, războiul fiind prezentat el însuși ca un imens joc video fără riscuri pentru justițiar (zero morți). Primul război al mondializării, războiul dreptului internațional și al pacifismului său, a fost un război total, negând inamicului statutul său politic pentru a se prezenta ca o operațiune de poliție umanitară. La limită, acest drept a restaurat în mod paradoxal principiul detestabil și imoral al machiavelismului vulgar potrivit căruia „scopul justifică toate mijloacele“. „Virtutea“ nu a ezitat să se transforme

în teroare, omagiu neașteptat adus „îngrozitorului Robespierre“. Exterminarea persoanelor nevinovate a fost judecată conform moralei și dreptului reunite. Principiile acestei morale și ale acestui drept au fost adaptate unei noi scolastici în care foștii „noi filosofi francezi“ sunt specialiști. În Statele Unite s-a dezvoltat o nouă specialitate, etica războiului just, prin lucrările importante ale lui Charles Beitz, Stanley Hoffman, Michael Walzer (unul dintre puținii care au fost traduși în franceză, cu *Guerres justes, guerres injustes*, Paris, Belin, 1998). Putem prezice fără a ne înșela importul lor zgometos în Franța. Nu este nici uimitor, nici nou că moralismul se preface în terorism.

Comunitatea internațională, așa cum se prezintă ea prin instituțiile sale (O.N.U. și tribunalele internaționale), nu poate fi considerată drept reprezentantul umanului și al drepturilor sale. Această comunitate se compune din state inegale și inegal capabile să afirme dreptul internațional. Ce spune dreptul? Răspuns: ce spune cel care spune dreptul. Cine spune dreptul? Statele cele mai puternice și, în particular, statele cvasiimperiale, care, fără a dispune de altfel de o putere într-adevăr internațională, îi oferă brațul armat. Departe de a preexista acestei afirmări, dreptul rezidă în construirea sa. Dar această construcție rămâne aceea a unui diferend, căci este oricând posibilă exercitarea dreptului de a protesta împotriva dreptului spus de puterea imperială. Contradicțiile rămân, făcând din drept producția specifică a unui universal normativ, dar acest universal nu este niciodată separat de condițiile realizării sale și de formele contestării sale.

Contrar a ceea ce afirmă *doxa* liberală asupra acestui punct, mondializarea, în faza sa actuală, nu este legată prin nici o cale de universalismul efectiv. Acesta a cunoscut momentul său de vârf în perioada 1945–1968, atunci când decolonizarea (inclusiv războiul din Vietnam) a coincis cu extinderea *Welfare State*. De atunci, contrarevoluția neoliberală a impus, odată cu demantelarea rudimentelor statului de drept social, o dezemancipare internațională scindând umanitatea conform raporturilor contradictorii ale unei cooperări-concurențe și organizând întoarcerea la războiul just și la dreptul de război. Mai mult, în ciuda pretenției lor, marile instituții care emerg din această mondializare nu revin la umanitatea ca subiect. Ele nu revin decât la comunitatea internațională de fapt, care este o putere morală „fictivă“, o putere morală ale cărei puteri imperiale trebuie să-i asigure reprezentarea. Dreptul internațional public nu-și poate depăși astăzi limitele, căci acestea țin de mecanismele reprezentării care fac din comunitatea internațională reprezentarea statelor care o fondează. Reprezentatul real nu este umanitatea, ci chiar ceea ce o divizează și inegalizează, productivitatea capitalului, care reglează puterea productivă a statelor, inseparabilă de puterea lor politică. Sau mai curând: partida nu s-a terminat, reprezentatul „este“ conflictul care naște rezistențe față de această productivitate oarbă.

Mondializare, ontologie și nihilism

Nu ne putem totuși mărgini la o critică a dreptului internațional arătând la ce impasuri conduce mondializarea. Problema are chiar o dimensiune ontologică, cum a fost percepută de o manieră fantastică de apocaliptica mondialofobă.

Gândirea ființei-în-lume dezvoltată de analitica existențială a lui Martin Heidegger, prelungită de meditația asupra condiției umane a lui Hannah Arendt și a altora, poate fi considerată o abordare ontologică negativă a mondializării, în multe privințe mai profundă și mai puțin ipocrită decât cosmo-politismo-belicismul liberal. Ducând la paroxism dorința subiectivității libere de apropiere a ființei, mondializarea nu se confunda atât cu ființa-în-lume a lui *Dasein* căreia ea îi agrava alienarea. Dacă viața noastră este marcată de faptul de a fi în lume, dacă lumea este existențialul vieții, care are sensul de a fi conținut în fenomenul său, acest *in-der-Welt-Sein* nu se confundă cu mondializarea, care este uitarea sa. Activitatea dominată de producție alienează subiectul producător în lume și face din el un rătăcit, un străin, o cauză pierdută, fără astru, un dezastru. „Conceperea“ lumii în mondialitatea sa productivă desface în mod ireversibil legătura umanității cu pământul și cu cerul. Producția mondialității anihilează condiția originară de posibilitate a ființării-noastre-în-lume, în imagini ale lumii unde se reflectează în mod narcisist, fără alteritate, dorința rațională devenită voință de stăpânire. Prinsă în producerea lumii sale aflate în expansiune totalizantă, subiectivitatea stăpânitoare renunță să „locuiască“ lumea, pentru a o face, desface și reface, după imaginea sa, obiect al proiectului său de stăpânire. Suntem deopotrivă stăpânii imaginari ai acestei lumi a mondialității și sclavii legii sale de reproducere identică. Am pierdut raportul-cu-lumea, ființa-în-lume, am devenit fără lume, suntem ca ne-lumea, „i-munzi“ (*nous sommes im-monde(s)*). Dacă această abordare nu poate trece drept o analiză a proceselor specifice ale mondializării, nu i se putea nega o anumită luciditate sumbră, care nu se lasă abuzată de iluziile lecturii liberale și de avatarurile sale. Heidegger face din ființa-în-lume altceva decât o categorie corelativă producerii; el face din ea un existențial. Lumea este proprie *Dasein*-ului. *Dasein*-ul este ființarea-în-lume-împreună, *Mitsein*.

Comunitatea oamenilor în raportul său cu lumea, sesizată în istoricitatea sa, nu se confundă cu mondialitatea rezultat al mondializării, căci aceasta este dependentă de ipseitatea subiectului-suveran. Heidegger regăsește marea polemică care a scindat idealismul german. În gigantomahia filosofică, el se situează alături de Schelling, contra lui Hegel, el dând criticii romantice a modernității cea mai mare relevanță, la înălțimea provocărilor secolului.

Altfel spus, suntem confrunțați cu ecuația heideggeriană între tehnică și mondializare, mondializare și metafizică. Mondializarea ar fi forma pe care o ia destinul metafizicii ca tehnică devenită planetară, tehnică a manipulării și consumului oamenilor și lucrurilor, a ființelor. Am avea aici transcrierea reversibilității între producție și nihilism reperată de Marx în *Manifestul partidului comunist* și formulată în fraze de foc: „Burghezia a creat piața mondială [...] Această bulversare continuă a producției, această zdruncinare neîntreruptă a întregului sistem social, această veșnică agitație și nesiguranță deosebește epoca burgheză de toate epocile precedente. Toate raporturile sociale tradiționale încremenite, cu cortegiul lor de credințe și de idei admise și venerate, se dizolvă; iar cele care le înlocuiesc se perimează înainte de a se cristaliza. Tot ce era solid și stabil se volatilizează, tot ce era sacru este profanat“. Capitalul ar pune capăt metafizicii fă-

cându-se lume, dar consumând posibilitatea ființării-în-lume. Aspectele cele mai violente și distructive ale mondializării capitaliste, *húbris*-ul său, ne obligă să luăm în serios pe un Heidegger, acela care, în limbajul său, dă cifra existențială ale riscurilor efective ale situației noastre ontologice și ne obligă să renunțăm la asigurările raționalismului teleologic, la afirmarea unui Subiect-origine promis actualizării fericite a Țelului(rilor) sale. Lumea noastră, aceea în care suntem „aruncați“, nu-și mai poate povesti Istoria(iile), cum o spune Louis Althusser în ultimele sale texte. „Lumea“ noastră este această lume, ea este aici; ea este acel „există“ al său, și ea nu se supune logicii nici unui Sens-Conducător, cu siguranță nu aceleia a cosmopolitismului drag noului drept internațional.

Ontologia destinală are cel puțin valoarea unei provocări la autocritică a modernității mondializate. Este adevărat că noua producție este producția unor noi distrugerii de oameni, de *savoir-faire*, culturi, moduri de viață, capitaluri și tehnici devenite învechite înainte să-și fi pierdut eficacitatea. Ea este aneantizarea a tot ceea ce obstaculează infinitul acumulării în căutarea idealului *causa sui*, pe care Spinoza nu o rezerva decât substanței, gândind-o în legătură cu sfârșitul sclaviei. Dar nu putem rămâne aici. Subliniem ceea ce nu se poate susține în această nouă abordare filosofică a cărei radicalitate trebuie menținută cu rezerve critice (cum o fac unii filosofi postheideggerieni care nu se orientează nici în sensul unei moșteniri religioase, nici în acela al unei nostalgii a originii: Jacques Derrida, Gérard Granel, Jean-Luc Nancy). Două puncte merită astfel să fie subliniate.

Deconstrucția proiectului modern ca tehnicizare a ființei poate ajunge la o constatare indepasabilă. Nimic nu poate fi înfățișat altfel decât a lăsa-să-fie și să survină, să se realizeze alienarea lumii mondializate ca destin. Diversele forme istorice de exploatare și de dominație care continuă să se hrănească din muncă sunt așadar legitimate ca tot atâtea forme ale destinului sau ale hazardului. Ontologia riscă să se destrame în așteptarea unei apocalipse fără Dumnezeu. Și de a se preface într-o altă apologie – negativă – a ceea ce este, fără miracol. Nimic nu mai este posibil, nu mai este nevoie deloc de subiect. Triumful „Tehnicii“ sfârșește astfel prin spiritualizarea mișcării capitalului în putere autoreflexivă, *sui* referențială, în spirit. De la spiritul capitalismului la capitalismul ca spirit (chiar malign). Rămâne să așteptăm ca societatea mondială a producției-destrucției să ajungă la capăt prin ea însăși, la „prăbușirea“ sa, ca ea să-și termine declinul, făcând să coincidă excesul cu declinul său. Singura formă de responsabilitate ar fi aceea a unei seninătăți greu dobândite, singurul recurs ar fi acela al meditației poeziei gânditoare și al *deschiderii sale*.

Acest calm nu poate fi justificat decât dacă se acceptă concepția heideggeriană asupra tehnicii. Or, important este de a constata că, separată de legătura sa cu metafizica subiectivității, tehnica rămâne o abstracție nedeterminată căreia i se atribuie o constelație informă de raporturi sociale complexe. Efectul de sugestie și de provocare al constatării heideggeriene are un preț exorbitant, acela al negării posibilității oricărei alte analize. În definitiv, o tehnică nu este în primul rând o operație de control al existentului, ea este și rămâne o separație ingenioasă și modestă a realului și posibilului, ea este o experimentare tatonantă într-o lume

fără ordine și predeterminare. Finalizarea socială a unui ansamblu de tehnici sub un raport social este un lucru, Tehnica în sine este un altul. Mondializarea implică o tehnologie socială care a modelat ordinea productivă în jurul unor tehnici decisive în organizarea subordonării mondiale a muncii și în creșterea productivității sale sub dominația capitalului care le-a încorporat. Acestea sunt tehnicile reflexive care formează și organizează tehnicile. Analiza lor fină scapă ontologiei destinale. Or, ea cere determinarea de soluții alternative. Mondializarea redefiniște întrebuintarea socială indisolubil economică și politică a tehnicilor în sensul transformării lor în timp: câștig de timp în mobilizarea muncii, în circulația capitalului financiar și a informațiilor, în deprinderi, câștig de calitate. La scară mondială se confruntă diversele activități ale sectoarelor de producție strategice. Evitând perspectiva cea mai rea, s-ar putea inversa tendința gravă prin care mondializarea produce o lume fără mundaneitate pentru masele crescânde de oameni, dacă analiza critică ar individualiza în mod concret o altă finalizare a tehnologiei sociale, redescoperind înțelepciunea artelor și meseriilor și conjugând-o cu arta politică a unei acțiuni care să fie deopotrivă producție, și a unei producții care să fie acțiune.

*Finitudine și riscuri majore.
Sau despre imposibilitatea posibililor*

Divizarea umanității produsă de mondializarea capitalistă drept condiția sa de posibilitate paradoxală pune astfel într-un mod inedit problema ontologică, aceea a finitudinii înțelese într-un mod pozitiv, a unui raționalism trans-rațional, eliberat de obsesia stăpânirii lucrurilor și oamenilor, a dominării naturii și istoriei. Umanitatea astăzi, în epoca economiei mondiale capitaliste, nu este definită atât ca ansamblu al posibilităților îngrădite, cât ca ansamblu de imposibilități practice legate de constrângerea unei productivități dezlegate de orice grijă pentru binele comun. Posibilitatea unei productivități infinite a capitalului, obținută prin exploatarea productivității muncii, devenită un imperativ necondiționat, se transformă în producerea unei mase crescânde de muncitori separați de condițiile exercițiului libertăților lor, de excluși din procesul de exploatare a muncii, exilați ai lumii în lumea într-adevăr imundă a tuturor lipsurilor, a săracilor absoluți, a celor „fără acte, fără muncă, fără locuință“. Umanul se divide în inegalitățile care structurează ierarhia socială. Mondializarea realizează umanul în inumanul unei separații tot mai adânci între cei care nu dau pentru că nu mai au nimic de dat și cei care nu dau pentru că nu vor să dea. Dreptul se divizează în inegalitățile crescânde ale afirmării sale în momentul în care cei mai puternici ocupă locul universalului.

Acest universal există de fapt în mod negativ în suma riscurilor majore pe care mondializarea capitalistă le produce. El nu există ca un posibil care tinde spre scopul său pre-existent. Riscul unui prag de ireversibilitate în divizarea umanității în umanități mereu mai inegale nu este singurul. El obligă la repunerea problemei binelui comun ca problemă din nou și în alt mod substanțială, nu numai procedurală, căci ea decurge în definitiv din subzistența maselor umane

sărăcite și din substanța însăși a vieții în această lume. Dacă problema ontologică este aceea a ființei pentru ființa care o pune, mondializarea modalizează această problemă ca fiind aceea a ființării-noastre-împreună. Și de aici acest a-fi-împreună își revelează locul ființei ca natură și ca viață, într-o finitudine radicală. Riscul inegalizării și reducerii la umanitatea goală este solidar de acum înainte riscul unei degradări ireversibile a condițiilor naturale – fizice, chimice, biologice – ale vieții umane pe planeta Pământ. Problema ecologică este ontologică, iar mondializarea capitalistă poate produce o catastrofă ecologică gravă. La rândul său, problema ecologică este solidară cu problema bioetică, care privește posibilitatea dată speciei umane de „a se face“ intervenind asupra mecanismelor reproducerii vieții. Această posibilitate nouă, în condițiile mondializării, nu poate să nu fie supradeterminată la rândul său de condițiile de productivitate a capitalului și de generalizarea producției de mărfuri; o bioindustrie supusă unui biocapital este deja o realitate încărcată de noi inegalități și noi violențe. Mondializarea pune din nou problema ontologică ca triplă problemă a raportului nostru cu ființa-noastră-în-comun socio-istorică, cu ființa noastră ca ființe vii și cu ființa noastră ca lucru natural în natură.

Conștiința planetară, care animă spiritele bune, se definește în realitate prin faptul că aceste trei imposibilități practice amenință să se transforme în posibilitate reală. Ele se constituie de acum înainte în limitele de netrecut ale acțiunii politice. Oricât sunt de inevitabile și permanente, dezbaterile asupra conținutului pozitiv al umanului și disputa pentru a desemna ce va spune dreptul și dreptul de a spune dreptul, această dispută și aceste dezbateri nu sunt formulabile astăzi decât în termenii unei ontologii sociale negative: este urgentă identificarea inumanului istoric și gândirea dincolo de limita sa în copul de a determina formele de „imposibilizare“ a posibilității sale reale. Acest uman se spune în cele trei riscuri majore care definesc mondialitatea și care sunt tot atâtea amenințări asupra vieții umanului. Ele ne spun ce nu trebuie făcut și ceea ce, odată făcut, face deopotrivă imposibilă supraviețuirea maselor umane la limita subzistenței, viața bună a celor care au produs condițiile de viață relativ umane și, în sfârșit, pur și simplu viața pe acest pământ. Aceste trei riscuri majore se înrădăcinează într-o tehnologie socială a cărei finalitate este productivitatea absolută a capitalului, iar nu în preocuparea activă a unei libertăți acordate tuturor de a dispune omenește de condițiile de reproducție și de producție. Dacă umanitatea nu este și nu poate fi subiect, ci rămâne o imagine scindată, modelată de puterile economice care au puterea politică și juridică de a o defini, forțele sau puterile antagonice existente care pot exercita propria lor putere de a zice și contrazice inumanul imanent celor trei riscuri ontologice ale mondialității. Umanul nu există decât în controversa pentru afirmarea inumanului și în golul lăsat deschis de această controversă. Nimic nu poate reprezenta umanitatea în afară de contradicția inumanului afirmat de forțele care se opun oricărei pretenții de reprezentare hegemonică dar particulară a umanului, căci, și în acest caz, reprezentantul se substituie reprezentatului. Lupta pentru a zice și a contrazice inumanul în formele sale mondiale este chiar lupta pentru drept, este lupta împotriva dreptului și în interiorul dreptului, pentru un drept care, spunând ce nu trebuie făcut, dar care este de acum

înainte posibil de a fi făcut cu riscul de a compromite ființa umanului, înfruntă sarcina de a spune prin negația sa însuși pozitivul pe care el acceptă în sfârșit să-l facă pentru a nu face imposibilul, adică de a produce moartea oricărei posibilități.

Mondializarea, precum revoluția franceză sau bolșevică, este un eveniment filosofic, singurul eveniment al actualității noastre. A nu-i reordona problemele sale în jurul acestui eveniment care nu este o promisiune, ci o prezentare a riscurilor unei imposibilități reale și a unei limitări absolute a politicii, ar însemna ca filosofia să demisioneze în fața sarcinii de a gândi legătura care unește lumea și ne-lumea, închizându-se în autofagie și în ideologie. Filosofia nu trebuie să regrete pierderea unui sens care reprezenta Sensul, sensul sensului, nostalgia Ființei regăsite. În non-sensul radical al triplului risc ontologic al mondializării trebuie zăbovit pentru a produce, prin luptă, sensul, un alt sens, a face sensul. Legătura a tot ceea ce face sens în non-sensul mondializării este constituită de rezistența contra ordinii productivității devenită imperialistă a capitalului și a măsurii sale, profitul. Căci există întotdeauna lucruri, bunuri, servicii, oameni care nu se lasă înghițiți de neantul activ al capitalului, care trăiesc și i se opun. Ce este mai rău nu se petrece întotdeauna.

Ontologii și deconstructorii mondialofobiei nu dețin decât un semiadevăr, căci ei se înșeală asupra cauzei devenirii imunde a mondializării. Imundul nu este relevat de știință, de tehnică, de tehnostiință, de tehnologia socială. Aceasta desemnează mai curând o modalitate a ființei noastre sociale. Pentru a conjura și depăși nihilismul mondial, este nevoie de mai multă știință, mai multă tehnică, de o altă tehnologie socială. Mondializarea economiei capitaliste repune problema raporturilor reciproce ale naturii, vieții și istoricității umane: problema ființei noastre de a-fi-împreună, dincolo de exploatarea muncii, în sânul unei naturi care trebuie controlată fără a o distruge, în fluxul unei vieți căreia putem să-i orientăm condițiile de reproducere fără a le abate spre noi monstruoziități. Dacă filosofia este dragoste de înțelepciune, realizarea acesteia din urmă este încredințată înțelepciunii artei care este de asemenea și poezie. Înțelepciune a unei arte poetice care este totodată artă politică, arta de a face virtute din riscurile majore la care ne expune Destinul.

Traducere de *Cristian-Ion Popa*

MINORITĂȚILE ESTONIEI ȘI STATUTUL LOR

YVES PLASSERAUD

Abstract. *L'Estonie est souvent critiquée pour son traitement appliqué à sa communauté russophone et louée pour sa loi de l'autonomie culturelle des minorités. Par-delà de cet paradoxe, le présent article montre qu'il s'agit en réalité là de deux questions bien différentes. La „minorité“ russe dont parle la presse est pour l'essentiel composée de noncitoyens et l'enjeu est précisément l'intégration de ces apatrides au corps de citoyens. La loi sur les minorités s'applique aux citoyens estoniens revendiquant une identité différenciée différente de celle de la majorité. La contradiction n'est donc qu'apparente.*

Republica Estonia este adesea citată în presă în materie de tratament rezervat acordat ne-cetățenilor de când, reînnoțind cu independența în 1991, odată Tallinn-ul a găsit de cuviință să nu confere în mod automat cetățenia decât cetățenilor republicii de dinainte de război și descendenților acestora¹, lăsând fără cetățenie mai multe sute de mii de rusofoni veniți în timpul perioadei sovietice.

Simultan, lucrările de specialitate laudă Tallinn-ul pentru excelența și generozitatea legii sale privitoare la minorități².

Prezentul articol are ca obiect studierea problemei ce vizează această aparentă contradicție. Pentru a vedea mai clar cum stau lucrurile este important să examinăm, în primul rând, comunitățile minoritare ale Estoniei.

Comunitățile etnice din Estonia de azi

Potrivit practicii Tallinn-ului nu sunt considerați minoritari decât indivizii rezidenți în țară și deținători ai cetățeniei țării. Această concepție care, în cursul ultimilor zece ani, a opus adesea Tallinn-ul „rușilor“ și organizațiilor umanitare occidentale este oricum considerată drept esențială de către autoritățile de la Tallinn. În survolarea diferitelor comunități, care va urma, nu vom ține întotdeauna cont de acest criteriu și vom lua în considerare ansamblul rezidenților etnic diferențiați.

¹ Legea din 1938 asupra cetățeniei, reintrodusă după modificări, Riigi Teataja, 1992, 7, 109.

² Cf., S. Pierré-Caps, *La multination d'avenir des minorités en Europe centrale et orientale*, Odile Jacob, Paris, 1995, pp. 277s.

Seții

Seții reprezintă astăzi o comunitate mică, în jur³ de 10.000 de indivizi din estul țării, a căror origine se situează pe actualul teritoriu și care sunt, încă din secolul al XIII-lea, de religie ortodoxă.

Trăind la sud de lacul Peïpous, și practicând inițial un dialect fino-ugric sud-estonian particular, ei sunt astăzi majoritar rusofoni și de religie ortodoxă⁴.

Setumaa (Țara Seților) sau *Petserimaa*, de la numele orașului *Petseri* (astăzi *Petahori* în Rusia) și de la marea sa mănăstire ortodoxă, acoperă o suprafață de 2.000 km² care sub regimul Rusiei imperiale aparținea provinciei *Pshov*⁵. În timpul primei independențe (1918–1940), această regiune și vecinătățile ei orientale, care, în baza tratatului de pace de la Tartu cu URSS, îi reveniseră Estoniei, era populat cu două treimi ruși și o treime estonieni. Cea mai mare parte dintre aceștia din urmă — 14.961 la recensământul din 1943 — erau seți. Atunci a apărut o inteligență setă occidentalizată și conștientă de valoarea și moștenirea sa culturală.

În momentul anexării la Republica Federativă a Rusiei în perioada sovietică, regiunea populată cu seți se afla la frontiera esto-rusă (5.000 de indivizi în Rusia, un pic mai puțini în Estonia). După revenirea independenței, frontiera a devenit progresiv etanșă și vizele au devenit necesare pentru a o trece⁶.

Contrar situației de dinainte de război, seții dețin azi un loc important în imaginarea națională estoniană în măsura în care, izolați de restul țării, se estimează că ei au conservat numeroase trăsături ale vechii culturi estoniene.

Rușii, grupul alogen dominant

Importanta comunitate rusă din Estonia (în jur de 350.000 de indivizi) se află departe de a fi omogenă. Pe lângă clivajele sociologice sau culturale trebuie de asemenea să se facă o diferență în materie de vechime. Din numărul de cetățeni originari din Estonia, restaurată în 1990, se evaluau în aceste condiții circa 40.000 ruși. De atunci, un număr și mai mare de alți ruși (în jur de 134.000) veniți (sau născuți) în epoca sovietică în țară au obținut cetățenia. Ansamblul rușilor cetățeni estonieni aparține de ceea ce autoritățile estoniene consideră drept o minoritate rusă a țării.

Aproximativ 100.000 de ruși, în cea mai mare parte de vârstă înaintată și fără niciun atașament particular față de țară dacă aceasta nu este locul lor de naștere, au adoptat cetățenia Federației Ruse și trăiesc în Estonia ca rezidenți străini. În fine, cum s-a văzut, locuiesc 150.000 apatrizi de origine rusă. Aceștia sunt adesea puțin școliți și în marea lor majoritate nu cunosc estoniană. În total, în iunie

³ Nu a existat recensământ recent.

⁴ Jacob Hurt, *Über pleskauer Esten oder die sogenannten Setukesen*, Anzeiger der Finnish-ugrischen Forschungen 3 (190), pp. 185–205.

⁵ În 1897, la recensământ erau 14.000 de seți. A se vedea în această privință Indrek Yääts, pp. 130.

⁶ Indrek Yääts, *Ethnik Identity of the Setus and Estonian-Russian Border Dispute*, în „Nationalities Papers”, vol. 28, N° 4, 2000.

2005, 82,4% dintre rezidenți aveau cetățenie estoniană (spre deosebire de 68% în 1992).

Repartiția geografică a comunităților ruse este revelatoare pentru istoria acestor populații. Notăm mai întâi o concentrație masivă a populației în capitala Tallinn (47%) din rațiuni politice, administrative și profesionale. După aceea, regiunile apropiate de Rusia, industrializate în era sovietică, sunt considerabil ruse. În fine, vechile baze militare precum Paldiski și Sillamäe rămân, în ciuda plecării militarilor, puncte solide ale implantării ruse. Trebuie în fine să menționăm porturile în care se concentrează numeroși lucrători ruși.

Aceste aglomerări continuă să trăiască în rusă, să citească și să asculte presa rusă, în cazul tinerilor, să studieze în rusă. Absența contactului cu lumea estoniană face problematică integrarea lor, în pofida progreselor reale din cursul acestor ultimi ani.

Ucrainieni și belaruși: ascunși după ruși

În număr de aproximativ 40.000, ucrainienii sunt cel mai adesea asimilați rușilor, iar majoritatea dintre ei ignoră ucraineana. Și totuși, pe măsură ce amintirea URSS-ului se îndepărtează în trecut și statul ucrainean se consolidează⁷, anumiți ucrainieni (mai ales cei originari din estul țării) își revendică din ce în ce mai mult o identitate diferită și, în anumite privințe, mai occidentală. În mod natural, autoritățile favorizează această luare de distanță în raport cu modelul rus și, cu atât mai mult, cu cel sovietic.

Belarușii, în număr 30.000, rămân cel mai adesea foarte apropiați de ruși în materie lingvistică (belarusă este puțin practică, cultural și sociologic). Puțin atașați la statul lor de origine, care de altfel nu pare câtuși de puțin să se intereseze de ei, au în general aceleași amintiri și aceleași preocupări ca și rușii. La ei nu poate fi vorba de militantism identitar sau național.

Ucrainienii și belarușii trăiesc în principal în regiunile Tallinn și în nord-estul țării.

Ingrienii: verii fino-ugricilor

Ingrienii sunt un popor fino-ugric al cărui teritoriu istoric se situa în Golful Finlandei, între Carelia și Estonia. Sunt asimilați adesea în Estonia, finicilor. Implantarea rusă în regiunea Sankt-Petersburgului le-a bulversat locuirea tradițională.

În Uniunea Sovietică, colectivizarea din anii '20 și lichidarea instituțiilor culturale existente a cauzat mai târziu o lovitură teribilă pentru această comunitate. Începând din 1928, au intervenit deportări în masă. Acestea au continuat până la cel de-al doilea război mondial. În timpul conflictului, Ingria s-a trezit tăiată în două de front timp de trei ani și, în consecință, devastată de combatanți. Numeroși ingrienii și-au găsit atunci refugiul în Estonia. În 1944, 60.000 de ingrienii au

⁷ Revoluția portocalie din iarna 2004–2005 a marcat în această privință o etapă importantă.

fost transportați către Finlanda prin Estonia. În virtutea tratatului de pace sovieto-finlandez, aceștia din urmă au fost apoi repatriați ca cetățeni sovietici și instalați departe de patria lor. După 1956, supraviețuitorii au fost în sfârșit autorizați să intre în regiune, dar nu întotdeauna în Ingria. Unii s-au stabilit în Estonia. Către sfârșitul anilor '50 și în timpul anilor '60, odată cu destinderea, numărul de ingrieni reîncepe să crească. Apoi, în anii 1980, declinul reîncepe. În 1989, statisticile oficiale recenzează 28.000 de ingrieni. Pentru cei din Estonia, se estimează că 4.000 de ingrieni au părăsit țara după 1989 cu destinația Finlanda, care le-a recunoscut un „drept la reîntoarcere“. Ceilalți, în număr de 12.000, sunt concentrați astăzi în patru districte din estul țării. Limba lor vernaculară este 60% estoniană și trei sferturi dintre ei sunt luterani.

Evreii: o comunitate de talie modestă ...

Astăzi mica comunitate evreiască — în jur de 3.000 de suflete⁸ — foarte integrată, dacă nu chiar asimilată, se împarte în două grupuri distincte: evreii estonieni, vechi rezidenți ai țării, vorbind limba națională, obișnuiți cu democrația și considerându-se drept estonieni în întregime (în jur de o treime din total) și evreii ruși veniți din URSS după 1945. Aceștia din urmă împărtășesc modul de viață și punctul de vedere al rușilor de imigrație recentă.

În Estonia, în viața cotidiană, rare sunt expresiile antisemitismului și în ansamblul comunității trăiesc pașnic⁹.

Comunitatea evreiască dispune de un anumit număr de structuri religioase și culturale cu caracter asociativ.

În materie de școli, prima școală minoritară recuperată la Tallinn chiar înainte de independență a fost o școală evreiască. În 1999, circa 260 de elevi frecventau cele 12 clase ale sale.

În total, se evaluează opt grupuri etnice reprezentând mai mult de 3.000 de indivizi (posibili beneficiari ai legii privind autonomia culturală, despre care va fi vorba aici) și 13 grupuri de mai mult de 1.000 de membri.

Să examinăm acum această faimoasă lege privind autonomia culturală, fără a uita că aceasta funcționează într-un context legislativ care comportă în special textele asupra cetățeniei, cele asupra străinilor, cele asupra limbii naționale și întregul arsenal instaurat la sfârșitul anilor 1990 pentru a amplasa Programul național de integrare a noncetățenilor pe care îl lăsăm la o parte aici.

Se cuvine mai întâi să examinăm originile istorice ale textului actual.

Statutul minorităților între cele două războaie

La începutul secolului XX, independența nefiind de actualitate, patrioții estonieni erau favorabili conceptului de autonomie culturală în general și în particular pentru poporul lor. Atunci când, către sfârșitul primului război mondial, in-

⁸ Dintre care 2000 la Tallinn.

⁹ Un autor comunitar activ dirijat de Cecilia Laud îi permite să păstreze contactul.

dependența apărea posibilă, cea mai mare parte dintre cei care și-au schimbat atitudinea pentru a deveni independențiști și partizanii autonomiei au fost mai ales germanii. În Adunarea Constituțională însărcinată să pună la punct structurile noului stat, din 120 de delegați, patru reprezentau minoritățile, dintre care trei erau germani.

Manifestul proclamând independența estoniană în 1918, fondat pe conceptul de stat național estonian, menționa, în bună logică democratică, autonomia culturală pentru toate minoritățile etnice ale țării¹⁰. Este logic, în aceste condiții, ca actul constituțional din 15 iunie 1920¹¹ să prevadă garanții pentru minorități. Acestea erau formulate după cum urmează:

Articolul 6: „Toți cetățenii republicii sunt egali în fața legii. Nașterea, confesiunea, sexul, situația socială, naționalitatea nu pot fonda nici privilegii, nici inferioritate legală“.

Articolul 11: „Libertatea religioasă și a conștiinței este recunoscută. Nimeni nu poate fi constrâns să practice un cult, să facă parte dintr-o confesiune, nici să suporte vreo sarcină publică în interesul unei organizații confesionale“.

„Orice cetățean estonian¹² poate practica în mod liber religia care îi place, cu condiția ca acesta să nu intre în contradicție cu ordinea și morala publice“. Constituția asigură de asemenea tuturor minorităților (articolul 12) dreptul la un învățământ în limba maternă precum și, pentru germani, ruși și suedezi, posibilitatea de comunicare în limba lor cu autoritățile centrale ale statului (art. 23). Problema schimburilor cu administrațiile locale și tribunalele este expediată la textele de aplicație (art. 23) cu excepția regiunilor în care aceste populații sunt majoritare și unde această posibilitate este de drept (art. 22).

Articolul 21 al Constituției prevede că, în măsura în care aceasta nu contravine intereselor statului, minoritățile ar avea dreptul de a înființa instituții comunitare private.

Privitor la cultura proprie minorităților, din acest text rezultă că aceasta va fi garantată printr-o lege particulară asupra autonomiei culturale.

Legea din 1925 privitoare la autonomia intelectuală a minorităților

I-a revenit Tallinn-ului să redacteze un text asupra autonomiei minorităților. Autoritățile nu manifestau niciun fel de presiune în această privință. Tentativa de puci comunist din 1924, arătând urgența unei „consolidări naționale“, i-a decis să facă pasul. Juristul germano-balt Werner Hasselblatt, expert recunoscut pe plan internațional în materie de minorități, s-a angajat pentru partea esențială bazându-se în special pe „Proiectul unui tratat internațional pentru protecția minorităților naționale“ elaborat de juristul vienez Rudolf Laun în vederea Confe-

¹⁰ Acest text era în mare parte redactat de Hans Kukkk, deputat al Partidului Muncii în Landesrat (Maandukogen).

¹¹ Dreptul constituțional estonian prevede autonomia unui anumit număr de alte corpuri sociale printre care profesiunile și ulterior (1937) bisericile și instituțiile științifice; asupra acestei teme: Klassment Yohannes: *Personal self – Governments in Estonia*, în „Revue Baltique“, iunie 1940, N° 2, vol. 1, 232s).

¹² Înainte de război, termenul estonian se ortografa cu un h.

rinței de Pace de la Paris. El a beneficiat în această privință de asistența și sfaturile profesorului (rus) de economie Mihail Kurcnski (D. Smith, 1457). Această lege, inspirată în liniile sale mari din proiectul austro-marxist și bundist, și conform cu angajamentele internaționale ale țării, va fi elaborată, votată¹³ și pusă în vigoare.

În termenii „legii asupra autonomiei culturale a minorităților naționale“ din 5 februarie 1925 sunt considerate drept minorități având dreptul la autonomie, naționalitățile germane, ruse și suedeze și, într-o manieră mai generală, orice grup etnic cuprinzând 3.000 membri (§ 8), această cifră fiind reținută pentru a permite micii comunități evreiești (3.045 membri) să beneficieze de ea. Apartenența la un grup minoritar este voluntară și înscrierea în registrul național corespondent poate fi efectuată de orice cetățean de la vârsta de 18 ani (§ 9). Sub rezerva aprobării guvernamentale, instituțiile autonome ale unei minorități naționale erau abilitate să ia „decretele reglementare“ drept obligatorii pentru toți membrii grupului (§ 3) astfel încât să ridice impozitele comunitare. Statul participa în mod egal chiar la finanțarea sistemului. Conform legii, minoritățile beneficiau de instrucție în limba lor maternă și de instituții culturale¹⁴ proprii¹⁵.

Organizarea sistemului autonomiei personale era piramidală. La bază se aflau administrațiile locale și la vârf (adică la Tallinn) stătea un Consiliu Cultural, ales pentru trei ani, care dirija administrația culturală și în particular numea o administrație culturală dotată cu un președinte. Sarcina lor era organizarea, gestionarea și supravegherea sistemului școlar și a diverselor activități comunitare. Administrația centrală era divizată în cinci departamente: școli, culturi, tineret și sport, finanțe și cadastru. Instituția dreptului public era abilitată să dea ordonanțe în domeniile resortului respectiv, primea contribuțiile obligatorii ale statului și ridica impozitele comunitare.

Totul intra în vigoare pe 3 martie 1925 și sistemul a fost pus în funcțiune foarte rapid. El a funcționat de-a lungul mai multor ani, spre satisfacția a trei grupuri (german, evreu și suedez) care ajunseseră să pună în aplicare instituțiile comunitare adaptate¹⁶. În pofida numeroaselor tentative, rușii, prea eterogeni și puțin organizați, dar suficient de concentrați geografic pentru a nu avea realmente nevoie de el, nu au adoptat niciodată sistemul și s-au mulțumit cu o autonomie comunală (D.J. Smith: 461, s.).

Limitele sistemului

Foarte rapid, mecanismul autonomiei culturale, în general foarte apreciat, a fost totuși confruntat cu un anumit număr de critici¹⁷.

¹³ Cu concursul unui mare număr de deputați estonieni, căci deputații germani erau atunci 4 din 100.

¹⁴ Proiectul instituțiilor sociale fusese fragmentat de Parlament.

¹⁵ Este de notat că acest sent se aplica de asemenea estonienilor, în regiunile în care ei înșiși erau minoritari (estul țării după Tratatul de la Tartu atribuind Estoniei regiunea masiv rusofonă, Ivangorod-Yaanilinn).

¹⁶ Sistemul a fost menținut sub regimul Constituției din 1933.

¹⁷ A se vedea: Cornelius Hasselblatt, *Minderheiten-politik in Estland, Rechtsentwicklung und Rechtswirkligkeit*, 1918–1995, Biblioteca Baltica, 1996; de același autor: *Der Geschehen der Kulturautonomie und seine gesetzliche und organisatorische Verwirklichung*, in B. Meissner & al.

Prima remarcă negativă formulată și despre care nu a fost vorba decât într-o „Lege cadru“ — rămânea prea vagă în privința conținutului textelor de aplicare. De altfel, preocupați de administrarea unei populații îmbătrânite, unii responsabili germani au denunțat absența unui sistem comunitar de securitate socială. Din partea estonienilor, în replică, s-a criticat aspru veritabilul „stat în stat“ pe care îl reprezenta autonomia școlară a minorităților. În ceea ce privește practica de zi cu zi a funcționării sistemului, criticile au fost nu mai puțin vii. Dintre acestea, se pot cita:

— faptul că Consiliile Culturale puteau fi suprimate în orice moment de Guvern printr-o singură trăsătură de condei și că erau de fapt „controlate“ de Ministerul de Interne.

— estonienii, acolo unde erau în situație de minorități, puteau să-și obțină în mod direct autonomie față de puterile publice, fără a trebui să se preocupe ei înșiși de punerea în aplicare a acesteia.

Sistemul nu oferea nicio garanție internațională și, cu fiecare reînnoire a legislației, noul parlament avea, cel puțin în teorie, puterea de-a o anula.

În fapt, în pofida acestor critici, dispozitivul se aplica foarte corect și era în mod constant dat ca model de SDN.

După ce a funcționat 15 ani, sistemul a încetat la 1 ianuarie 1940 pentru germani și un pic mai târziu pentru evrei, prin dispariția comunităților corespunzătoare. La capătul a 50 de ani de uitare, legea din 1925 iese la lumină odată cu renașterea Statului Suveran Estonia în 1991. Reluarea legii din 1925 apărea încă de la origine ca un elevat element simbolic al restituirii legitimității naționale a țării.

Astăzi: statutul minorităților naționale

În Estonia de astăzi, mai mult de 30% dintre rezidenți nu sunt titulari (adică etnic estonieni) și printre aceștia, majoritatea nu dețin cetățenia estoniană (20%), fie că sunt (încă?) apatrizi, fie că, precum mai mult de 100.000 dintre ei, au ales cetățenia unui alt stat (în general, Rusia). Printre acești minoritari, numai aceia care sunt deținători ai cetățeniei estoniene pot beneficia de statutul particular al resortisanților unei minorități naționale (articolul 1 al legii de mai jos).

Beneficiul acestei legislații care conferă personalitate juridică minorităților și permite membrilor lor să se bucure de o autonomie culturală personală „extraterritorială“ este deci — primul paradox — rezervat unei mici părți numai din populația țării¹⁸. Trebuie totuși observat că ritmul cetățenilor minoritari crește în ritmul naturalizărilor, care progresează astăzi într-un ritm suficient de satisfăcător. Între 1992 și 2000, 115.000 persoane au primit astfel cetățenie estoniană. Pe de altă parte (articolul 6 al legii), este interesant de notat că nimic nu-i împiedică pe necetățeni să participe la activitățile organizate de „minoritățile naționale“, ei sunt numai lipsiți de dreptul de vot.

Dar paradoxul nu se oprește aici, acest statut, din care toți experții au făcut un model după exemplul legii ungurești din 1991, a rămas astăzi literă morată. Vom vedea mai departe de ce.

¹⁸ Ceea ce este conform poziției Națiunilor Unite și Consiliului European.

Dispozițiile legii asupra autonomiei

Regăsind independența în 2001, Tallinn a dorit să reînnoiască o legislație¹⁹ care, în epocă, i-a conferit valoarea unei flotante reputații internaționale²⁰. Această nouă lege se inspiră direct din aceea din 1925, mijlocită de anumite adaptări dictate de trecerea timpului.

Primul articol definește ca aparținând unei minorități culturale cetățenii Estoniei care:

- rezidează în Estonia;
- mențin legături solide și durabile cu această țară;
- doresc să-și păstreze identitatea, regiunea sau tradițiile lor culturale.

Scopul principal al legii este de a permite minorităților să beneficieze în practică de drepturi culturale înscrise în Constituție²¹ prin intermediul unui sistem de autonomie culturală. Acest text este în principiu susceptibil de aplicare minorităților germană, rusă, suedeză și evreiască (dar nu romilor²², care nu sunt suficient de numeroși!) și oricărui alt grup de mai mult de 3.000 de persoane (art. 2).

O incertitudine planează aici, asupra unui punct esențial, națiunea de „legături durabile“. Cine menține legăturile: indivizii sau grupurile? Și ce vrea să spună aici durabil? Durabilitatea pentru un grup se calculează în secole, pentru un individ, în decenii și aceasta poate schimba totul! Contrar interpretărilor dominante, formularea articolului ca și caracterul global „individualist“ al textului par a trebui să facă să prevaleze ideea de legături individuale. Dezbaterea rămâne cu toate acestea deschisă. Legea stipulează apoi dreptul pentru fiecare minoritar să-și prezerveze identitatea și sancționează atentatele la aceasta și în special asimilarea forțată (art. 3).

În temeiul articolului 4, membrii minorităților naționale beneficiază de un anumit număr de drepturi pozitive și aceasta mai ales în materie de autoorganizare comunitară. Utilizarea publică a limbii minoritare este autorizată în limitele impuse de legea asupra limbii.

Printre principalele obiective ale legii, articolul 5 menționează organizarea educației în limba minoritară și mai general gestiunea vieții culturale a minorității.

Instituțiile autonomiei culturale

Articolul 2 al legii definește ceea ce trebuie înțeles prin autonomie culturală: este vorba despre „dreptul indivizilor aparținând unei minorități naționale de a

¹⁹ Adoptată de Rügikogen în 26 octombrie 1993, promulgată de președintele Republicii în 11 noiembrie 1993.

²⁰ Legea din 15 decembrie 1989 a RSSE (JO: 1989, 40, 618) asupra drepturilor etnice ale cetățenilor Republicii Sovietice Estonia este simultan abrogată.

²¹ Articolul 49 din Constituția din 1992 stipulează că „orice persoană are dreptul de a-și conserva apartenența etnică“ și articolul 50 precizează: „Minoritățile naționale au dreptul, în interesul culturii etnice, de a crea instituții ale autonomiei în conformitate cu condițiile și procedurile fixate prin legea asupra autonomiei culturale a minorităților naționale“.

²² Aceștia sunt astăzi în jur de 800. Ei par un pic uitați de autorități.

forma guvernării culturale autonome în vederea exercitării drepturilor culturale care le sunt recunoscute prin Constituție²³. Minoritățile având decizia adoptării regimului legii se vor pomeni astfel dotați cu o organizare națională, dirijată de o instanță aleasă potrivit modalităților fiscale de stat și funcționând sub tutela acestuia din urmă. Domeniile sale de competență sunt învățământul în limba minoritară, gestiunea stabilimentelor și organizarea manifestărilor culturale și, încă mai global, administrarea organizațiilor așa-ziselor minorități.

În vederea punerii în practică a legii este prevăzut un Registru Național al Minorităților Naționale (RNMN)²³ (capitolul II). Pe baza acestui RNMN se vor a fi formulate²⁴ cererile de autonomie culturală. Registrele proprii fiecărui grup avut în vedere vor fi pregătite de societățile culturale etnice sau federațiile lor (art. 7. § 2), dar reglementarea registrelor va ține de resortul statului. Înscrierea individuală (sau radierea voluntară) dintr-un registru va depinde de simpla decizie (formulată în scris) de cel interesat. Copiii mai mici de 16 ani vor fi înscrși de părinții lor (art. 8 § 9). În acest caracter voluntar și individual rezidă natura personală a autonomiei.

Supusă Ministerului de Interne spre verificare, această listă devine oficială prin Ministerul Culturii.

Crearea organizațiilor autonomiei culturale este prevăzută de capitolul III al legii. Principalele instituții ale autonomiei sunt Consiliul Cultural (ales pentru 3 ani de minoritățile înscrise și cuprinzând de la 20 la 60 de membri) și Oficiile Culturale ale fiecărui grup (art. 11). Orice persoană care dorește să pună în aplicare astfel de instituții trebuie să facă cerere către stat (art. 10). Consiliul cultural al fiecărei minorități este ales cu sufragiu direct și uniform prin buletin secret. Voturile se efectuează în cadrul districtelor electorale (art. 12) sub responsabilitatea unui comitet electoral general funcționând sub controlul statului (art. 13).

Începând cu prima reuniune a Consiliului Cultural trebuie să se adopte statutele instituțiilor autonomiei culturale (art. 22), ca și principiile lor de funcționare. Cheltuielile ocazionate de Consiliul Cultural al fiecărei minorități sunt acoperite de instanțele autonomiei, cu excepția acelor relative la alegerea Consiliului Cultural care sunt luate în sarcina sa de către stat.

Consiliul Cultural se bucură de o mare libertate în ceea ce privește conduita acțiunii sale în favoarea limbii și a culturii minoritare. El poate mai ales să creeze „Comisii Culturale“ (*kultuurivolikogen*) în plan local sau regional, să-i numească pe reprezentanții locali (*kohalik kultuuriwolinik*) și să pună în aplicare instituțiile autonomiei prevăzute de lege.

Acestea sunt următoarele (art. 25):

- școlile primare și secundare în limba minoritară;
- instituțiile culturale etnice;
- întreprinderile și editurile culturale etnice;
- instituțiile caritabile minoritare.

²³ Numit în estoniană rahvsnimekiri sau lista naționalităților.

²⁴ Decretul din 1 octombrie 1996.

Școlile minorităților relevă reglementarea școlilor private. Instituțiile fiecărei autonomii culturale sunt persoane morale independente. Ele pot fi proprietarele bunurilor imobiliare și sunt responsabile de obligațiile lor financiare.

Finanțarea autonomiei culturale și a activităților sale este asigurată (art. 27) de:

- alocațiile bugetului de stat prevăzute de lege²⁵;
- contribuțiile autorităților teritoriale;
- cotizațiile membrilor resortisanți ai autonomiilor;
- contribuțiile voluntare, subvenționate și date;
- ajutoarele organizațiilor străine.

Instituțiile autonomiilor minoritare pot fi dizolvate de autorități dacă populația avută în vedere scade de-a lungul a 5 ani consecutivi sub numărul de 3.000 de membri sau dacă se dovedește faptul că constituirea listelor electorale este imposibilă sau dacă mai puțin de jumătate din cei înscriși au participat la două alegeri consecutive, în fine dacă Consiliul Cultural propune această suspendare.

Funcționarea sistemului

La capătul a 50 de ani de ocupație germană și sovietică, situația etnologică a țării nu mai are prea multe în comun cu aceea de dinainte de război. Vechile comunități, bogate ca trecut istoric și identitate afirmată, au dispărut. Nu mai există practic germani (3.500 în 1989) sau suedezi (600) și rusofonii, numeroși astăzi, sunt profund dezrădăcinați și conservă o mentalitate individualistă de imigrant în căutarea integrării socio-economice pe care minoritarii o atașează rădăcinilor lor. În aceste condiții, logica conform căreia s-a adoptat trecutul precedent nu mai este în mod real de actualitate.

Legea din 25 octombrie 1993 a rămas din această cauză literă moartă, în măsura în care niciun grup nu a creat încă instituții destinate să facă uz de ea și în măsura în care Ministerul Culturii însuși nu crede în ea (decretul precizând modalitățile detaliate de alegere a Consiliului Cultural se lasă încă așteptate).

Sunt totuși câțiva ani de când două grupuri (Asociația Ingrienilor din Estonia și Asociația Organizațiilor Educative și Caritabile slave) au cerut Ministerului Culturii autorizarea stabilirii listelor de nume în vederea înființării instituțiilor minoritare.

Dacă rușii și-au abandonat în mod manifest proiectul, ingrienii au mers mai departe și au pus la cale o amorsare a autonomiei.

Numai atunci când o structură națională va fi complet pusă în funcțiune, ea va putea fi eventual judecată cu pertinenta criticilor adresate sistemului pe care unii îl estimează ca demodat, iar alții ca mai curând destinat unor finalități cosmetice²⁶.

Între 1997 (18 iunie) și 1999 (22 martie) două proiecte de amendament la textul legii, privitoare îndeosebi la modificarea statutului juridic al guvernării

²⁵ Incertitudinile în materie oricum subzistă.

²⁶ A se vedea de exemplu, privitor la acest subiect, PV-urile reuniunilor Mesei rotunde prezidențiale din 10 iunie 1993, 3 septembrie 1999 și 11 februarie 2000.

culturale care din persoană morală a dreptului public s-ar transforma în asociație cu scop nonlucrative au fost prezentate Parlamentului. Retras în vederea consultării, ultimul proiect pare, în consecință, a fi fost abandonat, ceea ce dă o idee a intențiilor pentru cel mai puțin fluctuante autorități în materie.

Concluzie

La finalul acestui scurt studiu, se vede că paradoxurile relevate la începutul acestui text sunt în fapt mai mult aparente decât reale și nu ar putea fi analizate într-un mod univoc.

Faptul de a deține o lege avansată asupra minorităților nu împiedică cu nimic guvernul de la Tallinn să trateze în cea mai mare parte comunitatea rusofonă într-o manieră expeditivă și aceasta în deplină legalitate în măsura în care legea nu îi privește. Aceeași Estonie poate deci fără nici o dificultate să fie simultan laudată de instanțele internaționale pentru legea sa asupra minorităților și criticată pentru anumite modalități de aplicare a programului național de integrare.

Prin urmare faptul că legea din 1993 a rămas practic literă moartă nu mai este atât de grav în măsura în care:

— în lumea de astăzi — spre deosebire de anii '30 — o activă mișcare deschisă lumii, irigă minoritățile;

— alte structuri, precum Masa rotundă prezidențială²⁷ sau Consiliul Minorităților de pe lângă Ministerul Culturii creat în 1997, joacă în legătură cu OSCE și Consiliul Europei un rol similar;

— pe de altă parte, spiritul legi centralizat, costisitor și statal nu mai corespunde spiritului timpului;

— în fine, obiectivul textului s-a difuzat intens în societate și faptul că niciun grup nu s-a decis să îl utilizeze atestă faptul că de aici înainte este posibil să se treacă peste el.

Traducere de *Lorena Păvălan Stuparu*

BIBLIOGRAFIE

Generală

- Benoit-Romer Florence, *La question minoritaire en Europe, Textes et commentaires*, Conseil de l'Europe, 1996.
- Hannum Hurst, *Documents on Autonomy and Minority Rights*, M. Nijhoff, Dordrecht, 1993.
- Kemp, Walter, A., *Quiet Diplomacy in Action. The OSCE High Commissioner on National Minorities*. Kluwer Law International, La Haye, 2001.
- Lesage, Michel (coordonné par), *Constitutions d'Europe centrale, orientale et balte*. La documentation Française, 1995.
- Pierré-Caps, S., *Nations et peuples dans les constitutions modernes*, Presses Universitaires de Nancy, 1993, 2 tomes.
- Poumarède, J, Pierré-Caps, S. & Rouland, N., *Manuel de droit des minorités et des peuples autochtones*, PUF, 1996.
- Riedl Hieronymus & Veiter Theodor, *Fédéralisme, régionalisme, et droit des groupes ethniques en Europe*, Ethnos 30, Braumüller, Vienne, 1989.

²⁷ Instanță a dialogului între constituțiile reprezentative ale minorităților statului, stabilită la inițiativa președintelui republicii, Lennart Meri.

Republicile Baltice

- Hidden, J. & Salmon, P., *The Baltic Nations and Europe: Estonia, Latvia and Lithuania in the XXth Century*, Longman, Londres, 1994.
- Kiaupa, Zigmantas, Mäeslau, Ain, Pajur, Ago, Straube, Gvido, *The History of the Baltic States*, Avita, s.l., 1999.
- Kirby, David, *The Baltic World, 1771–1993, Europe's Northern Periphery in an Age of Change*, Longman, London 1995.
- Noogard, O. & Johansen, L., *The Baltic States after independence*, Edward Elgar, Cheltenham, 1999.
- Oznobischchev, Sergei & Yurgens, Igor, *Rossiya — Baltiya (Russie – Baltique)*, en russe, Rapports SVOP, Moscou, 2001.
- Plasseraud Yves, *Les États baltes*, 2nd édition, Montchrestien, Paris, 1996.
- Idem, *Les États baltiques, les sociétés gigognes*, Armeline, Crozon 2003.
- Villecourt, Louis, *La protection des minorités dans les pays baltiques et la sociétés des Nations*, J. Bière, Bordeaux, 1925.
- Ziemele, Ineta, *The Role of State Continuity and Human Rights in Matters of Nationality in the Baltic States*, in: Talavs Jundzis (ed.): *The Baltic States at Historical Crossroads*, Riga, Latvian Academy of Science, 1998, pp. 248–271.

Estonia

- Heumann, Gabriel, *Aspects juridiques de l'indépendance estonienne*, Lloyd anversois, Anvers, 1937.
- Karu, Ülo (Ed.), *Eesti Vabariigi Pohiseadus, la Constitution de la République d'Estonie*, Tallinn, 1993.
- Raud, Toivo, U., *Estonia and the Estonians*, Hoover Inst. Press, Stanford, 1991.
- Smith, David, J., *Retracing Estonia's Russians: Mikhail Kurchinskii and Interwar cultural Autonomy*, Nationalities Papers, N° 3, 1999, pp. 456s.
- Taagepera Rein, *Estonia Return to Independence*, Westview Press, Boulder, 1993.
- Torma A. & Raud V., *Estonia, 1918–1952*, The Free Course of Central – Eastern European Studies, Londres, 1952.
- Villecourt, L., *L'Estonie*, Rieder, 1932.

Minoritățile statelor baltice

- Fernandez, Jocelyne, Raag, Raimo (Eds.), *Contact de langues et de cultures dans l'aire baltique, Mélanges offerts à Fanny de Sivers*, Uppsala Multiethnic Papers, 39, Center for Multiethnic Research, Uppsala University, Uppsala, 1996.
- Sepp, Tanel (& al Eds.), *Keeping the Pot boiling. Students on integration in the Baltic States*, EuroUniversity, International Relations, vol. 2/4, Tallinn, 201.
- Smith, Graham, *The ethnic Democracy thesis and the Citizenship question in Estonia and Latvia*, Nationalities Papers, 1996, vol. 24, N° 2, pp. 199–216.
- Smith, Graham, Law, Vivien, Wilson, Andrew, Bohr, Annette, Allworth, Edward, *Nation-building in the Post-Soviet Borderlands: The Politics of National Identities*, Cambridge U.P., 1998.
- Angelus, Oskar, *Die Kulturautonomie Estland*, Detmold, 1951.
- Aun, Karl, *Der Völkerrechtliche Schutz Nationaler Minderheiten in Estland, 1917–1940*, Hamburg, 1951.
- Dressler, Wanda (sous la direction de), *Le second printemps des nations: sur les ruines d'un empire, questions nationales en Pologne, Estonie, Moldavie, Kazakhstan*, Bruylant, Bruxelles, 1999.
- Grin, F., *The Estonian Language Law: Presentation with Comments. Language Problems and Language Planning*, ECMI, 1991, N° 15, pp. 91–201.
- Heidmets, Mati, *Integration of Minorities into Estonian Society: Developmental Scenarios*, in: *The Integration of National Communities in Ida-Virumaa in Estonian Society, 27–29–11–1996*, Collection of Materials, Tallin: Disantrek, 1997, pp. 161–172.
- Hidden, John, *Defender of Minorities, Paul Schie-mann, 1876–1944*, Hurst & Co., London, 2004.
- Jääts, Indrek, *Setude etniline identiteet*, Studia Etnologica Tartuensia I., Tartu Ülikooli etnologia opetool, Tartu, 1998.
- Järve, Prit, *Ethnic Democracy and Estonia: Application of Smooha's Model*, ECMI Working Paper N° 7, Flensburg, July 2000.
- Kask, Peer, *National Radicalisation in Estonia: Legislation on citizenship and related issues*, Nationalities Papers, 1994, vol. 22, N° 22, pp. 379–392.
- Katus, Kalev, PUUR, Allan, Sakkeus, Luule, *National Minorities in Estonia*, Paper presented to the third Conference on Baltic Studies in Europe, Tallinn, 1999.
- Kirch, Aksel, *The Integration of Non-Estonians into Estonian Society: History, Problems and Trends*, Estonian Academy Publisher, Tallinn, 1997.
- Kolstoe, Paul (Ed.), *National Integration and Violent Conflict in Post-Soviet Societies, The Cases of Estonia and Moldova*, Rowman & Littlefield, Lanham, Boulder, 2002.
- Lauristin, Marju & al. *Integration of Estonian Society, Monitoring 2000*, Integration Foundation, Tallinn, 2000.
- Meissner, Boris, Loeber, Dietrich, Hasselblatt, Cornelius (hG.), *Die deutsche Volksgruppe in Estland*, Bibliotheca Baltica, Hambourg, 1997.

- Saks, Katrin, *Integration Yearbook*, 1998, Integration Foundation, Tallinn, 1999.
- Saks, Katrin, *Cultural Societies of ethnic Minorities in Estonia, Directory*, Support to the Estonian State Integration Programme, Tallinn, 2001.
- Smejonov, Aleksei (Ed.), *Ethnic Minorities in Estonia: Domestic Laws and International Instruments*, Report of an International Seminar, Lichr & Presidential Round Table on National Minorities, Tallinn, 1997.
- Sokologorsky, Irène, *Les Russes en Estonie*, Hérodote, 1991, N° 64, pp. 148–162.
- Taagepera, Rein, *Ethnic Relations in Estonia*, *Journal of Baltic Studies*, 1992, vol. 23, N° 2, pp. 121–132.
- Tichkof, V.A., *Les Russes comme minorités (l'exemple estonien) (en russe)*, Académie russe des sciences, Institut d'ethnologie et d'anthropologie, Recherches en ethnologie appliquée et urgente, N° 52, Moscou, 1993.
- Trifunovska, Snezana, *Minorities en Europe — Croatia, Estonia and Slovakia*, Kluwer Law International, Nimègue, 1999.
- Viiikberg, Jüri (Ed.), *Eesti Rahvaste Raamat: Rahvus Vähemused-rümad ja killud* (Le livre des nationalités d'Estonie: Minorités nationales et groupes ethniques — Du plus grand au plus petit), Eesti Entsüklopeediakirjastus, Tallinn, 1999.
- Germano-baltii*
- Dralle, Lothar, *Die Deutsche in Ostmittel — und Osteuropa*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1991.
- Garleff, Michael (Hrsg.) *Deutschbalten, Weimarer Republik und Drittes Reich*, deux volumes, Böhlau, 2001.
- Grundmann, Karl-Heinz, *Deutschumpolitik zur Zeit der Weimarer Republik*, Hannover, 1977.
- Hirschheydt, Monika, v. *Die Deutsch-Baltische Gemeinschaft heute*, Deutsch-Baltische Landmannschaft i. B. Darmstadt, 1990.
- Kühnel, Horst (Herausgegeben von), *Die Deutschen in Baltikum*, 5 Vorträge, Haus des Deutschen Ostens, München, 1971.
- Pistohlkors Gert von, *Deutsche Geschichte im Osten Europas*, Baltische Länder, Siedler Verlag, 1994.
- Schlau, Wilfried, *Die Deutschbalten*, Studienreihe des Stiftung Ostdeutscher Kulturtrat, Band 6, Langen Müller, 1995.
- Rușii și statele baltice*
- Autin, Claire, *Les minorités russes en Estonie et en Lettonie*, Mémoire de DEA Géographie et aménagement, Université de Paris – Sorbonne (Paris IV), juin 1999.
- Brusina, O.I., *Novaia russkaia diaspora (Hronika) — La nouvelle diaspora russe (chronique)*, *Etnographicheskoié obozrenie* (Revue d'ethnographie), 1993, N° 4.
- Chinn, J. & Kaiser, R., *Russians as a New Minority. Ethnicity and Nationalism in the Soviet Successor States*, Westview Press, Boulder, 1996.
- Dawiska, Karen & Parrot, Bruce, *The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia. The International Politics of Eurasia*, vol. 1, M.E. Sharpe, NY, 1994.
- Duncan, Raymond, Holman, Paul, *Ethnic Nationalism and Regional Conflicts. The Former Soviet Union and Yugoslavia*, Westview Press, San Francisco, 1994.
- Laitin, David, D., *Identity in Formation. The Russian-Speaking Populations in the Near Abroad*, Cornell Univ. Press, Ithaca & London, 1998.
- Melvin, Neil, *Russians beyond Russia, The Politics of National Identity*. The Royal Institute of International Affairs, Chatham House Papers, 1995.
- Shlapentokh, Vladimir, Sendlich, Munir, Payn, Emil (Ed.), *The New Russian Diaspora: Russian Minorities in the former Soviet Republics*, Armonk, NY, ME Sharpe, 1994.

PROBLEMA ISLAMULUI ÎN SPAȚIUL OLANDEZ

LUANA MARTIN

Abstract. *The problem of Islam has become a more and more important problem in Western societies. This paper investigates the problems related to the integration of islamic minorities, and particularly the clash between different types of culture in the pluralist and democratic society of Holland.*

Problema islamului pare a căpăta o din ce în ce mai mare importanță, fapt ce ține de circumstanțe și nu presupune implicit un progres în recunoașterea spirituală a mișcării islamice. Mai mult, islamul pare a fi privit din ce în ce mai mult ca un continuu avans al unui fundamentalism gata să înghită toate progresele făcute de către societatea occidentală. Din ce în ce mai pregnant islamul pare a fi perceput ca o problemă, ca un pericol care trebuie subminat sau controlat de către societate. Fie că problemele sunt văzute din această perspectivă oarecum limitată, fie că sunt gândite în toată complexitatea lor, ceea ce este cert este faptul că islamul și adepții lui și-au câștigat în mod treptat un loc în agenda politică și în dezbaterile publice ale statelor vestului.

Am propus ca bază a discuției problemelor legate de integrarea minorităților, de ciocnirea între tipuri de cultură, raportarea la aceeași etapă a segmentării societății olandeze în baza unor piloni, făcând aici referire cu precădere la pilonii confesionali. Acest model de *a trăi-împreună-separat*¹, cât și facilitarea din punct de vedere instituțional a autonomiei de grup, a fost pentru o lungă perioadă o dominantă a culturii politice olandeze. *Pilonizarea*² a dispărut în mare parte ca fenomen social, Olanda fiind astăzi una dintre țările cu nivelul cel mai ridicat al secularizării. Cu toate acestea, a fost înaintată ipoteza³ unei supraviețuiri la nivelul structurii instituționale a acestui model oarecum revitalizat prin apariția unor

¹ Articolul *The Integration of Ethnic Minorities into Political Culture: The Netherlands, Germany and Great Britain Compared*, Thom Duyvené de Wita și Ruud Koopmans, Palgrave Macmillan Ltd, 2005.

² *Pilonizarea* a fost considerată a fi o relativ profundă segmentare a societății olandeze a primei jumătăți de secol XX în raport cu diferite instituții și în acord cu o anumită viziune asupra vieții și un model politic asociat acestei perspective; această segregare la nivelul societății a fost asociată ideii delimitării unor piloni (*zuilen*) de bază (cel catolic, cel protestant și cel social-democrat), conform cărora va fi organizată viața fiecărui individ, denumind acest proces un fenomen de *pilonizare* (*verzuiling*).

³ *Ibidem*, p. 8.

noi minorități confessionale. În anul 1983, guvernul olandez declara un statut multicultural al Olandei, politica promovată în acest sens fiind una bazată pe viziunea „unor grupuri minoritare nu doar integrate în *societatea noastră*, ci privind această *societate* ca fiind și a lor și acest *a noastră* incluzându-i și pe membrii acestor grupuri minoritare”⁴. Ca o reminiscență a pilonizării a fost considerată atitudinea adoptată de Guvern de a „garanta minorităților aceleași șanse de a-și alege forma și modul de manifestare a propriei identități”. Acestei abordări multiculturale în problema integrării minorităților i-a fost de multe ori reproșată atenția deficitară acordată lipsei de integrare socio-economică a acestor minorități.

În anumite domenii semnificative pentru transferul de identitate culturală a grupurilor minoritare, cum ar fi sistemul educațional sau mass-media, este încă transparent un tipar al societății olandeze dinaintea anilor '60. Sistemul educațional păstrează încă într-o mică măsură o linie confesională, în sensul în care fiecare religie, creștină sau nu, are dreptul să își înființeze o școală primind fonduri din partea statului în baza creării unei parități cu sistemul educațional de stat. Acest lucru a generat formarea a numeroase școli cu o orientare islamică.

În ceea ce privește posturile de televiziune și radio, rețeaua publică este într-o oarecare măsură încă divizată pe criterii religioase. Spațiul de emisie alocat este în funcție de nivelul de reprezentativitate a respectivei colectivități, extinzându-se de asemenea și la canale pentru comunitățile islamice. Mai mult decât atât, rețelele publice sunt obligate prin lege să dedice un procent de 20 % din programe minorităților, incluzând difuzarea zilnică a unor știri radio sau programe de televiziune în diferite limbi, dedicate anumitor grupuri etnice sau religioase.

Aceeași tendință spre multiculturalitate caracterizează și sistemul politic sau instituțional, unde guvernul finanțează o serie de organizații reprezentând grupuri minoritare, ai căror lideri fac parte din corpuri cu caracter consultativ, luând parte la procesul decizional.

În același registru se încadrează și decizia cu privire la finanțarea construirii moscheilor din banii publici, pe care statul olandez a aprobat-o în baza dreptului la egalitate între toate sistemele de cult. Este un fapt așadar că Olanda susține într-o mare măsură instituționalizarea islamului, într-o mai mare măsură decât alte țări europene⁵.

Tratând în termeni istorici problema integrării islamului în societatea olandeză, pot fi identificate trei etape în ceea ce privește reacția guvernului olandez relativ la o prezență din ce în ce mai pregnantă în Olanda a comunităților musulmane. În acest sens, o primă etapă, până la începutul anilor '80, a fost definită ca *perioada unei existențe ascunse*⁶, când reacțiile societății și ale guvernului

⁴ *Ibidem*.

⁵ În Franța, spre exemplu, nici nu s-a ridicat problema finanțării moscheilor din banii publici, și tot Franța oferă binecunoscutul exemplu al respingerii unei profesoare în baza deciziei de a interzice portul vălului în instituții publice de învățământ.

⁶ Groenendijk, Kees; Meyer, Astrid; Penninx, Rinus; Rath, Jan; *Western Europe and Its Islam*, Brill Publisher, Boston, 2001, Capitolul 2: *Government, Society and Islam: A Brief History*, p. 28.

aveau un caracter *ad hoc*, iar aspectul religios era aproape complet subminat de o perspectivă asupra comunității islamice în termeni economici, ai grupurilor de imigranți ca forță de muncă. Cea de-a doua perioadă a început în anul 1983, când o serie de organizații musulmane au început să fie remarcate, formulându-și cu o mai mare claritate cererile și dorințele, revendicând o mai mare recunoaștere din partea societății și a guvernului. A treia, și cea mai recentă etapă, marcând începutul anilor '90, a fost caracterizată printr-o dezvoltare a instituționalizării islamului, generând discuții cu mult mai ample cu privire la locul pe care îl ocupă islamul în societatea olandeză.

Una dintre dezbaterile cele mai aprinse a constituit-o problema gradului de libertate acordată minorității musulmane pentru a-și întemeia și organiza propriile instituții. Din această perspectivă au fost delimitate două poziții divergente. Pe de o parte s-au poziționat liderii Partidului Creștin Democrat (CDA), cum ar fi Lubbers și Brinkman, susținători ai modelului tradițional al pilonizării, și aplicarea lui la cazul musulman, acordând așadar o semnificație majoră ideologiei religioase și instituționalizării. La polul opus, liderii politici ai Partidului Liberal (VVD) și cei ai Democraților (D66), Bolkestein și Van Mierlo, respingeau acest tipar al unei gândiri în termeni confesionali, considerând religia un obstacol în calea emancipării, Bolkestein sugerând chiar ideea unei incompatibilități a practicii islamice cu societatea olandeză. În afara clasei politice, această problemă a fost pusă în discuție și prin contribuția a numeroși academicieni și oameni de cultură care au analizat posibilitatea formării unui pilon islamic ca evoluție spre emancipare, într-un context al manifestării unei tendințe din ce în ce mai accentuate spre depilonizare⁷. Criticile aduse acestei idei a formării treptate a unui pilon islamic au avut în vedere ideea unei greșeli în încercarea de a încadra un grup cu mult diferit cultural și o ideologie religioasă fundamental distinctă și, de asemenea, eterogenă în sine în niște tipare ale societății olandeze. Punctul de vedere al sociologului Van Ree (1995)⁸ pune în lumină un alt tip de abordare a diferențelor dintre societatea olandeză și minoritatea islamică. În accepțiunea lui, cultura olandeză a suferit schimbări majore, s-a dezvoltat în spiritul unei tot mai pregnante secularizări, iar la nivel de atitudine și spirit moral, societatea olandeză a căpătat o dominantă notă de permisivitate, toleranță și libertate de expresie. Toate aceste libertăți pot fi pierdute, notează el, ca rezultat al pătrunderii tot mai vizibile în spațiul olandez a imigranților din regiuni care „încă poartă o puternică marcă religioasă, unde relațiile dintre sexe, educația, sexualitatea sunt privite din perspective pe care societatea olandeză le-a abandonat cu mult înainte”⁹.

Toate aceste dezbateri cu privire la islam și la integrarea minorității musulmane în societatea olandeză par a se menține constant pe ordinea de zi, fiind de cele mai multe ori asociate discuțiilor cu privire la Uniunea Europeană. Toate aceste idei par însă a converge spre aceleași argumente, cel al secularizării, cel

⁷ Fenomenul invers segregării societății olandeze în piloni.

⁸ Groenendijk, Kees; Meyer, Astrid; Penninx, Rinus; Rath, Jan; *Western Europe and Its Islam*, Brill Publisher, Boston, 2001, Capitolul 2: *Government, Society and Islam: A Brief History*, p. 46.

⁹ *Ibidem*, p. 50.

al libertății aderării la o confesiune, principiul egalității, toate parcă punctând dificultatea stabilirii unui echilibru. Deși se vrea o țară a multiculturalismului, a deschiderii și libertății, Olandei i-a fost pusă la încercare toleranța, punând și ea, oarecum, toleranța altora la încercare. În acest sens trei exemple par elocvente pentru a ilustra perspectiva islamului ca *problemă*, exemple care aduc și readuc în actualitate această „problemă“ prin asocierea ei unei atitudini eurosceptice sau prin identificarea ei ca o cauză a refuzului Constituției Europene.

Un prim caz poate fi considerat ceea ce presa a numit *paradoxul Fortuyn*¹⁰, uciderea omului politic Pim Fortuyn în 6 mai 2002, la numai o săptămână după ce partidul său (LPF) a câștigat locul al doilea în alegeri, semnal al unei insatisfacții în rândurile cetățenilor cu privire la un peisaj politic dominat de centru-stânga, semnal al unui procent semnificativ al electoratului care nu se simte reprezentat pe scena politică națională, fiind în căutare de răspunsuri radicale. Linia politică promovată de Fortuyn era una de extremă dreaptă, cu tendințe antiimigraționiste, linie preluată apoi într-o formă mult mai voalată și de către alte partide. Astfel, la începutul anului 2003, Partidul Liberal VVD împărțea poziția lui Fortuyn, afirmând că „Olanda este prea plină“¹¹. Ayaan Hirsi Ali¹², candidata VVD, a justificat această glisare a liberalilor către extrema dreaptă politică prin identificarea unei nevoi de a modifica politicile de integrare a imigranților, susținând afirmațiile lui Pim Fortuyn relativ la islamism ca religie insuficient dezvoltată. Revenind la *paradoxul Fortuyn*, pot fi identificate o serie de elemente care par contrastante și care aruncă uciderea omului politic într-o lumină bizară.

Aparent, omul politic olandez a fost împușcat de mai multe ori în piept și în cap de către un militant pentru drepturile animalelor, fără ca partidul de extremă dreaptă Lijst Pim Fortuyn (LPF) să fi formulat vreo lege cu privire la această problemă. S-a presupus că omorârea lui, deși nu există nici o justificare pentru acest fapt, ar fi putut avea la bază politica antiimigraționistă a lui Fortuyn¹³, fundată pe ideea unei incompatibilități între principiile islamice și tradiția liberală olandeză, Fortuyn însuși militând pentru o societate cu un nivel ridicat al permisivității, o societate protejând drepturile persoanelor cu orientări homosexuale, o societate în care sunt legale consumul de droguri și prostituția. Așadar, acest personaj al scenei politice olandeze își manifesta în mod deschis, trecând dincolo de toate tabuurile, intoleranța față de islam, deoarece nu este o religie îndeajuns de tolerantă. Deși pare o contradicție în termeni și idei, susținătorii partidului radical de dreapta sunt în procent de o treime imigranți, în ciuda faptului că partidul militează pentru stoparea imigrației. Acest fapt aparent paradoxal își găsește justificarea în preocuparea omului politic de a stopa pe cât posibil influxul de

¹⁰Articolul *The Paradox of Pim Fortuyn*, Angus Roxburgh (corespondent al BBC Europe), 16 mai, 2002, http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/from_our_own_correspondent/1977511.stm.

¹¹Articolul *Fortuyn ghost stalks Dutch politics*, 21 ianuarie, 2003, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2680881.stm>.

¹²Om politic olandez de naționalitate somaleză, acerbă militantă pentru drepturile femeilor musulmane.

¹³„Țara noastră a atins limita în ce privește populația. Cred că 16 milioane de olandezi sunt de ajuns“, afirma el, citat de către cotidianul „Adevărul“, nr. 3647, 13 martie 2002.

imigranți, însă în același timp de a-i integra într-o cât mai mare măsură pe cei care trăiesc deja în Olanda. În cazul acesta se poate ca mobilul acestui asasinat politic să fi fost altul decât un imbold de aversiune dezlănțuită față de respingerea islamului? Ceea ce este însă cert este faptul că moartea lui Pim Fortuyn a marcat scena politică olandeză, fantoma morții lui fiind încă prezentă și intens amintită în dezbaterile care au însoțit referendumul pentru Constituția Europeană¹⁴.

Regizorul olandez Theo van Gogh a propus în filmul său 06/05 o viziune diferită asupra morții omului politic Pim Fortuyn, propunând ideea unei teorii a conspirației. Nu acest film constituie însă justificarea aducerii în discuție a acestui artist olandez, ci o asemănare frapantă a circumstanțelor morții omului politic Pim Fortuyn cu cele ale uciderii omului de artă Theo van Gogh, doi ani mai târziu, în data de 2 noiembrie 2004. Uciderea cu brutalitate de către un imigrant marocan a regizorului olandez Theo van Gogh a generat din nou în Olanda aceeași undă de șoc resimțită și în cazul Fortuyn. Scânteia în cazul van Gogh a fost generată de difuzarea pe postul național de televiziune a scurtmetrajului *Submission Part 1*¹⁵, în regia lui Theo van Gogh, cu un scenariu scris de către Ayaan Hirsi Ali, membră a parlamentului olandez și militantă pentru drepturile femeilor în islam. Scurtmetrajul a fost centrat tocmai în jurul acestei critici a unui profund fundamentalism și a unui pregnant caracter discriminator la adresa femeilor musulmane, păstrând o notă de confesiune, însă cu o pregnantă tentă artistică. Filmul lui Theo van Gogh a atras după sine o serie de critici din partea comunității musulmane, fiind interpretat ca o viziune blasfemică și jignitoare la adresa întregului islam. Acest film de scurtmetraj, poziția lui Theo van Gogh și însăși moartea acestuia pun în lumină o ciocnire a unor seturi de valori fundamentale incompatibile, fiind un strigăt pentru toleranță, și totodată generând în mod paradoxal un mai mare grad de intoleranță. „Într-o țară liberă așa cum este Olanda, oricine este pe deplin îndreptățit să își exprime opinia, indiferent cât de controversată ar fie ea“, notează cotidianul „NRC Handelsblad“, adăugând de asemenea că „fiecare individ este singurul responsabil pentru acțiunile sale, și nu grupul etnic sau mișcarea religioasă căruia acesta îi aparține“¹⁶.

Al treilea personaj cheie susținând aceeași idee, ridicând aceleași probleme ale echilibrului sau dezechilibrului în raportul liberalismul olandez *versus* conservatorismul islamic, este Ayaan Hirsi Ali, punctul de tangență al celor două povești care au sfârșit tragic, cea a omului politic Pim Fortuyn și cea a regizorului Theo van Gogh. Membră a parlamentului olandez ca reprezentantă a Partidului Liberal, ea și-a apărat mereu principiile cu mare determinare, împrumutând câteva coordonate ale liniei de gândire Fortuyn. Ipoteza de la care pornește Ayaan Hirsi Ali este aceea a unei nevoi de reformare a islamului, ca singura

¹⁴ Articolul *Fortuyn's rebellious ghost seen in Dutch Nee*, Philip Blenkinsop, 2 iunie 2005, sursa Reuters Agency Press, http://www.mirror.co.uk/news/latest/tm_objectid=15585214%26method=full%26siteid=94762-name_page.html.

¹⁵ *Submission Part 2*, varianta prezentând perspectiva masculină asupra problemei islamului, dat publicității în cursul anului 2006, motorul dezvoltării acestei părți secunde fiind scenarista Ayaan Hirsi Ali, numele regizorului și al echipei nefiind date publicității din motive de siguranță, notează *The Hague*, în data de 29.10.2005, sursa <http://www.nisnews.nl/>.

¹⁶ Sursa European Press Review, BBC Monitoring, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3977147.stm>.

sursă a păcii pentru musulmani. Ceea ce au în comun aceste trei exemple ale unor poziții adoptate de persoane publice olandeze ar fi caracterul lor de pivoți ai liberei exprimări. În legătură cu acest argument, Theo van Gogh afirma: „Dacă nu pot turna filme în Olanda înseamnă că sunt un sclav... și în aceste condiții aș prefera să mor¹⁷“. A meritat sacrificiul pentru ridicarea unei voci? Cât de mult și cât de distorsionat a fost auzită această voce?

Aceste exemple care pun în lumină faptul că islamul a fost și este din ce în ce mai mult perceput ca o problemă au generat o atmosferă de teamă, de respingere, un context care pare a se îndepărta de valorile multiculturalismului. Astfel, pe acest fundal, unul dintre motivele invocate în respingerea proiectului pentru Constituția Europeană (susținut mai pregnant în cazul Franței, dar prezent și în cazul olandez) a fost respingerea unei eventuale aderări a Turciei la Uniunea Europeană. Nu în puține rânduri a fost pusă la nivel european problema unei *crize identitare*¹⁸ în ceea ce privește Turcia și pendularea acesteia între o identitate îndeajuns de „vestică“ pentru ca locuitorii ei să poată fi etichetați ca europeni, și o identitate cu rădăcini adânci în cultura islamică. Este un incontestabil adevăr faptul că Turcia este o țară preponderent musulmană, cu un procent foarte mare de cetățeni musulman, însă este de asemenea un adevăr faptul că, spre deosebire de alte societăți islamice, pretinde o apreciere a ei în termeni seculari și nu de natură teocratică. O astfel de apreciere în termeni seculari ar aduce oarecum Turcia mai aproape de blocul european, având de asemenea și un impact asupra țării în sine, asupra politicii ei, atrasă treptat înspre liniile de orientare europene.

Deși statele membre ale Uniunii Europene susțin a promova o linie seculară, fără a manifesta forme de discriminare în baze religioase, sondajele de opinie efectuate de Comisia Europeană arată un procent de 52 % dintre europeni respingând aderarea Turciei la Uniunea Europeană, în timp ce numai 35 % se declară pentru. Acest scepticism provine dintr-o frică a societății pentru noi valuri de imigranți islamici, într-un continent deja exigent în ceea ce privește integrarea minorităților musulmane.

Respingerea aderării Turciei la organismul european ridică un semn de întrebare cu privire la ce definește de fapt Europa. Gândită în termenii valorilor pe care le promovează, Europa ar însemna democrație, drepturi ale omului, drepturi ale minorităților, importanța majoră a legilor și economia de piață, și în acest sens o respingere a Turciei pe baze culturale sau religioase ar fi un act discriminator și divergent față de propriile valori ale Europei. Mergând chiar mai departe, ar putea fi avansată ideea respingerii musulmanilor pe baze religioase ca având drept rezultată refuzarea de asemenea pentru cetățenii europeni a dreptului de a îmbrățișa islamul. Nu este oare astfel pusă Europa în fața unui paradox? Este religia un factor atât de semnificativ? Practica pare a dovedi că este, chiar și pentru toleranta Olandă, constituind un factor, determinând contextul adoptării unei poziții negative în problema Constituției Europene, oferind drept răspuns un NU sau poate un NU ÎNCĂ.

¹⁷ Articolul *Dutch MP defies Muslim pressure*, Jane Beresford, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4640606.stm>

¹⁸ Alan C. Lamborn, Joseph Lepgold, „World Politics into the Twenty-first Century — Unique Contexts, Enduring Patterns“, Pearson Education Inc., 2003, Ch. 15, pg. 471.

**FUNDAMENTELE REALISTE
ALE POLITICII EXTERNE AMERICANE
DUPĂ CEL DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL**

LEONIDA MOISE

Abstract. *After the Second World War USA carried on an intensive diplomatical activity in order to identify the real intentions of USSR. The experts conclusions, in connection with the communist propaganda clearly oriented against the West, determined the American authorities to adopt firm measures for the counteraction of the communist forces offensive which focused on Europe, firstly, and, subsequently, on the accomplishing of the world communist revolution. An essential role in the foundation of the foreign American policy in this time was held by George Kennan, ex-US ambassador in Moscow and, at the same time, a well-known researcher in the field of international relations, whose ideas grounded the American strategy after the Second World War. As a consequence of the tension of the international situation, US adopted a realistic position which was, in the beginning, a restraining policy followed by a releasing policy, with the hope that USSR will operate some corrections which will give them the opportunity to manifest themselves as a great legitimate power in the international system. Truman doctrine, Marshall Plan and NATO were the means by which USA tried to face the peculiar threats of Cold War period.*

Politica externă americană a anilor '40 a fost puternic marcată de personalitatea președinților americani Roosevelt și Truman. Președintele Roosevelt considera că principalele amenințări la adresa securității S.U.A. erau Germania și Japonia. Pentru a contracara astfel de tendințe era luată în calcul și o eventuală soluție militară. Deși Roosevelt avea o aversiune declarată față de regimul politic din U.R.S.S., în practică a manifestat o poziție realistă, în mare parte influențată și de postura de victimă a Uniunii Sovietice, după ce aceasta a fost atacată de Germania. Roosevelt aprecia că statutul de mare putere al Uniunii Sovietice obliga celelalte mari puteri din concertul internațional să țină cont de acest fapt, deoarece niciun sistem internațional nu ar fi funcționat corespunzător dacă U.R.S.S. ar fi fost exclusă. De aceea propunea ca U.R.S.S. să fie implicată în schimbul mondial de valori, în ultimă instanță să i se recunoască chiar și zonele de influență, în schimbul adoptării unui stil moderat pe plan internațional. În

concepția lui Roosevelt, nu neapărat ideologia U.R.S.S. determina ca acest stat să promoveze o politică externă ostilă pe plan internațional. O posibilă reacție a U.R.S.S. în această manieră ar fi justificată — susținea Roosevelt — ca urmare a tratamentului aplicat Uniunii Sovietice în perioada interbelică. În acest sens, erau amintite o serie de acțiuni ale Occidentului, campania Aliților împotriva Rusiei comuniste după primul război mondial, izolarea diplomatică din anii '30 etc., care justificau un anumit comportament din partea sovietică.

La Yalta, președintele Roosevelt, consecvent principiilor sale, a reușit să convingă U.R.S.S. să devină membru al O.N.U., să semneze Declarația asupra Europei Libere și să se stabilească sferile de influență.

Acest moment a constituit apogeul politicii promovate de Roosevelt în relațiile cu U.R.S.S.¹

Paralel cu doctrina Roosevelt, în S.U.A. s-a dezvoltat și un alt punct de vedere referitor la politica Uniunii Sovietice. Acesta era rezultatul cercetărilor unui grup restrâns de specialiști, amplasați la ambasada americană de la Riga, care aveau misiunea de a analiza în mod deosebit politica externă a U.R.S.S. Rezultatele și concluziile acestui grup, care și-a început activitatea în anii '20 când S.U.A. nu aveau normalizate relațiile cu U.R.S.S., au fost desemnate de Daniel Yergin, un alt specialist al perioadei Războiului Rece, cu sintagma Axiomele de la Riga². O concluzie interesantă, care infirma caracterul optimist al concepției lui Roosevelt, era faptul că U.R.S.S. era considerată în percepția grupului amintit drept o mare putere expansionistă și profund antidemocratică, evidențiindu-se tendința spre totalitarism. De asemenea, ideologia era considerată ca fiind generatoare a unei astfel de politici în plan extern, iar diplomația sovietică era modalitatea prin care se transpunea în practică.

După încheierea celui de-al doilea război mondial, s-a dovedit în scurt timp că evoluțiile din politica mondială nu confirmă speranțele hotărârilor de la Yalta. Impunerea modelului sovietic în țările aflate în sfera de influență a U.R.S.S. a fost un semnal clar al politicii pe care urma să o promoveze această țară pe plan internațional. Ultimele cercetări în domeniu atestă că a fost o greșeală diplomatică din partea S.U.A. când președintele Truman a anulat în 1945, imediat după război, acordul de împrumut către U.R.S.S.³. Anularea de către S.U.A., în mod unilateral, a acestui ajutor financiar de care Uniunea Sovietică avea mare nevoie a închis, în opinia unor analiști, un canal de negociere care, probabil, ar fi produs o anumită schimbare în comportamentul sovieticilor. Faptul că Uniunea Sovietică promova o politică externă în contradicție cu spiritul hotărârilor de la Yalta a determinat administrația americană să-și însușească ideile grupului de la Riga și să conștientizeze necesitatea adoptării unei atitudini mai intransigente față de U.R.S.S.

Pentru a-și clarifica anumite rezerve, în vederea adoptării unei anumite poziții oficiale, Departamentul de Stat a transmis ambasadei americane de la Mos-

¹ Ștefano Guzzini, *Realism și relații internaționale*, Iași, Editura Institutul European, 2000, p. 110.

² Daniel Yergin, *Shattered Peace, The Origins of the Cold War and the National Security State*, New York, Houghton Mifflin Penguin, 1978, p. 16.

³ George Herring, *Strategy, Diplomacy, the Origins of the Cold War*, New York, 1973, p. 12.

cova o cerere prin care solicita ultimele analize ale experților americani referitoare la politica U.R.S.S. Rezultatul a fost o faimoasă telegramă care era compusă din nu mai puțin de 8.000 de cuvinte și se constituia într-un veritabil rechizitoriu la adresa Uniunii Sovietice, mai ales în ceea ce privește politica sa externă. Autorul telegramei, George Kennan, unul dintre cei mai avizați specialiști în problemele sovietice, accentua caracterul predominant agresiv al politicii externe a U.R.S.S. Kennan sublinia, de asemenea, că politica sovietică se inspiră din tradiționalismul rus, deoarece la baza ei se află nevoia de extindere continuă a granițelor, drept pretext pentru a asigura securitatea imperiului. Noua viziune asupra politicii externe a U.R.S.S. propusă de Kennan a fost considerată cea mai apropiată de realitate, determinând ca în final Uniunea Sovietică să fie percepută ca un adversar. Intervenția U.R.S.S. în criza din Iran, la începutul anului 1946, și cererea lui Stalin de a modifica Tratatul de la Montreux, care reglementa accesul prin strâmtoarea Dardanele, sau hotărârea sovieticilor de a nu face parte din Banca Mondială și Fondul Monetar Internațional au fost doar câteva inițiative pe plan extern ale U.R.S.S. care au determinat S.U.A. să adopte politica de îngrădire. În final, administrația americană a adoptat concluzia lui Kennan, potrivit căreia baza politicii externe a S.U.A. trebuie să presupună „o îngrădire pe termen lung, răbdătoare dar fermă și vigilentă a tendințelor expansioniste ale Rusiei... o politică a îngrădirii ferme, menită a opune Rusiei o contraforță implacabilă, ori de câte ori dă semne că ar atenta la interesele unei lumi pașnice și stabile“⁴. Prin urmare, conceptul de îngrădire desemnează politica oficială a S.U.A. dusă pe plan extern în perioada Războiului Rece. De asemenea, termenul mai este folosit pentru a prezenta un principiu de politică externă care făcea parte din strategia S.U.A. și a aliaților săi pe toată perioada cât a durat Războiul Rece⁵.

Interesant este, însă, faptul că George Kennan în memoriile sale revine asupra conceptului de îngrădire, susținând că semnificația adoptată de guvernul american nu corespunde celei pe care el a încercat să o prezinte în lucrările sale. În acest sens, Kennan amintea că intenția sa a fost să prezinte îngrădirea politică a unui pericol politic și nu o îngrădire prin mijloace militare, criticând de asemenea extinderea capacității militare a S.U.A. dincolo de Europa Occidentală și emisfera vestică și exacerbarea pericolului comunist. „Dacă în anul 1947 am fost autorul doctrinei unei politici de îngrădire, acea doctrină și-a pierdut o mare parte din rațiunea de a fi odată cu moartea lui Stalin și cu dezvoltarea conflictului chino-sovietic. Resping în mod categoric orice eforturi de a se implica astăzi această doctrină în situații pentru care nu are niciun fel de relevanță“⁶.

La 12 martie 1947, într-un discurs istoric, președintele Truman declara sprijinul necondiționat al S.U.A. pentru popoarele libere care rezistă tensiunilor din exterior. La 22 mai 1947 se aprobă legea prin care S.U.A. devenea lider în cruciada anticomunistă. Doctrina Truman începea din acel moment să direcționeze politica internațională a S.U.A. și coincidea cu împărțirea lumii în două noi tabere care va dăinui pe toată durata Războiului Rece.

⁴ George Kennan, *American Diplomacy 1900-1950*, Chicago, 1951, p. 119.

⁵ Ștefano Guzzini, *op.cit.*, p. 106.

⁶ Graham Evans, Jeffrey Newnham, *Dictionar de Relații Internaționale*, Editura Universal Dalsi, 2001, p. 107.

Explicația pe care o dă George Kennan politicii externe a U.R.S.S. pornește de la istoricul acestei țări, arătând că Rusia a fost supusă de-a lungul timpului la numeroase invazii, situație ce a creat în psihologia poporului rus un acut sentiment de insecuritate, ce s-a extins și la elita conducătoare. Așadar, sublinia Kennan, nu ideologia comunistă este originea comportamentului sovietic, ci tradiția transmisă de la Rusia țaristă, în virtutea căreia politica externă avea un pronunțat caracter expansionist⁷.

U.R.S.S. fiind un stat pragmatic, își subordona ideologia obiectivelor strategice, altfel spus, ideologia depindea de scopurile politice și nu invers. În acest sens, Kennan sublinia: „Aceasta înseamnă că adevărul nu este o constantă, ci este de fapt creat intenționat, pentru anumite scopuri, de liderii sovietici înșiși. Adevărul poate varia de la o săptămână la alta și de la o lună la alta.“⁸.

O caracteristică importantă a expansionismului sovietic remarcată de Kennan era că acțiunea militară nu urmărea un scop în sine, esența politicii externe sovietice fiind realizarea unei hegemonii politice, deoarece implicarea într-o revoluție socialistă mondială, care să conducă nemijlocit la cuceriri de noi teritorii, necesita eforturi financiare și materiale pe care U.R.S.S. nu-și permitea să le facă. De aceea, politica externă sovietică era percepută ca o formă a politicii puterii, în care obiectivul central îl reprezenta analiza interesului în condițiile promovării principiului „corelării de forțe“, ca instrument esențial al realizării unei astfel de politici. Prin „corelarea de forțe“, politicienii sovietici înțelegeau folosirea tuturor metodelor, atât la nivel oficial, cât și neoficial, pentru promovarea pe plan internațional a politicii sovietice. Aceasta presupunea dezvoltarea complexului militar-industrial, care reprezenta una din forțe, din care rezulta puterea U.R.S.S., și folosirea oricărei oportunități apărute pe plan mondial care putea determina slăbirea adversarului, respectiv încurajarea mișcărilor de stânga și a conflictelor din lumea capitalistă. De asemenea, ori de câte ori situația permitea, granițele trebuiau extinse, sferele de influență deveneau un domeniu asupra căruia nu se purtau niciun fel de negocieri⁹.

Având la dispoziție principalele direcții ale politicii externe sovietice, S.U.A. și-au putut fundamenta propria politică de securitate, care potrivit lui Kennan se baza pe două elemente principale: îngrădirea și schimbarea. Conform abordării lui Kennan, S.U.A. trebuiau să-și asume acest rol, având în vedere poziția lor de lider al lumii capitaliste care-i conferea statutul de legitimitate și putere de a se opune expansionismului sovietic. Având în vedere că resursele americane erau și ele limitate, Kennan considera că sunt de interes major pentru securitatea S.U.A. doar cinci zone de pe glob, respectiv: S.U.A., Marea Britanie, Germania, Japonia și U.R.S.S. Precizând că sursa comportamentului sovietic trebuie căutată nu în ideologia sistemului, ci în tradiționalismul său, Kennan propunea o politică americană antisovietică și nu anticomunistă: „Este de la sine înțeles că pentru realizarea unei înțelegeri reușite cu Rusia, guvernul străin în cauză ar trebui să

⁷ Ștefano Guzzini, *op. cit.*, p. 106.

⁸ George Kennan, *op. cit.*, p. 117.

⁹ Ștefano Guzzini, *op. cit.*, p. 116.

rămână întotdeauna calm și stăpân pe sine și că pretențiile sale față de politica Rusiei trebuie formulate în așa fel încât să lase loc unei flexibilități care să nu știrbească prea mult prestigiul Rusiei¹⁰.

În viziunea lui Kennan, îngrădirea trebuia aplicată în trei etape. În prima etapă, trebuia exercitată o presiune internațională pentru susținerea acelor forțe care se puteau sustrage controlului sovietic, și în final se putea declanșa regenerarea sistemului socialist din interior. În etapa a doua, S.U.A. urmăreau să realizeze o balanță a puterii stabilă și multipolară prin atragerea de noi aliați care trebuiau să-și asume o parte din răspunderile S.U.A. întărind astfel frontul forțelor democratice. Și, în sfârșit, în etapa a treia, obiectivul principal îl constituia realizarea unor modificări în plan conceptual ale politicii internaționale a U.R.S.S.: „Statelor Unite le stă în putere să mărească foarte mult presiunile sub care trebuie să opereze politica sovietică, să forțeze Kremlinul la un grad mult mai mare de moderație și restrângere decât constatase în ultimii ani și să încurajeze astfel acele tendințe care se vor concretiza fie în prăbușirea, fie în moderarea treptată a puterii sovietice. Nicio mișcare mistică sau mesianică nu poate face față la nesfârșit obstacolelor fără a se adapta în cele din urmă, într-un fel sau altul, logicii stării de lucruri existente¹¹.

Până la urmă, Kennan admite că viitorul confruntării dintre cele două superputeri va aparține aceleia care va reuși să câștige competiția pe plan intern, îndeplinind astfel cerințele legitime ale societății. Proliferarea armelor de nimicire în masă a constituit domeniul în care cele două superputeri au menținut o competiție de-a lungul întregii perioade a Războiului Rece și, tocmai datorită descurajării nucleare reciproce, nu a fost posibil un incident major între S.U.A. și U.R.S.S. Au fost însă și momente când S.U.A. au adoptat destinderea pe plan internațional, mizând pe faptul că mesajul lor va fi înțeles și în ultimă instanță autoritățile sovietice vor adopta o politică externă din care să dispară accentele expansioniste.

Practic, toată perioada Războiului Rece a fost caracterizată de această alternanță între politica de îngrădire și cea de destindere, astfel că dispariția sistemului comunist a venit ca o confirmare a doctrinei americane.

Declarația președintelui american Truman din martie 1947 a fost percepută în societatea americană ca o veritabilă declarație de război rece a S.U.A. la adresa nu numai a U.R.S.S., dar și a comunismului în general. În esență, declarația cuprindea hotărârea S.U.A. de a „susține popoarele libere care rezistă încercărilor de aservire din partea unor minorități înarmate sau a presiunilor venite din exterior¹².

George Kennan s-a arătat realmente surprins de declarația președintelui american, deoarece prin conținutul ei reprezenta de fapt o declarație de război împotriva comunismului, ceea ce fundamenta doctrina administrației Truman pe o perspectivă anticomunistă și nu antisovietică. În felul acesta, comenta Kennan,

¹⁰ George Kennan, *op. cit.*, p. 119.

¹¹ *Ibidem*, p. 127.

¹² Constantin Hlihor, *Istoria secolului XX*, București, 2000, p. 85.

S.U.A. se angajau să lupte împotriva oricărei manifestări de sorginte comunistă de pe glob și să sprijine în mod automat orice mișcare anticomunistă. Kennan a criticat, de asemenea, caracterul militar al doctrinei Truman, deoarece U.R.S.S. la vremea respectivă constituia doar o amenințare politică, nu și militară. De altfel, Kennan se pronunța categoric împotriva Alianței Atlanticului de Nord, considerând-o o instituție inadecvată situației din Europa, și a cărei existență nu conducea decât la agravarea tensiunii dintre Est și Vest. Existența unui sistem internațional bipolar presupunea un echilibru al puterii de sumă zero, prin care orice acumulare la unul din actorii principali era urmată de o contrareplică a celuilalt actor. Organizația militară a S.U.A. și a Europei, N.A.T.O., a fost urmată de înființarea Tratatului de la Varșovia, organizație militară a țărilor din blocul socialist în care rolul de lider revenea Moscovei. În același timp, S.U.A. au trebuit să lupte cu efectul de bumerang pe care l-a generat doctrina Truman. Extinzând garanțiile americane la nivel global, S.U.A. s-au văzut nevoite să-și onoreze toate angajamentele, pentru ca descurajarea să fie credibilă. Menținerea imaginii de mare putere era un lucru deosebit de important pentru a controla elementul psihologic al puterii. Implicarea S.U.A. în Vietnam demonstrează concludent această perspectivă. În realitate s-a dovedit că războiul din Vietnam, sau mai bine zis eșecul american din această confruntare, s-a datorat unor erori conceptuale. Înainte de toate, importanța exagerată care s-a acordat Asiei de Sud-Est în contextul menținerii ordinii mondiale s-a dovedit a fi un calcul greșit al administrației americane, care nu a putut discerne interesele esențiale de cele secundare. Interesant de relevat este că S.U.A. au fost afectate mai mult de forma pe care a luat-o implicarea în Vietnam, decât de angajarea în sine. La un moment dat s-a ajuns în situația ca S.U.A., în urma angajării masive din punct de vedere militar, să nu mai poată da înapoi și să se afunde tot mai mult într-un conflict al cărui deznodământ nu era greu de anticipat.¹³

Revenind la doctrina Truman, trebuie precizat faptul că ea a rămas în istoria Războiului Rece drept reperul cel mai important în faza de debut a perioadei care a determinat o anumită conduită din partea S.U.A. față de principalul adversar, U.R.S.S. Chiar dacă ulterior au fost aplicate o serie de corective, atmosfera de ostilitate și de confruntare dintre cele două mari puteri s-a menținut, fiind o importantă caracteristică a acestei etape istorice a secolului XX.

Situația economică a Europei după cel de-al doilea război mondial a determinat S.U.A. să acorde imediat un ajutor economic statelor europene, mai ales că exista potențial riscul ca din care consecințelor dezastruoase ale războiului, influența U.R.S.S. asupra unor țări din Europa Occidentală să devină o realitate.

La începutul lunii mai 1947 în cadrul Departamentului de Stat s-a constituit un birou special de planificare politică, condus chiar de George Kennan, care avea misiunea de a elabora un program economic și financiar pentru Europa¹⁴.

O lună mai târziu, la 5 iunie 1947, secretarul de stat american George Marshall declara cu prilejul unei vizite la Universitatea Harvard că S.U.A. vor

¹³ Ștefano Guzzini, *op. cit.*, p. 126.

¹⁴ *Ibidem*, p. 121.

face tot ce este posibil pentru a ajuta Europa să-și revină economic, cerând europenilor să-și definească opțiunile: „Nu ar fi nici convenabil, nici eficace ca acest guvern (guvernul american, n.r.) să încerce să stabilească unilateral un program destinat să pună pe picioare Europa din punct de vedere economic. Aceasta este treaba europenilor. Inițiativa trebuie să vină din Europa. Rolul acestei țări ar trebui să consistă în a furniza un ajutor prielnic pentru elaborarea unui program european și, în consecință, să sprijine acest program în cea mai mare măsură posibilă”¹⁵.

Propunerea lui Marshall se adresa întregii Europe, deși în mesaj se simțea o ușoară rezervă: „Programul va trebui să fie agreat de majoritatea, dacă nu de totalitatea națiunilor europene”¹⁶.

Deși planul Marshall se adresa și țărilor aflate sub influența Moscovei, după ce U.R.S.S., prin vocea ministrului său de externe, Molotov, a denunțat propunerea americană ca fiind rezultatul politicii marilor puteri capitaliste de a-și subordona economic și politic statele care acceptă ajutorul american, rând pe rând toate aceste țări, inclusiv România, au refuzat participarea la oferta făcută de S.U.A.¹⁷

U.R.S.S., la rândul său, putea beneficia de ajutorul american. Faptul însă că n-a aderat la sistemul hotărât de Conferința de la Bretton Woods, respectiv să devină membră a Băncii Mondiale și a Fondului Monetar Internațional, era un semn clar al orientării sovietice. Nu este mai puțin adevărat că partea americană condiționa acordarea creditelor de obligația autorităților sovietice de a furniza periodic informații referitoare la situația rezervelor de aur sau la situația financiară. Majoritatea analiștilor sunt unanimi în a aprecia că refuzul sovieticilor a fost determinat de teama că intrând în cooperare cu sistemul capitalist, care oferea o altă perspectivă cetățenilor sovietici, să nu fie compromise principiile și modul de viață comunist¹⁸.

Statele europene care au beneficiat de planul Marshall s-au reunit în Organizația Europeană pentru Cooperare Economică, care s-a transformat mai târziu în Organizația pentru Cooperare și Dezvoltare Economică, a cărei principală menire era distribuirea banilor. Kennan a încercat și o colaborare politică, în sensul de a coordona acțiunile țărilor vest-europene cu ale S.U.A., în scopul de a realiza un echilibru multipolar al puterii în Europa¹⁹.

Destinderea, ca element alternativ al perioadei Războiului Rece, a apărut în timpul administrației Nixon și a fost susținută de unul din cei mai valoroși colaboratori ai săi, Henry Kissinger. Conștiente de riscurile la care se expun, S.U.A. au promovat o nouă doctrină potrivit căreia nu se puteau implica în orice mișcare anticomunistă sau în orice conflict apărut în relațiile internaționale, în locul echilibrului de sumă zero fiind adoptată o atitudine mai flexibilă. Se făcea

¹⁵ Andre Fontaine, *Istoria războiului rece*, vol. 2, București, Editura Militară, 1992, p. 97.

¹⁶ Pierre Milza, Serge Berstein, *Istoria Secolului XX*, vol. II, *Lumea între război și pace (1945-1973)*, Editura All, București, 1998, p. 37.

¹⁷ Constantin Hlihor, *op. cit.*, p. 86.

¹⁸ Andre Fontaine, *op. cit.*, p. 94.

¹⁹ Stefano Guzzini, *op. cit.*, p. 122.

în felul acesta distincție între interesele fundamentale și cele periferice, S.U.A. urmând să se implice doar în acele conflicte care erau de interes major pentru securitatea țării. Imaginea S.U.A. a avut foarte mult de suferit în timpul războiului din Vietnam, atât în interior cât și în exterior, situație de care a profitat U.R.S.S., care a declanșat o puternică ofensivă diplomatică în țările în curs de dezvoltare pentru a-și promova interesele.

Reacția americană la politica Uniunii Sovietice a fost punerea în centrul acțiunilor desfășurate pe plan extern a unor teme extrem de mediatizate, cum ar fi condiția umană și drepturile omului.

Destinderea adoptată de administrația americană în timpul mandatului președintelui Nixon se încadra în limitele îngrădirii, dar constituia o variantă mai puțin militară a acesteia²⁰.

În percepția președintelui Nixon, având în vedere posibilitatea limitată a S.U.A. de a gestiona problemele mondiale, administrația americană trebuia să pornească de la regionalizarea conflictelor, iar angajarea militară să se producă numai în circumstanțe bine clarificate, și numai atunci când pericolele identificate reprezentau reale amenințări la adresa S.U.A. sau a principalilor lor aliați: „În primul rând S.U.A. își vor respecta toate angajamentele prevăzute în tratate. În al doilea rând, vor oferi protecție dacă puterea nucleară va amenința libertatea unei națiuni aliate nouă sau a unei națiuni a cărei supraviețuire o considerăm vitală pentru securitatea noastră. În al treilea rând, în cazurile în care este vorba de alte tipuri de agresiune, vom furniza asistență militară sau economică, în conformitate cu prevederile tratatelor angajate de noi. Dar vom cere națiunilor direct amenințate să-și asume principala responsabilitate în furnizarea de forță umană pentru propria apărare“²¹.

Ținând cont de anumite contradicții apărute în lumea comunistă, S.U.A., promovând o politică externă mult mai maleabilă, au reușit să întrețină rivalitatea dintre cele două mari puteri comuniste, China și U.R.S.S., realizând temporar o înțelegere cu una din ele.

S-a demonstrat că este posibil pentru moment, în anumite condiții, caracteristice unei anumite perioade, să se înfăptuiască chiar un compromis cu o parte din forțele adverse, pentru a neutraliza celelalte forțe, speculând anumite neînțelegeri și diferențe din sistemul comunist.

²⁰ John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment a Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*, Oxford, 1982, p. 297.

²¹ *Ibidem*, p. 298.

CRISTALIZAREA POLITICII EUROPENE DE SECURITATE ȘI APĂRARE A UNIUNII EUROPENE ÎNTRE 1989 ȘI 2001 (I)

SANDA CINCĂ

Abstract. *La présente étude met en évidence les principaux débats politiques dans le cadre de l'Union Européenne concernant l'articulation d'une politique de défense autonome, tout comme une analyse des initiatives ayant permis des significatives évolutions du processus de création de la politique européenne de sécurité et de défense après la fin de la Guerre Froide jusqu'aux Attentats de 11 septembre 2001. Il reste que la période 2001-2007 fasse l'objet d'une approche distincte, dans le cadre d'une autre étude.*

Apărarea și diplomația fac parte din esența suveranității naționale. Acesta a fost și motivul pentru care, de-a lungul anilor formativi ai Uniunii Europene (UE), aceste domenii au fost ocolite cu prudență de către practicienii integrării funcționale. Transferul autorității naționale efective în planul politicii externe și de apărare necesita existența unei federații europene. Prin urmare, cooperarea în acest domeniu a funcționat în condițiile unor presiuni contradictorii. Uniunea Europeană s-a dezvoltat conștient ca o putere „civilă“, în condițiile în care securitatea europeană era asigurată prin intermediul NATO, cu garanțiile SUA¹. Încercările actuale de construcție a unei politici de apărare comună în cadrul UE au întâmpinat și întâmpină încă obstacole serioase, cele mai importante fiind legate de divergențele existente între statele membre privind obiectivele și o strategie comună europeană, dar și relațiile care ar trebui continuate sau dezvoltate față de SUA și NATO. Pe de o parte, apărarea este un domeniu la care statele nu pot renunța foarte ușor, fiind strâns legat de atributele suveranității statale și afectând în mod direct interesul național propriu. Pe de altă parte, o apărare europeană autonomă este dificil de stabilit, în condițiile în care timp de aproape 50 de ani apărarea europeană a fost indestructibil legată de NATO și de prezența SUA pe continent, la aceasta adăugându-se și relația privilegiată pe care unele state europene o au cu acestea. De aceea, astăzi nu putem vorbi despre existența unei apărări europene propriu-zise, ci doar despre un sistem de apărare a Europei.

¹ William Wallace, *Politica externă și de securitate*, cap. 17, p. 405, în: Helen Wallace, William Wallace și Mark A. Pollack (coord.), *Elaborarea politicilor în Uniunea Europeană*, ed. a V-a, Institutul European din România, 2005.

Dacă, imediat după sfârșitul celui de-al doilea război mondial, problema securității și a apărării în Europa nu a constituit o prioritate în privința cooperării interstatale — atâta vreme cât americanii asigurau umbrela protectoare, fiind prezenți pe continent în baza Tratatului Nord-Atlantic — la începutul anilor '90, odată cu sfârșitul Războiului Rece și dispariția structurii de putere bipolare a lumii, desființarea Tratatului de la Varșovia și, mai apoi, datorită crizelor succesive și confruntărilor armate din Europa și din zonele adiacente, noile riscuri și amenințări la adresa mediului de securitate și sistemului de relații internaționale valabil au influențat profund procesele integratoare și reformatoare la nivelul UE. Una din cele mai importante dimensiuni ale acestor procese a fost cea a securității și apărării în domeniul politicii externe. Problema creării unui instrument viabil care să permită acțiunea eficientă a Uniunii în planul gestionării evoluțiilor din cadrul mediului de securitate în urgență în acești ani și, prin aceasta, să creeze condițiile participării UE la modelarea noului sistem al relațiilor internaționale a devenit prioritară. Conflictele care au izbucnit în Europa după căderea Zidului Berlinului, în 1989, au convins conducătorii Uniunii de necesitatea unei acțiuni comune eficiente. Evoluția dimensiunii de securitate și de apărare din cadrul UE se impune a fi interpretată în primul rând din perspectiva crizelor, tensiunilor, conflictelor, apariției terorismului, evenimente care au influențat dezvoltarea Uniunii Europene Occidentale (UEO) și a UE, precum și relația UEO/UE cu NATO și Statele Unite, relații care sunt parte a procesului de construcție europeană. Din această perspectivă, în cele ce urmează, vom evidenția principalele puncte ale dezbaterii politice în cadrul UE privind crearea unei politici de apărare autonome și o analiză a inițiativelor care au permis evoluții semnificative ale procesului de creare a politicii de apărare europeană până în anul 2001, urmând ca perioada 2001-2007 să facă obiectul unei abordări separate.

Începând cu 1949, politica externă și de apărare a fost coordonată de cele mai multe state vest-europene în cadrul larg al Tratatului Atlanticului de Nord, sub conducerea Statelor Unite. Pe toată durata Războiului Rece, menținerea angajamentului Statelor Unite a părut vitală pentru securitatea acestor state. Niciunul dintre cele trei tratate fondatoare ale Comunității Europene nu a abordat politica externă, ca să nu mai vorbim de politica de apărare. O primă etapă a proiectului unei apărări europene a fost marcată de semnarea, la 17 martie 1948, a *Tratatului de apărare colectivă de la Bruxelles/Tratatului de Alianță de la Bruxelles*, prin care Franța, Marea Britanie, Belgia, Luxemburg și Olanda s-au angajat să-și acorde asistență mutuală, cu scopul de a face față oricărei agresiuni din exterior. În fapt, Tratatul a fost conceput ca un răspuns la acțiunile sovietice de a-și impune controlul asupra țărilor Europei Centrale. Acest tratat a fost influențat și chiar modelat de înființarea la 4 aprilie 1949 a Organizației Tratatului Atlanticului de Nord (NATO). În octombrie 1950, Franța, nemulțumită de planul reînarmării RFG elaborat de SUA, a venit cu un contraproiect (*Planul Pleven*) pentru constituirea unei *Comunități Europene de Apărare* (CEA) — care preconiza instituirea unei armate europene deplin integrate, condusă de un ministru european al apărării — care să funcționeze în cadrul CECO, creată în 1951. În mai 1952, Tratatul CEA a fost adoptat. Însă la 30 august 1954, din cauza neînțelegerilor politice dintre țările fondatoare, Franța a respins proiectul care instituia

CEA. Ulterior, la 23 octombrie 1954 a avut loc semnarea *Acordurilor de la Paris* care au modificat *Tratatul de Alianță de la Bruxelles* pentru a permite Germaniei Federale să participe la Alianța Nord- Atlantică, în condiții acceptabile pentru vecinii săi. Astfel, celor 5 state semnatare ale Tratatului de la Bruxelles li s-au alăturat Italia și Germania (foste inamice în timpul celui de-al doilea război mondial). Noua organizație a primit numele de *Uniunea Europei Occidentale* (UEO)². Art. V al Tratatului fondator al UEO preciza că „în cazul în care una din Înaltele Părți Contractante ar fi obiectul unei agresiuni armate în Europa, celelalte îi vor acorda, conform Cartei Națiunilor Unite, ajutor și asistență prin toate mijloacele care le stau în putință, militare și de altă natură“. La rândul său, art. IV stipula că „Părțile Contractante și organele stabilite de ele vor lucra în strânsă cooperare cu NATO“³. Aceste două articole au ghidat participarea membrilor UEO la proiectul apărării comune și la activitățile NATO. UEO a fost, până la Tratatul de la Amsterdam, singura organizație europeană care a gestionat apărarea și securitatea. Deși întărea mai vechiul Tratat de alianță, UEO a rămas o entitate simbolică fără putere sau cooperare reală în fața NATO, mai ales în timpul Războiului Rece⁴. Principalul său rol a rămas cel legat de dezvoltarea forțelor nucleare autonome franceze și britanice (mai ales după evenimentele legate de Canalul de Suez și conflictele create de decolonizare, asigurând neutralitatea altor țări europene în aceste conflicte și evitând să lase apărarea Europei Occidentale să revină unicului control american al NATO)⁵.

Evenimentele care s-au succedat în ultimul deceniu al secolului al XX-lea: unificarea Germaniei (1989-1990), prăbușirea URSS (1990-1991), primul război din Golf (1991), dezintegrarea Iugoslaviei (1991), au dus la relansarea politicii externe de securitate și apărare și la primele misiuni civile și militare conduse de UE.

Apariția PESC din cadrul UE și a IESA în cadrul NATO (1991-1996)

La începutul anilor '90, pe măsură ce schimbările din Europa Centrală și de Est au făcut loc dezordinii și conflictelor, a devenit tot mai auzită ideea că, dacă Europa voia să fie luată în seamă, trebuia să își creeze capacitatea de reacție independentă — din punct de vedere politic, diplomatic și militar — la crizele de la propriile granițe. Dezmembrarea fostei Iugoslavii, evenimentele ulterioare

² Vezi Liviu Mureșan, Adrian Pop, Florin Bonciu, *Politica europeană de securitate și apărare — element de influențare a acțiunilor României în domeniul politicii de securitate și apărare*, Institutul European din România, București, 2004, pp. 14-15.

³ Constantin Valentin, *Documente de bază ale Comunității Europene și Uniunii Europene*, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 55.

⁴ Pentru a urmări evoluția dimensiunii de securitate și apărare în perioada Războiului Rece, a se vedea: Ioan C. Lucinescu, *Tentative de creare a unui sistem de securitate și apărare european în perioada războiului rece*, în *Revista de Științe Politice și Relații Internaționale*, Tomul III, nr.4/2006, Editura ISPR, București, pp.71-79; Karen E. Smith, *Politica externă a UE*, Editura Trei, București, 2004 și Raoul Girardet (coord.), *Apărarea Europei*, Institutul European, Iași, 2005.

⁵ A se vedea, Angela Banciu (coord.), *Integrarea europeană. Repere istorice și evoluții instituționale contemporane*, Editura Politehnica Press, București, 2006, p. 266.

din Croația, Bosnia și apoi din Kosovo au amplificat aceste apeluri. Trebuie subliniat faptul că în acest interval de timp, în planul securității europene și euro-atlantice au avut loc două procese care s-au dezvoltat în strânsă legătură: realizarea *Identității Europene de Securitate și Apărare* (IESA) în cadrul NATO, și a *Politicii Externe și de Securitate Comună* (PESC) în cadrul UE, care reflectau implementarea a două concepte complementare și nu concurențiale, și principiul „separabil, dar nu separat“ de NATO în privința utilizării forțelor și mijloacelor⁶. Conceptul de Identitate Europeană de Securitate și Apărare a apărut și s-a dezvoltat în cadrul NATO, în a doua jumătate a anilor '80, în urma Declarației *Summit-ului UEO de la Roma*. Declarația de la Roma a confirmat dorința celor 7 membri de atunci ai UEO de a coopera în interiorul organizației prin armonizarea punctelor de vedere asupra problemelor specifice legate de securitatea europeană. Conceptul de Politică Externă și de Securitate Comună a fost formulat la Maastricht, în 1993, ca pilon interguvernamental al UE, care mai târziu a fost dezvoltat prin Tratatul de la Amsterdam și Nisa. Ulterior, în cadrul acestui pilon s-a conturat Politica Europeană de Securitate și Apărare (PESA), care s-a cristallizat în cadrul Consiliului European de la Köln din 1999.

În anul 1989, 9 din 12 ministere ale apărării și ale forțelor armate UE (toate cu excepția Franței, Spaniei și Irlandei) colaborau în interiorul structurii militare integrate a NATO. Conferința Interguvernamentală (CIG) din 1990-1991, lansată pentru negocierea Tratatului de la Maastricht (TUE), nu a intenționat să se concentreze în mod direct asupra uniunii politice a UE, însă datorită evenimentelor apărute la nivel european și internațional, au adus PESC pe agenda CIG. În martie 1990, guvernul belgian a propus o a doua CIG care să formuleze o „uniune politică“. Franța și Germania au aprobat de comun acord inițiativa belgiană, propunând ca CIG să formuleze o PESC, drept trăsătură centrală a UE.⁷ În cadrul negocierilor au existat diferențe de opinii importante cu privire la legătura dintre uniunea economică și cea politică, precum și o opoziție puternică față de recunoașterea faptului că angajamentele retorice implicau resurse reale și obligații practice. Franța și Marea Britanie s-au opus transferului de autoritate asupra politicii externe din cadrul interguvernamental sigur în cel comunitar propriu-zis. În ceea ce privește politica de securitate și apărare, exista un clivaj între „atlantiști“ (Marea Britanie, Olanda și Portugalia), care se împotriveau oricărei slăbiri semnificative a cadrului NATO, și „europeniști“ (Franța, Belgia și Italia), Germania poziționându-se la mijloc. De-a lungul CIG, negocierile cu privire la rezultatele dorite ale politicii de securitate și apărare au fost astfel întârziate de chestiuni ideologice și constituționale. Germania era guvernul cel mai hotărât în a face presiuni pentru formularea și implementarea PESC. Când Irakul a invadat Kuweitul, în august 1990, Marea Britanie a răspuns apelurilor Statelor Unite pentru sprijin militar prin trimiterea unei divizii blindate. Franța, în schimb, s-a angajat mai puțin — avea forțe convenționale învechite din care a format o divizie incompletă dotată cu armament ușor — pe care SUA a considerat-o de

⁶ A. Banciu, *op. cit.* p. 269.

⁷ W. Wallace, *op. cit.*, p. 411.

utilitate marginală. Germania a contribuit în mod semnificativ la costurile financiare ale operațiunilor militare, fără nicio implicare militară. Sprijinul Italiei a constat în punerea la dispoziție a navelor și avioanelor sale, iar Belgia a respins o solicitare britanică de a furniza muniție forțelor sale din Golf.⁸ Evoluțiile care au avut loc la granițele UE pe parcursul negocierilor din cadrul CIG '90-'91 au făcut ca anumite probleme sensibile ale CIG să rămână nerezolvate⁹. Izbucnirea conflictelor din Iugoslavia a fost un prilej pentru cei 12 membri ai UE să-și testeze capacitatea de acțiune externă. Miniștrii s-au întâlnit pentru a discuta principiile viitoarei politici comune, dar au descoperit că nu sunt de acord în ceea ce privește acțiunile imediate. Statele membre s-au divizat: pe de o parte, Franța și Marea Britanie erau atașate de *statusquo*-ul teritorial al Europei, și deci de menținerea Iugoslaviei; pe de altă parte, Germania considera că popoarele au dreptul de a exista prin ele însele, și a susținut ieșirea din federație¹⁰. Miniștrii de externe erau astfel implicați și în negocierea termenilor sub care ar fi putut să acționeze împreună, în timp ce erau expuși presiunilor externe puternice de a acționa în comun într-un mediu internațional aflat într-o schimbare rapidă. Încercarea de a stabili un armistițiu în Croația a dus la detașarea unor forțe de menținere a păcii sub auspiciile ONU. Spre sfârșitul CIG, Germania, care a exercitat presiuni pentru a obține un angajament ferm față de PESC, a amenințat că va recunoaște unilateral Croația în pofida faptului că partenerii săi nu erau de acord să facă acest lucru. În paralel, aveau loc negocieri cu privire la legătura potrivită dintre UE și UEO. În această privință, olandezii (alături de britanici) și-au imaginat UEO ca pe o *punte* permanentă ce leagă UE de NATO, iar francezii (sprijiniți de belgieni, italieni și spanioli) au văzut-o ca pe un *feribot*, care să transfere în mod treptat funcțiile de apărare dinspre NATO către Uniune¹¹. Marea Britanie și Italia a propus să redefinească UEO ca pilon european al NATO, înzestrat cu o *Forță de Reacție Rapidă* UEO, bazată pe o dublă finanțare, din partea NATO și a guvernelor naționale. Franța și Germania s-au opus și au propus transformarea brigăzii franco-germane¹² într-un *Eurocorp*, ca bază a unei structuri militare europene integrate. Opțiunile cu privire la integrarea apărării europene erau imposibil de analizat fără a stabili mai întâi cum ar putea afecta relațiile cu Alianța Atlantică și UE. Astfel, SUA au avut un rol activ de-a lungul dezbaterii întregului dosar cu privire la politica externă și de apărare comună din cadrul CIG, fiind hotărâte să mențină supremația NATO în Europa de după Războiul Rece. SUA erau îngrijorate că punerea în aplicare a PESC putea ridica două probleme: o duplicare inutilă a capacităților NATO și o discriminare a statelor euro-

⁸ *Ibidem*, p. 412.

⁹ Astfel, noile regimuri din estul UE făceau eforturi pentru a obține concesiile comerciale și promisiunea aderării; dispariția amenințării sovietice a încurajat ministerele de finanțe din Europa de Vest să reducă cheltuielile legate de apărare; miniștrii de Externe erau preocupați de negocierile SUA-Comunitatea Europeană în etapele finale ale Rundeii Uruguay; totul a culminat cu izbucnirea crizei iugoslave, în iunie 1991.

¹⁰ Philippe Moreau Defarges, *Instituțiile europene*, Editura Amarcord, Timișoara, 2002, p. 220.

¹¹ W. Wallace, *op. cit.*, p. 413.

¹² Brigada franco-germană a fost constituită în octombrie 1988 și cuprindea 4.200 de persoane. A devenit funcțională în octombrie 1990, iar la 14 octombrie 1991, Corpul de armată franco-britanic număra 40.000 de oameni.

pene care nu sunt membre ale UE¹³. La Summit-ul NATO de la Roma din 7-8 noiembrie 1991, Alianța a adoptat *Primul Concept Strategic*, care a prevăzut dezvoltarea unor forțe europene de apărare multinaționale, dar a reafirmat întâietatea NATO ca forum de cooperare în domeniul securității și apărării pentru o Europă unită. S-a reiterat ideea că „identitatea europeană de securitate și apărare“¹⁴ nu reprezintă o contrapondere la eforturile euro-atlantice în sfera securității și apărării, ci dimpotrivă.

Tratatul de la Maastricht (TUE) a recunoscut UEO drept parte integrantă în dezvoltarea Uniunii, care își păstrează autonomia din punct de vedere instituțional și are sarcina de a elabora și implementa decizii și acțiuni cu implicații în domeniul apărării. Conceptul de PESC apare, în mod oficial, prin înscrierea sa în textul Tratatului de la Maastricht (intrat în vigoare la 1 noiembrie 1993), în Titlul V: *Dispoziții privind politica externă și de securitate comună* (art. J1-11)¹⁵. Politica externă de securitate comună a fost reglementată prin proceduri interguvernamentale (decizii luate cu unanimitate, slabă implicare a Comisiei și a Parlamentului). Metodele PESC, spre deosebire de metoda comunitară, proprie integrării economice, s-au conturat prin cooperarea sistematică între statele membre pentru conducerea politicilor și prin punerea graduală în practică a unor acțiuni comune, în domeniile în care statele membre au interese în comun. Tratatul a mai precizat că PESC nu afectează caracterul specific al politicii de securitate și apărare a statelor membre și respectă obligațiile ce decurg pentru anumite state din Tratatul Atlanticului de Nord. Tratatul menționa că, în timp, PESC trebuia să conducă la o apărare comună. Formularea aceasta menaja preocupările statelor care considerau necesară afirmarea unei identități europene în ceea ce privește apărarea și ale celor care nu doreau să-și asume riscul unei diluări a relațiilor de solidaritate contractate în cadrul Alianței Nord-Atlantice. Configurarea conceptului de apărare comună a marcat un pas înainte în ambiția de a progresa pe calea unei Uniuni complete, care să includă o dimensiune strategică și militară.

La numai câteva luni după ce s-a semnat Tratatul de la Maastricht (7 februarie 1992), în Bosnia și Herțegovina au început confruntările militare între minoritatea sârbă și ceilalți locuitori. Acest incident a dus la desfășurarea de trupe ONU în regiune. UE s-a străduit atunci, fără succes, să negocieze o soluție politică la această criză. Întrucât UE nu dispunea de propriile sale efective militare, statele membre nu au putut interveni decât sub egida forțelor ONU și ale NATO, care au fost trimise ulterior în regiune. În acest sens, britanicul David Owen din partea UE, împreună cu norvegianul T. Stoltenberg, au conceput la 21 august 1993 un plan menit să păstreze unitatea Bosniei-Herțegovina. În aprilie 1994, „Grupul de contact“ (format din SUA, Franța, M. Britanie, Germania și Rusia)

¹³ Vezi: Kupchan Charles, *In Defence of the European Defence: An American Perspective*, Survival, vol. 42, nr. 2, 2000.

¹⁴ W. Wallace, *op. cit.*, p. 413. Ideea unui pilon european în cadrul NATO a fost încurajată și acceptată de NATO încă din 11 decembrie 1987, în cadrul Consiliului Alianței.

¹⁵ Călin-Radu Ancuța and Zsuzsa Bereschi (eds.), *European Union Foreign, Security and Defence Policy. Basic Documents*, Romanian Institute of International Studies „Nicolae Titulescu“, Bucharest, 2003, pp. 38-44.

a încercat să aplice planul Owen-Stoltenberg. Astfel, în octombrie 1993, misiunea UE a fost aceea de a furniza ajutoare umanitare și de a administra orașul Mostar din Bosnia-Herțegovina (administrare care s-a prelungit până în 1996), iar la începutul lunii iulie 1994, UEO a contribuit cu un contingent de poliție¹⁶.

În ceea ce privește înființarea forțelor armate comune, ulterior semnării Tratatului de la Maastricht, semnalul a fost dat de Franța și Germania, care au creat în cadrul Summit-ului franco-german din 22 mai 1992 *Eurocorp*-ul (Corpul European)¹⁷, căruia i-au fost stabilite următoarele misiuni: apărarea comună a Europei sub egida NATO și UEO, menținerea păcii în zonele de criză și acțiuni umanitare. Din punct de vedere politic, momentul ales la începutul anilor '90 a reprezentat soluția de compromis față de răcirea relațiilor franco-germane în momentul unificării: Franța dorea să mențină trupe pe teritoriul Germaniei unificate, fiind obligată în același timp să trateze fostul adversar ca și partener egal. Chiar dacă, la început, această inițiativă a fost tratată cu nepăsare de către Marea Britanie și Olanda, după puțin timp aceste două țări s-au oferit și ele să colaboreze pentru consolidarea corpului de armată comun, în urma obținerii unor asigurări cu privire la preeminența NATO în domeniul apărării colective a aliaților¹⁸. Sub impuls francez s-au înființat alte două structuri instituționale permanente ale UEO: Institutul pentru Studii de Securitate de la Paris (1990) și Centrul Satelitar de la Torrejon (1991).

Un reper esențial în evoluția post-Război Rece a UEO l-a reprezentat Reuniunea ministerială UEO de la Bonn, din 19 iunie 1992, la care au participat miniștrii Afacerilor Externe și ai Apărării din statele membre ale UE/UEO. Miniștrii au formulat *Declarația de la Petersberg* care, pe baza Tratatului de la Maastricht, a enunțat liniile directoare pentru dezvoltarea viitoare a organizației și a subliniat rolul distinct al UEO în desfășurarea unor operațiuni de menținere și impunere a păcii. Potrivit *Declarației*, secțiunea II, *Despre consolidarea rolului operațional al UE*, al. 4: „Separat de contribuția la apărarea comună, în conformitate cu Art. 5 din Tratatul de la Washington, și respectiv, Art. V din Tratatul de la Bruxelles, modificat, unitățile militare ale statelor membre UEO, acționând sub autoritatea UEO, pot fi angajate pentru: misiuni umanitare și de salvare; misiuni de menținere a păcii; misiuni ale forțelor combatante în gestionarea crizelor, inclusiv impunerea păcii”¹⁹. Practic, la Bonn, s-a decis extinderea spectrului de misiuni pe care le poate îndeplini UEO, denumite generic *misiuni Petersberg*. Membrii UEO s-au angajat astfel să susțină acțiunile de prevenire a

¹⁶ George Poede, *Instituții de securitate*, p. 80, în revista *Studii de Securitate*, Editura Cavallioti, București, 2005, și P.M. Defarges, *op. cit.*, p. 188.

¹⁷ Această inițiativă continua cooperarea bilaterală franco-germană, care a demarat în 1963, în contextul juridic fixat de Tratatul de la Élysée. Scopurile creării acestui corp de armată comun franco-german au fost să contribuie la apărarea Europei în conformitate cu Art. 5 al Tratatului fondator al UEO, să mențină pacea și să asigure asistența umanitară în afara zonei de acțiune a NATO.

¹⁸ În ianuarie 1993 a fost încheiat un acord între șefii de stat major ai celor cinci state membre ale Eurocorp (Franța, Germania, Belgia, Spania și Luxemburg) și de Comandamentul Suprem al Forțelor Aliate din Europa. Eurocorp urma să devină operațional în 1995, urmând să reunească o forță de 60.000 de oameni. Statul Major al Eurocorp era multinațional. Timp de 6 luni de zile, martie-octombrie 2000, Statul Major al Eurocorp a fost trimis în Kosovo pentru a se deprinde cu situațiile dificile.

¹⁹ Călin-Radu Ancuța, Zsuzsa Bereschi, *op. cit.*, p. 32.

conflictelor și de menținere a păcii, în cooperare cu alte instituții de securitate. S-a hotărât crearea unei *Celule de Planificare Militară* și punerea la dispoziție a unor unități militare operative din trupele de uscat, aviație și marină militară, care să rămână dislocate pe teritoriile de origine, dar, la nevoie, să acționeze împreună sub comanda UEO. Aceste forțe urmau să fie constituite într-o structură comună — *FAWEU (Forces Answerable to the Western European Union)* — și apoi să îndeplinească cele trei tipuri de „misiuni Petersberg”. Misiunea principală a *Celulei* consta în pregătirea operațiunilor sub egida UEO, la care se adăugau și responsabilitățile pe linia gestionării FAWEU²⁰. Rivalitatea franco-britanică asupra forțelor europene comune s-a atenuat. Brigada franco-germană extinsă acum la *Eurocorp*, căreia i s-au alăturat contingente mixte spaniole și belgiene, urma a fi repartizată UEO, alături de alte forțe europene mixte din NATO (cea mai importantă fiind *Corpul de Reacție Rapidă* condus de britanici). La sfârșitul anului 1993, a avut loc un dialog confidențial franco-britanic cu privire la apărare, în urma căruia, în cadrul Summit-ului de la Chartres din 1994, a fost înființat *Grupul Aerian European (GAE)*²¹, care avea ca obiective să realizeze o complementaritate tehnică între cele două forțe aeriene naționale și să asocieze Marea Britanie, din punct de vedere politic, procesului multinațional. GAE a fost extins în 1999, pentru a include Germania, Olanda, Belgia și Spania. Două noi unități multinaționale, *Eurofor* (Forța Europeană de Uscat) și *Euromafor* (Forța Maritimă Europeană), au fost create de către Franța, Spania și Italia la 15 mai 1995, în urma Reuniunii ministeriale a UEO de la Lisabona²².

Un alt reper fundamental în evoluția UEO l-a constituit adoptarea, în cadrul Consiliului ministerial de la Madrid din 14 noiembrie 1995, a unui document privitor la un concept comun de securitate europeană al țărilor actuale și viitoare membre ale UEO — „Securitatea europeană: un concept comun al celor 27 de țări UEO”. Pași hotărâtori în dezvoltarea UEO au fost făcuți odată cu consolidarea cooperării europene în sfera industriei de armament. Avem în vedere constituirea, în octombrie 1997, a *Organizației Vest-Europene de Armament* și întemeierea, în septembrie 1998, a *Organizației de Cooperare Comună în materie de Armament*.

Conform deciziilor luate de către UE, UEO a fost inclusă în cadrul securității europene și a îndeplinit diferite misiuni de teren. Prima misiune de acest tip, se referă la decizia Consiliului UEO din iulie 1992 ca forțele navale ale UEO să participe la monitorizarea embargoului impus fostei Iugoslavii în Marea Adriatică. Consiliul UEO și NATO s-au întrunit pe 8 iunie 1993 pentru a aproba un concept combinat pentru o operațiune comună în sprijinul Rezoluției 820 a ONU. Acordul a stabilit comanda unificată pentru *Operațiunea Sharp Guard*, care a început pe 15 iunie 1993. În decursul acestei operațiuni, UEO a desfășurat

²⁰ Angela Banciu, *op. cit.* p. 269.

²¹ William Wallace, *op. cit.*, p. 414.

²² Prima este o unitate terestră ușoară, mobilă, concepută pentru intervenții în cazul crizelor de joasă intensitate sau pentru acțiuni umanitare și dotată cu 10.000 de oameni. Cea de-a doua este o forță maritimă, dotată cu capacități aeronavale.

patru vapoare, șase patrulă maritime și alarme aviatice. Altă operațiune a avut loc la 5 aprilie 1993, în urma deciziei Consiliul UEO ca statele membre ale UEO să acorde ajutor Bulgariei, Ungariei și României, în eforturile lor de a aplica sancțiunile impuse de ONU pe Dunăre. UEO a desfășurat trupe de poliție și a efectuat operațiuni vamale. Apoi, la solicitarea UE, pe baza art. 542 al Tratatului privind UE, UEO a implementat o acțiune comună cu scopul deminării unui teren în cadrul Misiunii de ajutoare în deminare din Croația — operațiunile au început pe data de 10 mai 1999. UEO a furnizat consultanță, expertiză tehnică și sprijin pentru CROMAC (*Croatian Mine Action Centre*). Și nu în ultimul rând, ca răspuns la cererea UE, adresată în baza art. J4.2 al Tratatului UE (TUE), în noiembrie 1998, *UEO Satellite Centre* a participat la misiunea de supraveghere generală a securității în Kosovo²³. În Orientul Apropiat, față de conflictul israeliano-palestinian, UE a furnizat ajutor public pentru palestinieni. În septembrie 1996, Uniunea a trimis un delegat special permanent în regiune, spaniolul M. A. Moratinos.

UE a întâmpinat dificultăți considerabile în formularea unei politici coerente privind criza iugoslavă și, deși a fost implicată militar în rezolvarea conflictului, nu a putut face acest lucru fără ajutorul NATO. Astfel, pe măsură ce criza iugoslavă evolua, vest-europenii s-au adresat SUA pentru ca acestea să preia conducerea. În replică, administrația americană a semnalat în mod clar faptul că europenii sunt cei care trebuie să-și asume responsabilități. Numai că UEO nu avea structurile de comandă și control pentru a pregăti intervenția complexă necesară în Croația și Bosnia. SUA au fost foarte critice față de politicile vest-europene ezitante și incoerente în fosta Iugoslavie, dar au existat, de asemenea, politici conflictuale și în interiorul Washingtonului. Francezii și britanicii au pus la dispoziție cele mai mari forțe de pe teren, spaniolii și olandezii au contribuit de asemenea cu contingente importante. Danemarca, Finlanda, Suedia și Norvegia aveau trupe în Bosnia și Croația la începutul anului 1995 — într-un batalion nordic comun. Atitudinile franceze față de NATO și de Marea Britanie s-au schimbat atât datorită experienței cooperării cu forțele britanice pe teren, cât și datorită recunoașterii utilității activelor militare NATO, acum parțial sub comandă franceză.

Următorul pas în realizarea componentei de apărare a UE s-a făcut cu ocazia Summit-ului NATO din Bruxelles din ianuarie 1994, când statele NATO și-au exprimat sprijinul față de consolidarea unei *Identități Europene de Securitate și Apărare* (IESA) în cadrul NATO, prin intermediul UEO ca o componentă a UE. În acest context a fost creat și instrumentul de *Forțe Operative Multinaționale Interarme* (Combined Joint Tasks Forces, CJTF) al căror scop era să dea posibilitatea UEO să organizeze și să conducă operațiuni militare fără implicarea directă a Statelor Unite, cu folosirea facilităților NATO. Condiția era ca, după utilizare, acestea să revină sub controlul NATO. Pentru planificarea activităților Forțelor Multinaționale Interarme și în sprijinirea Identității Europene de Securitate și Apărare, în cadrul NATO a fost creată o *Unitate Specială de Planificare*

²³ George Poede, *op. cit.*, pp. 79-80.

(Combined Joint Planning Staff — CJPS)²⁴. Urmarea firească a fost crearea așa numitelor forțe destinate a răspunde solicitărilor UEO — *FAWEU* — ce includ: *Eurocorps*, *Eurofor* și *Euromarfor*, forțe aflate acum la dispoziția UE și NATO. Totodată, a fost lansată ideea așa-numitelor „capacități separabile, dar nu separate“, care trebuiau să răspundă cerințelor europene dar, în egală măsură, să contribuie și la securitatea Alianței. Cu acest prilej, Franța a luat din nou în considerare participarea în structura militară integrată a NATO. Conceptul de IESA asupra căreia convenise Alianța Atlantică exprima disponibilitatea SUA de a accepta „sensibilitățile“ franceze, precum și presiunile SUA în sensul ca aliații europeni să joace un rol mai mare în menținerea securității proprii lor regiuni. Intrarea Franței în structura militară integrată a NATO ar fi permis dezvoltarea unui pilon european mai puternic în interiorul Alianței. Franța dorea o integrare franceză completă în cadrul structurii militare a NATO. J. Chirac, președintele Franței, într-un discurs în cadrul Congresului SUA în 1996, a subliniat faptul că Franța așteaptă o „europenizare“ veritabilă a Alianței. J. Chirac a cerut apoi în mod public ca un ofițer francez să preia comanda sudică a NATO, contestând direct prioritățile strategice ale SUA în estul Mediteranei. Washingtonul, însă, a refuzat această solicitare²⁵.

Articularea unei politici comune de securitate și apărare, 1996-1998

Conflictul bosniac nu a fost unica problemă asupra căreia statele membre ale UE au descoperit că este dificil să ajungă la o abordare comună. Angajamentul francez în conflictele din Zair și Ruanda și *veto*-ul constant al guvernului grec față de recunoașterea Fostei Republici Iugoslave a Macedoniei au constituit motive de nemulțumire pentru partenerii lor. Aderarea în 1995 a încă trei state (Austria, Finlanda și Suedia) a complicat și mai mult încercările de a adăuga politica de apărare pe lista responsabilităților UE. Franța, Germania și Marea Britanie erau jucătorii cheie în ceea ce privește evoluția spre o politică externă de securitate comună mai eficientă. Atitudinile Franței și Marii Britanii, opuse timp de 40 de ani în dezbaterile cu privire la cadrul european *versus* cel atlantic de politică externă și de apărare, au ajuns să converge. Guvernul francez și-a modelat în mod explicit perspectiva de apărare, după războiul din Golf, conform celei britanice, renunțând la ideea unei armate de cetățeni bazate pe recrutare, concentrându-se acum pe constituirea unei forțe militare mai mici, mai bine echipată și mai ușor de desfășurat. Cooperarea pe teren în Bosnia a construit un respect reciproc între forțele militare franceze și cele britanice. La nivel politic, britanicii și francezii împărtășeau frustrări similare față de reafirmarea hegemoniei SUA asupra Balcanilor. *Acordurile de la Dayton*²⁶ din noiembrie 1995,

²⁴ A se vedea *Comunicatul Summit-ului NATO de la Bruxelles, 1994*, la <http://www.nato.int/docu/comm/c940111a.htm>.

²⁵ Susan Senior Nello, *The European Union. Economics, Policies and History*, The McGraw-Hill Education Shoppenhangers Road, Maidenhead, Berkshire, 2005, p. 402.

²⁶ Acorduri de pace prin care se pune capăt războiului din Iugoslavia. A se vedea în acest sens, P.M. Defarges, *op. cit.*, p. 207.

semnate la Paris la 14 decembrie 1995, asupra Bosniei-Herțegovina, negociate de administrația Clinton, chiar dacă au urmărit în linii mari *Planul Owen-Stoltenberg* din 1993, au confirmat marginalizarea UE. Supravegherea punerii în aplicare a *Acordurilor de la Dayton* a fost asumată de NATO (prin *Implementation Force* — IFOR — căreia i-a succedat *Stabilisation Force* — SFOR). Alianții europeni au trebuit să accepte Acordurile, chiar dacă acestea reprezentau o înțelegere mai puțin generoasă pentru bosniaci decât propunerile anterioare ale UE (*Planul Owen-Stoltenberg* din 21 august 1993), pe care Statele Unite refuzaseră să le sprijine. Toate acestea au contribuit la o convergență a atitudinilor între Londra și Paris, deși euroscepticismul din interiorul partidului conservator și din presa britanică încă persista. Această convergență a devenit mai evidentă după alegerea unui guvern laburist în mai 1997.²⁷

Un document de referință în evoluția UEO l-a reprezentat *Declarația de la Ostened*, din 19 noiembrie 1996, pe baza căreia s-a declanșat procesul de regroupare, restructurare și concentrare a industriilor militare din spațiul UE — ca fundament material al UEO — și crearea pieței unice, integrate de armament a UE/UEO²⁸.

Negocierile din cadrul CIG 1996-1997, lansate pentru revizuirea Tratatului de la Maastricht (TUE), s-au derulat în paralel cu evoluțiile din cadrul NATO. Francezii și americanii au încercat să găsească un compromis între pozițiile lor anterior ireductibile, apărute cu privire la *Noul Concept Strategic* al NATO din 1991. În mod paradoxal, convergența franco-britanică în domeniul apărării nu a fost reflectată în rezultatul oficial al acestei CIG. Datorită angajamentului față de suveranitate al propriilor parlamente și al opiniei publice, ambele guverne au fost reticente în a recunoaște cât de departe au mers. Astfel, Franța și M. Britanie s-au concentrat pe cooperarea practică (o abordare cu mai mult conținut, dar mult mai puțin simbolism), decât cea care caracteriza cooperarea franco-germană în domeniul apărării). Ministrul german de Externe a fost entuziasmat de o integrare mai profundă în domeniul apărării. Guvernele finlandez și suedez, membre noi și țări neutre, au fost susținătoare puternice ale unei asocieri mai strânse între UEO și UE în gestionarea crizelor, prevenirea conflictelor și menținerea păcii. Blocarea accederii Franței spre o reintegrare completă în cadrul structurii militare a NATO i-a lăsat pe italieni, luxemburghezi, belgieni și spanioli în poziția de a fi cei mai influenți protagoniști ai fuziunii UEO și UE, în faza finală a CIG.²⁹

Prevederile în legătură cu PESC cuprinse în TUE 1993 au fost revizuite prin Tratatul de la Amsterdam (TCUE) din 2 octombrie 1997 (intrat în vigoare la 1 mai 1999). Revizuirea Titl. V³⁰ a avut drept scop îmbunătățirea eficacității și profilului acestei politici. Tratatul a extins votul cu majoritate la anumite domenii de politică externă și a creat funcția de *Înalt Reprezentant* pentru PESC, care a fost cumulată cu aceea de Secretar General al Consiliului UE. Un alt

²⁷ W. Wallace, *op. cit.*, p. 416.

²⁸ A. Banciu, *op. cit.*, p. 270.

²⁹ Vezi W. Wallace, *op. cit.*, pp. 417-418.

³⁰ C. R. Ancuța, *op. cit.*, pp. 45-50.

organism nou creat a fost *Unitatea de Planificare a Politicii și de Avertizare Timpurie* (Policy Planning and Early Warning Unit), compusă din specialiști provenind din statele membre, Consiliul UE, Comisia Europeană și din UEO și aflată în subordinea Înaltului Reprezentant pentru PESC. În cadrul negocierilor, Franța a susținut crearea postului de Înalt Reprezentant pentru PESC pe considerentul că acesta ar putea oferi continuitate conducerii în cadrul UE, pe care președinția rotativă și *troica* erau incapabile să o asigure. Guvernele statelor mici au suspectat că aceasta era o încercare de consolidare a dominației statelor mari în cadrul PESC, dominație deja evidentă în cadrul „Grupului de Contact” pentru Bosnia,³¹ unde britanicii, francezii, germanii și italienii au participat alături de Rusia și SUA. Guvernul conservator britanic, concentrat în mod hotărât asupra măsurilor „practice”, a văzut postul de Înalt Reprezentant ca fiind mai potrivit pentru un înalt funcționar integrat în secretariatul Consiliului, decât pentru o personalitate politică; guvernul german a fost de acord, nedorind să creeze o concurență de statut cu miniștrii de Externe naționali³². Pentru a asigura implementarea PESC, Tratatul a prevăzut crearea mai multor comitete noi: Comitetul Militar al UE (EUMC), Personalul Militar al UE (EUMS), Grupul Militaro-Politic și Comitetul pentru aspecte civile de gestionare a crizelor.

Tratatul de la Amsterdam a prevăzut formularea graduală a unei politici comune de apărare în cadrul PESC. Această politică de apărare comună viza o apărare comună în cazul în care Consiliul European ar decide astfel, urmând ca decizia respectivă să fie adoptată și ratificată de către cele 15 state membre. Cu toate acestea, s-a menționat că PESC nu afectează natura specifică a politicilor de securitate și apărare a statelor membre, ea fiind compatibilă și cu politica dusă de NATO. Tratatul de la Amsterdam a stabilit și relațiile între UE și UEO, dintre UEO și NATO³³. Potrivit dispozițiilor din Tratat, Uniunea Europeană va putea recurge la UEO în scopul armonizării și aplicării deciziilor/acțiunilor Uniunii cu implicații în domeniul apărării. UEO a devenit practic, aripa militară a UE, fiind însărcinată să elaboreze și să pună în practică deciziile cu consecințe militare. Dacă la Maastricht UEO a devenit „braț înarmat al UE și pilon european al NATO”, Tratatul de la Amsterdam a consfințit rolul UEO în implementarea deciziilor PESC a UE. Prevederile sale au însemnat o erodare mai accentuată a autonomiei statelor membre, inclusiv a celor 4 — Austria, Finlanda, Irlanda și Suedia — care fuseseră neutre mai mult timp³⁴. Mai mult, Tratatul de la Amsterdam a integrat răspunderea UEO pentru „sarcinile Petersberg”, în UE. Cu toate acestea, Tratatul de la Amsterdam nu a adus îmbunătățiri majore pentru dinamizarea PESC și nu a rezolvat problema primatului politic asupra UEO în materie de securitate și apărare³⁵.

³¹ Grupul de contact pentru Bosnia elaborase un plan în vederea restabilirii păcii în Bosnia, care nu s-a materializat și care a dus la o înăsprire a sancțiunilor contra Serbiei și Muntenegrului și ridicarea embargoului armamentului pentru Bosnia-Herțegovina.

³² Susan S. Nello, *op. cit.*, p. 408.

³³ Călin R. Anuța, *op. cit.*, pp. 50-54.

³⁴ Steven P. McGiffen, *Uniunea Europeană — Ghid critic*, RA Monitorul Oficial, București, 2007, p. 52.

³⁵ Adrian Năstase, *Europa quo vadis? — Spre o Europă unită*, R.A. Monitorul Oficial, București, 2003, p. 101.

La 22 iulie 1997, Reuniunea de la Bruxelles a Consiliului Ministerial al UEO a adoptat Declarația referitoare la „Rolul UEO și relațiile sale cu UE și NATO“. Această etapă de cristalizare a unei politici de securitate și apărare o încheiem cu *Declarația de la Rhodos*, din mai 1998, care, referitor la relațiile UEO cu UE și NATO asupra securității europene, a constatat definitivarea tuturor instrumentelor operaționale care vor permite UEO să organizeze și să desfășoare operațiuni militare sub conducere proprie³⁶.

Lansarea PESA și primele misiuni civile și militare conduse de UE

Dezvoltarea dimensiunii de securitate și apărare în această perioadă a fost influențată de trei evenimente externe majore: războiul din Kosovo (1998-1999), intervenția din Afganistan (2001) și mai ales cu atentatele teroriste din septembrie 2001. Consecințele acestor evenimente au dus la întărirea cooperării privind apărarea; alocarea de capacități autonome de gestionare a crizelor civile și militare; îmbunătățirea capacităților militare europene. Impactul conflictului din Kosovo a fost un element crucial în aceste evoluții post-Amsterdam către o politică europeană de securitate și apărare. La sfârșitul anului 1998, când conflictul din Kosovo se înăsprise, diferențele dintre Europa și SUA au fost din nou evidente. Administrația americană era în favoarea utilizării exclusive a forțelor aeriene, unde aveau un rol dominant. Franța și Marea Britanie au fost dispuse să folosească forțele terestre³⁷. În paralel cu evoluțiile din Kosovo, Marea Britanie s-a deplasat acum din poziția de „codaș“ spre cea de „lider“ în promovarea integrării europene a apărării. În mod tradițional, M. Britanie s-a ținut deoparte de perspectiva apărării europene, considerând că singura apărare posibilă a Europei este cea atlantică. Odată cu venirea la putere a laburistului T. Blair (1 mai 1997) s-a produs un progres real și prudent al Marii Britanii în direcția UE. În octombrie 1998, Tony Blair a avansat câteva propuneri referitoare la o cooperare mai strânsă în domeniul apărării care s-au concretizat în *Declarația franco-britanică*, declarație care a dezamorsat divergențele mai vechi asupra cooperării în domeniul apărării și a adus schimbări în acest sens. Eforturile Franței și Germaniei în direcția politicii de apărare s-au lovit în mod constant de opoziția Marii Britanii, adepta metodei interguvernamentale, refractară la renunțarea la atribuțiile naționale în acest domeniu și promotoare a unor relații privilegiate cu SUA. Decizia Marii Britanii de a se deschide unei cooperări europene în materie de apărare colectivă a fost foarte importantă pentru evoluțiile ulterioare în acest domeniu.

Astfel, la Summit-ul de la Saint-Malo din 3-4 decembrie 1998, în *Declarația franco-britanică asupra apărării europene* (semnată de J. Chirac și T. Blair), s-a afirmat voința politică a UE de a avea „capacitate autonomă de acțiune, spri-

³⁶ În acest sens, vezi A. Banciu, *op. cit.*, p. 270.

³⁷ Cu acest prilej, Tony Blair, prim-ministrul britanic, a fost șocat să descopere cât de reduse erau forțele pe care aliații europeni erau capabili să le mobilizeze în caz de urgență și cât de dependenți erau de transporturile și comunicațiile americane.

jinită de forțe militare credibile, pentru a răspunde crizelor internaționale³⁸. Practic, s-a insistat pentru capacitatea militară și politică autonomă a UE, atât din punct de vedere instituțional (procesul de luare a deciziilor) cât și militar (planificare, structuri de forță). Toate aceste propuneri au reprezentat startul apărării europene și au stat la baza deciziilor adoptate în cadrul Consiliului European de la Helsinki din decembrie 1999.

În urma deteriorării situației din Kosovo³⁹, Serbia a devenit ținta forțelor aliaților NATO. La 23 martie 1999, NATO a declanșat bombardamente aeriene contra Serbiei pentru a constrânge acest stat să accepte autonomia Kosovo-ului. În cele din urmă, la 9 iunie 1999, Serbia a cedat, iar Kosovo a fost plasată sub administrarea civilă a ONU. Criza din Kosovo a ridicat din nou chestiunea implicării UE, dar nici de această dată Uniunea nu s-a impus ca un protagonist cu greutate în ex-Iugoslavia. În urma unei inițiative a lui Jacques Chirac, Uniunea a solicitat să fie însărcinată cu administrarea interimară din Kosovo. În final, Uniunea a primit misiunea să finanțeze reconstrucția Kosovo⁴⁰. Alianța a acționat cu KFOR (soldați americani, britanici, francezi, germani, ruși). La 18 februarie 2000 au sosit în Kosovo primii reprezentanți ai Eurocorp-ului (instituție europeană de securitate) care, la 18 aprilie 2000, au preluat întreaga autoritate KFOR și au constituit nucleul cartierului general KFOR III⁴¹.

Consiliul Nord-Atlantic care s-a reunit la Washington, în aprilie 1999, pentru a sărbători cea de-a 50-a aniversare a Alianței Atlantice a lansat al doilea *Concept Strategic* post-Război Rece al NATO, intitulat „Politica Alianței în secolul al 21-lea”, conform căruia „identitatea europeană de securitate și apărare va continua să fie dezvoltată în cadrul NATO. Acest proces va necesita o cooperare strânsă între NATO, UEO și dacă este cazul UE”. Conceptul a pus accent pe indivizibilitatea securității europene și nord-americane, pe capacități militare efective, pe dezvoltarea identității de securitate și de apărare în cadrul Alianței, pe prevenirea conflictelor și a rezolvării crizelor, pe parteneriat, cooperare și dialog, dar și pe lărgirea controlului asupra armamentului, pe dezarmare și neproliferare⁴².

Conceptul de PESA s-a cristalizat în cadrul Consiliului European reunit la Köln (3-4 iunie 1999). În „Raportul privind întărirea politicii comune europene pentru securitate și apărare”, adoptat de Consiliu, s-a prevăzut dezvoltarea PESA în cadrul PESC. Astfel, UE a fost dotată cu capacitate militară autonomă (transferul capabilităților UEO la UE), folosită în afara teritoriului pentru gestionarea crizelor exterioare, pe baza misiunilor de tip Petersberg, fără participarea SUA și fără să recurgă la resursele și structurile NATO⁴³. Practic, s-a propus integrarea cât mai rapidă a UEO în UE, ca o primă etapă și ulterior crearea unei armate

³⁸ P. M. Defarges, *op. cit.*, p. 195, și www.europa.eu.int.

³⁹ În 1998, trupele sârbe au început acțiunile militare în Kosovo, ceea ce a provocat un exod al populației civile care se temea de abuzuri și purificări pe criterii etnice. În 1999, trupele NATO au atacat Iugoslavia fără mandat ONU, ca răspuns la intervenția sârbă din Kosovo.

⁴⁰ P. M. Defarges, *op. cit.*, p. 221.

⁴¹ A se vedea: G. Poede, *op. cit.* p. 107, și Elisabeth Pond, *Renașterea Europei*, Editura Pandora-M, Târgoviște, 2003, p. 201-216.

⁴² L. Mureșan, *op. cit.*, p. 21, și G. Poede, *op. cit.*, p. 74.

⁴³ A. Năstase, *op. cit.*, p. 101.

europene — Forța Europeană de Reacție Rapidă. Liderii nord-europeni au considerat că episodul Kosovo a confirmat pe deplin necesitatea și chiar urgența afirmării unei *Europe a Apărării*, care să acționeze fie în sânul Alianței Atlantice, fie de manieră autonomă, în funcție de natura crizelor.⁴⁴ S-a decis, de asemenea, formarea unui Comitet Militar și a unui Comitet Politic și de Securitate. Javier Solana Madariaga a fost numit în funcția de Înalt Reprezentant pentru PESC (pentru un mandat de 5 ani)⁴⁵. Nominalizarea lui J. Solana, fost ministru spaniol de Externe și secretar general al NATO care prezidase în timpul bombardării Iugoslaviei, a fost în același timp adecvată și simbolică. Secretarii generali ai NATO au fost mereu europeni, fiind acceptați de Statele Unite ca *interlocuteurs* în numele aliaților săi; Solana era deja bine cunoscut și apreciat la Washington. George Robertson, ministrul britanic al Apărării, care a jucat un rol cheie în promovarea inițiativei franco-britanice, i-a urmat lui Solana ca secretar general al NATO⁴⁶. Față de aceste decizii din cadrul UE, reacțiile de la Washington inițial au fost atât pro cât și contra: administrația Clinton a sprijinit în mod public europenizarea mai puternică a NATO, dar a avertizat asupra pericolului ca o asemenea inițiativă să fie greșit concepută sau gestionată.

Consiliul European de la Helsinki din 10-11 decembrie 1999 a marcat o avansare în acest domeniu. Șefii guvernelor statelor membre au decis să pună în practică orientările *Declarației de la Köln* și au subliniat necesitatea înființării unei capacități militare europene, care să întreprindă întreaga gamă de *sarcini Petersberg*. La Helsinki s-au pus fundamentele mecanismelor instituționale ale apărării europene — componenta militară.

Decizia cea mai importantă adoptată la Helsinki din punct de vedere militar, a constituit-o stabilirea unui *Obiectiv Global* (Headline Goal) pentru acțiunile de apărare europeană. Potrivit acestuia, guvernele UE s-au angajat în mod colectiv să constituie până la sfârșitul anului 2003 o *Forță Europeană de Reacție Rapidă* cu un efectiv de minimum 60.000 soldați (15 brigăzi), „autonomă militar, cu capacități de comandă, control și informații, logistică și alte servicii de sprijin de luptă, și în plus, după caz, elemente aeriene și navale pentru operațiuni dincolo de granițele lor“, care să poată fi mobilizați în termen de maxim 60 de zile și desfășurați în zona de conflict pe o perioadă de un an de zile⁴⁷. Această forță va putea fi folosită atât pentru misiuni ale UE, cât și ale NATO⁴⁸. La nivel instituțional, s-a hotărât crearea unor organisme politice și militare permanente: Comitetul Politic și de Securitate (COPS), Comitetul Militar al UE (EUMC), Statul Major Militar (EUMS)⁴⁹. Aceste instituții sunt asemănătoare celor existente în structura NATO.

SUA au susținut un proces paralel prin intermediul NATO, și anume *Inițiativa privind Capacitatea de Apărare*, care s-a concentrat pe o agendă similară.

⁴⁴ A. Banciu, *op. cit.*, p. 270.

⁴⁵ De acum exista un acord general cu privire la faptul că noul Secretar General și Înalt Reprezentant PESC trebuia să fie mai degrabă o personalitate politică majoră decât un funcționar.

⁴⁶ W. Wallace, *op. cit.*, p. 420.

⁴⁷ C.R. Ancuța, *op. cit.*, p. 278-279.

⁴⁸ A. Banciu, *op. cit.*, p. 270.

⁴⁹ Aceste organisme au fost create în baza Deciziilor Consiliului European din 22 ianuarie 2001. COPS a început să funcționeze din 22 ianuarie 2001 și a fost considerat puntea de legătură între PESC și PESA, EUMC a început să funcționeze abia la 9 aprilie 2001, iar EUMS din 11 iunie 2001.

Totuși, niciunul dintre aceste procese nu a avut un impact simțitor asupra guvernelor statelor membre. Evolutiv, s-a plecat de la proiecte diferite, IESA ca proiect NATO și PESA ca proiect UE, cu interacțiuni între ele. Între timp, ponderea soldaților americani în Kosovo a scăzut, iar numărul țărilor europene participante a crescut: letoni, estoni, austrieci, polonezi, cehi și alte trupe din statele candidate la UE. Doar guvernele britanic și francez erau pregătite să proiecteze forțe militare în afara Europei pentru mai mult decât operațiuni ONU de menținere a păcii⁵⁰.

La 21 martie 2000, în cadrul Sesiunii speciale a Adunării Parlamentare și Comitetului Permanent ale UEO de la Lisabona, a avut loc transformarea Adunării Parlamentare a UEO în Adunarea Europeană de Securitate și Apărare.

Principalul aspect care l-a avut în vedere Consiliul European de la Santa Maria de Feira, din 19-20 iunie 2000, a fost dezvoltarea dimensiunii civile a PESA. S-a decis crearea unui mecanism civil de gestionare a crizelor, în principal forțe de poliție care să susțină astfel de operațiuni⁵¹.

Ca o consecință a reuniunii de la Helsinki, Consiliului Ministerial al UEO care s-a întrunit la Marsilia, pe 13 noiembrie 2000, a decis încetarea activității UEO ca actor al gestionării crizelor. În urma acestei decizii, UEO⁵² a rămas doar depozitara garanției art. V din Tratatul de la Bruxelles modificat, iar UE a preluat funcțiile active ale UEO, începând cu 1 iulie 2001: activitățile de formare și consiliere în materie de poliție în Albania, activitățile de dialog politic cu Rusia și Ucraina, Forumul transatlantic etc⁵³. Institutul de Studii Strategice din Paris și Centrul de Sateliți de la Torrejon, Spania, au trecut sub autoritatea UE, la 1 ianuarie 2002. UEO a rămas însă, în continuare un forum de dezbatere asupra securității și apărării și a menținut funcționale în acest scop, structuri precum Adunarea Europeană de Securitate și Apărare și Grupul Vest-European de Arme. S-a aprobat și crearea celor trei organisme politico-militare europene permanente hotărâte la Helsinki precum și înființarea Forței de Reacție Rapidă (FRR), structură militară menită să îndeplinească *Obiectivul Global*.

O nouă etapă a procesului de consolidare a capacităților militare ale UE de gestionare a crizelor, în vederea îndeplinirii *Obiectivului Global*, a fost marcată de Conferința pentru Angajarea Capacităților Militare de la Bruxelles, din 20-21 noiembrie 2000. Au fost făcute propuneri concrete privind participarea cu forțe și mijloace la Forța Europeană de Reacție Rapidă⁵⁴. Declarația de angajare a capacităților militare s-a constituit într-o anexă a Raportului Consiliului European de la Nisa, dobândind forța juridică necesară transpunerii în practică.

⁵⁰ O mică forță britanică a restabilit ordinea în Sierra Leone în 2001, după ce o forță ONU de peste 17.000 de soldați a eșuat în a controla războiul civil.

⁵¹ Obiectivul prioritar era crearea până în anul 2003 a unei forțe civile de reacție rapidă formată din circa 5000 de ofițeri de poliție care să fie capabilă să desfășoare 1.000 dintre ei, în termen de 30 zile, pentru gestionarea crizelor în domenii precum: activități polițienești, ajutor umanitar, activități de căutare, salvare, supravegherea alegerilor, respectarea drepturilor omului.

⁵² În 2000, UEO cuprindea patru categorii de state (în total 28): 10 membri plini (Germania, Spania, Belgia, Olanda, Franța, Grecia, Italia, Luxemburg, Portugalia și M. Britanie — atât membre ale UE cât și ale NATO), 6 membri asociați (care aparțineau și NATO), 5 observatori (care aparțineau și UE) și 7 asociați parteneri (care nu erau membre ale niciunei structuri, dar aveau semnate acorduri europene cu UE).

⁵³ L. Mureșan, *op. cit.*, p. 24.

⁵⁴ Miniștrii de apărare ai UE au promis contribuții naționale pentru Forța de Reacție Rapidă prevăzute în *obiectivul global*. Contribuțiile naționale voluntare au realizat un fond comun de peste 100.000 de persoane, aproximativ 400 de avioane de luptă și 100 de nave. Forța de Reacție Rapidă a fost creată la 26 februarie 2001.

Consiliul European de la Nisa din 7-9 decembrie 2000, care a marcat încheierea CIG lansată pentru revizuirea Tratatului de la Amsterdam, a decis ca cele trei structuri permanente ale UE (COPS, EUMC și EUMS) care au fost create la Helsinki, să fie încorporate în Tratatul de la Nisa (intrat în vigoare la 1 februarie 2003).

Pași importanți în consolidarea proiectului de apărare europeană au fost făcuți în cadrul Reuniunii de la Göteborg, din 15-16 iunie 2001. Consiliul European s-a axat pe discutarea problemelor de întărire a capacităților militare și a decis să se ia măsuri suplimentare pentru a fi remediate deficiențele existente. Singura acțiune concretă a fost elaborarea *Planului de acțiune europeană asupra capacităților*, care a fost adoptat în decembrie 2001 și viza realizarea de către forțele destinate PESA a câtorva obiective: mobilitate strategică, capacitate de proiecție, flexibilitate, eficiență operațională⁵⁵.

Chiar dacă realizările ultimilor ani în elaborarea unei strategii coerente de politică externă și de apărare au fost lente, au fost totuși constante. Dificultățile de construire a unei politici comune în domeniul apărării au fost puse, cel mai adesea, pe seama divergențelor dintre statele membre. Opoziția Marii Britanii în ceea ce privește dezvoltarea PESA ca structură autonomă și relațiile acesteia cu NATO, și în special cu SUA, a fost cea mai evidentă. În ultimii ani, M. Britanie și-a apropiat poziția de cea a altor state europene și a avut mai multe abordări comune cu Franța și Germania (țări considerate „motorul“ apărării europene) referitor la anumite aspecte ale PESA. Inițiativa creării unei politici europene comune de apărare nu a apărut din voința europenilor de a contesta autoritatea SUA/NATO în acest domeniu, ci, așa cum rezultă și din documentele oficiale, pentru că s-a dorit creșterea rolului UE pe scena relațiilor internaționale. Relațiile PESA cu NATO și SUA sunt astfel esențiale în ceea ce privește apărarea europeană. Relația dintre Alianța Atlantică și Uniune nu poate fi decât una de complementaritate și cooperare. Uniunea este dependentă de tehnica și instrumentele militare, precum și de capacitățile de planificare ale NATO, în timp ce Alianța poate să valorifice experiența europeană din operațiunile civile multilaterale de menținere și construcție a păcii.

Toate încercările europenilor din ultima perioadă de a construi o structură autonomă de apărare demonstrează existența unor obstacole serioase, atât din punct de vedere politic, cât mai ales militar (al capacităților militare de care dispune UE). Dacă, din punct de vedere politic, aspectele abordării unei structuri europene de apărare s-au conturat într-o viziune coerentă de cooperare între statele membre ale UE, între Uniune și NATO sau SUA, în privința aspectelor militare (nivelul capacităților militare, tehnica militară, finanțarea) sunt necesare investiții majore în capacități și reorganizare, pentru o integrare reală.

Cooperarea europeană în domeniul politicii externe a mers mult dincolo de cadrul diplomației statelor suverane, dar a rămas încă departe de a fi o politică unică, cu instrumente diplomatice, financiare și militare integrate⁵⁶. Într-o lume în care puterea nu mai este în mod necesar o garanție de securitate, UE trebuie să fie în măsură să reacționeze rapid, în situații precise, în momentul în care ele survin, folosindu-se în mod adecvat de instrumentele de care dispune.

⁵⁵ <http://iss-eu.org/chaillet/bk2003.pdf>.

⁵⁶ W. Wallace, op. cit., p. 429-430.

**CE A PIERDUT ROMÂNIA
PRIN ALOCAREA UNOR RESPONSABILITĂȚI MINORE
PRIMULUI SĂU COMISAR EUROPEAN?**

DANIELA IONESCU

Abstract. *In spite of the fact that Romania is the second state in Europe — as geographical extension and as number of his citizens — after Poland, in the total of newcomer countries in 2004 and 2007 in UE, however, it has received the most little significant commissarial portfolio (the multilinguism). The reasons for this designation — which are related to the Romanian political arena, undermined by internal fights that put in danger and even damage the state interests — will not be considered here. What is analyzed in this study is what means the underrepresentation of Romania for the interests of this state.*

Deși România este al doilea stat ca mărime și populație, după Polonia, din totalul țărilor nou-intrate în 2004 și 2007, totuși, acesteia i-a fost acordat cel mai insignifiant portofoliu comisarial. Multilingvismul ține mai mult de zona strict administrativă a Uniunii Europene și nu necesită înființarea unui portofoliu, putând foarte bine să funcționeze la nivelul unui Directorat General deja existent. Postul lui Ludovic Orban a fost constituit prin împărțirea portofoliului Comisarului pentru Educație, Formație Culturală și Multilingvism deținut de Jan Figel (Slovacia). Faptul că acest portofoliu nu înseamnă prea mult este confirmat de reacțiile Parlamentarilor Europeni, în frunte cu socialiștii Hannes Swoboda și Martin Schultz care au criticat dur alegerea președintelui Barroso.

Motivul pentru care s-a ajuns aici și care țin nu numai de peisajul politic românesc saturat de lupte interne dăunătoare intereselor statului, ci și de existența unei imagini negative, mai exagerate decât era cazul, la adresa României, nu sunt subiectul studiului de față. Ceea ce interesează aici este impactul pe care îl are subreprezentarea României la nivelul Comisarilor asupra intereselor acestui stat.

La prima vedere aceasta ar părea o întrebare lipsită de sens din moment ce un Comisar European ar trebui să slujească interesele Uniunii Europene și nu ale statului sau guvernului care l-a numit. Cu toate acestea dezbateră în jurul impactului naționalității asupra activității comisarului rămâne foarte vie: euroscepticii susțin că șefii politici ai Comisiei nu sunt altceva decât instrumente de influență și control asupra Comisiei folosite de către guverne; alții sunt de părere că înalții funcționari respectă principiul weberian de loialitate față de instituție.

Studiul de față își propune să exploreze potențialele canale de influență națională asupra Comisarului și eficiența acestora, incluzând aici și aspecte „imponderale” cum ar fi mentalitatea și experiența profesională. Concluziile acestei evaluări se bazează pe cercetarea personală făcută pe 47 de comisari din Comisiile Delors, Santer și Prodi și pe 52 de inițiative legislative mai importante ale acestora. De asemenea au fost folosite studiile unor experți academici pe tema rolului cabinetului acestora și al influenței grupurilor de *lobby* de la Bruxelles.

Faptul că reprezentarea la nivelul Comisiei este percepută de către statele membre ca fiind foarte importantă, o dovedește atenția cu care își aleg Comisarii, și mai ales lupta de „colonizare” a anumitor directorate cu funcționari permanenți proveniți dintr-un anumit stat în mod particular interesat de o anumită politică: francezii sunt majoritari în Directoratul General (DG) al Agriculturii (sunt printre cei mai mari beneficiari ai acesteia și deci au cele mai mari interese), germanii în DG Competiție¹, spaniolii în cel al politicii regionale comune, funcționarii din statele nordice (Suedia, Finlanda, Danemarca) populează DG Mediu (au cele mai avansate standarde de mediu și, esențial, au și banii necesari pentru aplicarea acestora). Ceea ce atrage atenția însă asupra importanței naționalității la nivel de Comisari este criteriul lor de alegere: nominalizarea trebuie făcută de partidul aflat la guvernare în statul membru, ceea ce stabilește automat o legătură între naționalitatea și funcția Comisarului.

Pentru a înțelege în ce măsură naționalitatea Comisarului își pune amprenta pe activitate am luat în considerare următorii factori:

1. *Numirea Comisarului se face de către guvernul unui stat membru.* La terminarea mandatului acest Comisar poate fi renominalizat dacă partidul din care provine se menține la putere. Criteriul după care este reales ține în principal de relațiile bune cu guvernul din țara de baștină. Comisarii care au deținut portofolii în cel puțin două Comisii sunt remarcabil de mulți. Câteva exemple dintre cele mai cunoscute: austriacul Franz Fischler care a deținut DG Agricultură și Dezvoltare Rurală și DG Pescuit sub două președinții: Santer și Prodi; belgianul Louis Michel, DG Dezvoltare și Ajutor Umanitar (Prodi și Barroso); francezul Jacques Barrot, DG Transport (Prodi și Barroso); germanul Gunther Verheugen, DG Lărgire și DG Industrie (Prodi, Barroso); italianul Lorenzo Natali, DG Lărgire, DG Mediu, DG Mediterana și Lărgire..., (Jenkins, Thorn și Delors I); olandezul Hans van den Broecke, DG Relații Externe și Lărgire, DG Relații cu Europa Centrală și de Est (Delors III, Santer) și lista poate continua. Prin urmare, dacă un comisar dorește să fie reales el trebuie să fie, implicit, atent la relația cu guvernul care l-a numit. Acest potențial canal de influență este eficient în cazurile acelor state care beneficiază de un balans echilibrat al partidelor de la putere, mai ales dacă acestea sunt două partide dominante care reușesc în multe cazuri să obțină mandate consecutive (vezi cazul Marii Britanii — Conservatori

¹ Competiția este singura politică unde Comisia Europeană poate lua decizii fără să ceară acordul Parlamentului și mai ales al Statelor Membre. Cum implicațiile economico-financiare pot fi importante, nu este întâmplător că Germania, trezorerul, motorul economic al UE și cel mai mare contributor la buget, încearcă pe această cale să aibă un oarecare control în acest segment.

și Laburiști; al Greciei cu Socialiști și Democrați etc.). Este mai puțin eficient în cazul acelor state unde cadrul politic este mai instabil, unde există succesiuni la putere a unui număr relativ mare de partide sau acolo unde există coaliții. România se încadrează bine în cazul din urmă. Începând cu 1996 toate guvernele care s-au succedat au fost guverne de coaliție cu o foarte mare instabilitate. Prin urmare, șansele ca un Comisar român să fie reales de către partidul său sunt simțitor scăzute. Cel puțin în cazul României, acest canal de influență ar putea să se aplice în mai mică măsură decât în cea a altor state.

2. În ce măsură reprezintă funcția de Comisar o trambulină în politica domestică? Odată cu terminarea portofoliului, un Comisar trebuie să-și regândească cariera sa politică. Și aici părerile sunt împărțite. Pentru eurosceptici Comisia este cimitirul elefanților albi, în traducere, este locul onorabil unde un politician aflat la finalul carierei sale (în țara de baștină) este debarcat de către propriul guvern². Există și păreri care afirmă contrariul: funcția de Comisar European poate fi un atu pentru obținerea unei funcții importante în statul membru din care provine comisarul³.

După un studiu efectuat pe Comisiile Delors, Santer și Prodi, unde au fost evaluate biografiile tuturor Comisarilor, ce funcții au ocupat înainte de intrarea în Comisie și cum au evoluat carierele lor după ce și-au încetat activitatea în UE, am constatat următoarele:

84% au ajuns în Comisie după ce au ocupat poziții marcante în statul membru de origine: miniștri de externe (au preponderență), miniștri ai agriculturii, de finanțe, ca să enumăr dintre cele mai frecvente portofolii deținute înainte de a deveni Comisari Europeni⁴. Și mai important este însă că numai aproximativ 30% din totalul lor au reușit după încheierea mandatului european să ocupe o poziție politică domestică chiar mai importantă decât cea avută anterior și probabil că Romano Prodi, fost președinte al Comisiei, ajuns premier al Italiei, este cel mai bun exemplu. Totuși aceste procente nu răspund la întrebarea dacă nu cumva perspectiva unei cariere politice post-Comisie deviază calitatea fundamentală de loialitate față de interesele Uniunii Europene către o atitudine pro-interguvernamentală, de favorizare a intereselor statului de proveniență. În acest context este mai puțin important ce se întâmplă în fapt, ci ceea ce *speră* acești înalți funcționari pentru cariera lor politică odată cu părăsirea acestei funcții (de Comisar). Răspunsul se poate găsi în studiile care s-au făcut asupra cabinetelor comisarilor⁵. Funcția de comisar european este una politică, nu întâmplător comi-

² Page E., *People Who Run the Europe*, Oxford, Clarendon Press, 1997; Nugent N., *The European Commission*, Basingstoke, Palgrave, 2001.

³ Egberg, M. „Transcending Intergovernmentalism. Identity and Role Perceptions of National Officials in EU Decision-making“, *Journal of European Public Policy*, 6/3:456-474; Schaeffer G., Egberg M., Korez M., Trondal J., „The Experience of Member States' Officials in EU Committees. A report on Initial Findings of an Empirical Study“, *Eipascope* 3:29-35, 2000.

⁴ Aici nu intră în calcul acei Comisari care au fost numiți din opoziție și care în mod firesc nu ocupau un post important la data numirii lor (statele membre mari, Germania, Franța, UK, Italia au dreptul la 2 comisari dintre care unul trebuie să fie numit din opoziție).

⁵ Hooghe, L. „Consociationalists or weberians? Top Commission Officials on nationality“, în *ARENA Working Papers*, WP 98/20.

sarii sunt nominalizați de guvernele statelor membre. Cabinetul reprezintă un accesoriu foarte important al acestuia. Comisarul este cel care decide asupra compoziției cabinetului. Sunt numite persoane în care acesta are încredere și ele pot fi angajate sau concediate, la buna sa discreție. În câteva cuvinte, funcția acestor cabinete este:

— de legătură între Comisar și componenta birocratică a Directoratelor Generale. Cabinetul filtrează propunerile venite din cadrul Directoratelor.

— de legătură cu cabinetele altor Comisari, de canal de informare despre ceea ce se întâmplă în toate celelalte Comisii și Directorate.

— în afara funcției de mediere din cadrul Comisiei, există și un important rol extern al cabinetelor: ele sunt puncte cruciale de acces al guvernelor, grupurilor de *lobby* și al altor actori non-EU.

Cabinetele sunt recunoscute a fi adevărate enclave naționaliste pentru că majoritatea membrilor au aceeași naționalitate cu cea a Comisarului. Este adevărat însă că Romano Prodi a schimbat întrucâtva acest aspect: regula fusese ca un membru al cabinetului să fie de altă naționalitate. În comisia Prodi se cere ca cel puțin trei naționalități diferite să fie reprezentate și, în plus, șeful cabinetului sau adjunctul său să fie de naționalitate diferită de cea a Comisarului. Și în acest caz totuși amprenta dată de naționalitatea Comisarului rămâne încă vizibilă. Popularitatea cu angajați de aceeași naționalitate nu se datorează numai unor simple afinități. Motivația este și una practică: o foarte mare parte din atribuțiile și priorităților acestor angajați este de a-și ține la curent superiorul cu evoluția din țara de origine. Una din rațiuni este că însăși atribuțiile Comisarului fac necesară această atență monitorizare. Comisia Europeană este singurul organism inițiator de legislație. Ca această legislație să fie acceptată ea trece printr-un foarte complicat filtru de discutare și votare la nivel interguvernamental și din ce în ce mai mult parlamentar (vezi sistemul codeciziei). Pentru a-și vedea aprobate inițiativele legislative este în interesul Comisiei să afle care este curentul de opinie în statele membre și să găsească o formulare cât mai acceptabilă pentru acestea. Dacă nu ar fi așa, și-ar vedea majoritatea propunerilor legislative blocate. Aceasta implică însă o cunoaștere foarte bună a situației din statele membre. Natural că fiecare Comisar este mult mai bine informat de situația din statul său. Pe de altă parte însă, s-a constatat că există și un alt motiv mai puțin formal: majoritatea zdrobitoare a acestor oficiali mențin contacte la nivel personal în peisajul politic domestic pentru a le folosi mai târziu în obținerea unui post râvnit în ierarhia politică. Mai mult de 80% dintre foștii Comisari încearcă să obțină un portofoliu în țara lor. Un exemplu recent și notoriu este cel al fostului Comisar pentru Lărgire, Gunther Verheugen, care în 2004, după încheierea mandatului sub președintele Prodi, a încercat să obțină postul de ministru de externe al Germaniei. El a eșuat însă.

Efemeritatea acestei funcții, de 4 sau cel mult 8 ani, îi forțează pe Comisari să fie mai sensibili la realitățile din țara lor în perspectiva ocupării unei poziții în stat. Implicit aceasta poate deveni, chiar dacă indirect, o breșă interguvernamentală în Comisie. În acest fel Comisarii pot ajunge la a evita, mai mult decât este necesar, antagonizarea guvernului care i-a nominalizat, autorestrângându-și astfel independența. O dovadă în plus că lucrurile ar putea sta în acest fel este că

în aproape 40 de ani de funcționare a Comisiei nu s-a înregistrat decât un singur caz în care un stat membru a protestat împotriva comisarului sau/și a cerut rechemarea acestuia: este vorba de Marea Britanie și de comisarul său lord Francis Cockfield sub prima președinție a lui Delors.

3. *Probabil că cea mai evidentă, documentată și solidă influență pe care o are naționalitatea comisarului se exercită asupra activității de lobby a diverselor grupuri de interese din țara sa.* După un studiu efectuat pe Comisia Prodi, s-a observat ca *toți* comisarii acordă un sprijin preferențial *lobby*-știlor din țara de origine. Nu întâmplător majoritatea acestora se adresează comisarului „lor” chiar dacă acesta nu este în domeniul lor de interes. Comisarul este cel care le facilitează informațiile esențiale despre cine trebuie contactat, ce strategie ar trebui adoptată, care sunt șansele de acceptare ale propunerilor⁶. Tot el este cel care poate „împinge” în față dorințele acestor grupuri de presiune și le poate așeza pe agenda de discuție a Comisiei, vizibilitatea acestor interese fiind primul pas în acceptarea lor⁷.

În ceea ce privește guvernele naționale, acestea se bazează în primul rând pe comisarul „lor” pentru a obține informații de primă mână din interiorul Comisiei. Această practică de informare nu este contrară statutului comisarului, dar ea poate fi considerată o modalitate indirectă și subtilă de interferență interguvernamentală. Calitatea de „informator” a comisarului nu numai că nu este una de neglijat, dar este chiar esențială pentru un stat membru. Un guvern bine informat cu privire la ceea ce se întâmplă la nivel supraguvernamental în UE are posibilitatea să adopte strategia corectă necesară atingerii intereselor sale.

4. S-ar putea crede că *mulți dintre comisari aduc cu ei mentalitatea și experiența profesională, care își pune amprenta și pe genul de politică pe care o duc în cadrul Comisiei.*

După un studiu făcut pe inițiativele legislative ale diverșilor comisari din ultimele comisii⁸, Delors (I, II, III), Santer & Marin, și Prodi, în care am luat în calcul experiența profesională pre-comisie⁹ și interesele statului din care face parte comisarul respectiv, am constatat următoarele:

Nu există o legătură automată și evidentă între naționalitatea Comisarului, interesele guvernului care l-a ales și politica pe care o duce acesta în sânul Comisiei. Cu toate acestea:

Nici unul din cele 47 de cazuri studiate, incluzând 52 de inițiative legislative, nu vine în contradicție flagrantă cu interesele guvernului care l-a nominalizat pe respectivul comisar. În plus, peste 50% dintre inițiativele majore de reforme au pornit de la acei comisari ale căror guverne susțineau aceste reforme.

⁶ Bouwen, P. „Corporate lobbying in the European Union: the logic of access”, *Journal of European Public Policy*, 9:3 June 2002, 365:390; Bijnenburg, B. „EU lobbying by ad-hoc coalitions: an explanatory case-study”, in *Journal of European Public Policy* 5:2, June 1998, p. 303-321.

⁷ Wolf, C., „Lobbying in the EU: From Sui Generis to a comparative perspective”, in *Journal of European Public Policy*, 13, 3 April 2006, p. 456-469.

⁸ S-a luat în considerare un număr total de 47 de Comisari și 52 de inițiative legislative mai importante ale acestora.

⁹ Este vorba de experiența profesională acumulată înainte de preluarea funcției de Comisar European.

Cazul Politicii Agrare Comune, unde dezbateră cu privire la buget este una dintre cele mai acerbe datorită intereselor contradictorii ale statelor membre, este unul dintre cele mai interesante exemple. Prima reformă importantă, prin care se restrângea bugetul plăților directe făcute către fermieri și se încerca realocarea acestor fonduri către Dezvoltarea Rurală, a fost făcută sub irlandezul MacSharry. Se știe însă că Irlanda este unul dintre beneficiarii fondurilor agrare și că această formulă ar fi mai degrabă dăunătoare intereselor sale. La o privire mai atentă însă se constată că aceste reforme au survenit într-un moment în care, datorită unei întregi serii de factori interni și externi¹⁰, se impunea luarea unor astfel de măsuri. Reforma MacSharry este considerată fi o inițiativă moderată care a diluat și diminuat considerabil radicalitatea schimbărilor cerute. Conform studiilor făcute pe această temă un rol important l-a jucat MacSharry însuși, care, presat fiind mai ales de propriul guvern irlandez (Fianna Fail), a fost nevoit să facă concesii.

Cel de al doilea comisar reformist al agriculturii, austriacul Franz Fischler (comisia Prodi), a avut o atitudine mult mai radicală față de acest subiect, printre altele și datorită faptului că guvernul austriac sprijinea aceste reforme, Austria fiind unul din „perdanții“ bugetului agrar. De remarcat însă că Franz Fischler dorea o eliminare aproape completă a subsidiilor directe, în timp ce Austria era în favoarea unei eliminări parțiale și numai la adresa unor produse care o interesau mai puțin. Cu toate acestea comisarul austriac a primit un sprijin solid din partea guvernului său pentru a împinge aceste reforme.

Un al treilea exemplu și probabil cel mai remarcabil dintre toate se referă la cel mai longeviv președinte al Comisiei, francezul Jacques Delors. Chiar dacă în acest caz se discută despre Comisari și nu despre președinți, este însă un foarte bun exemplu de influență a naționalității asupra activității în cadrul Comisiei. Franța nu a fost niciodată o mare susținătoare a largirii către Europa Centrală și de Est. Ea a privit acest proces ca pe o diluare a integrării europene, considerată necesară supraviețuirii acestui organism. Pe de altă parte, Franța se temea de pierderea influenței inițiale pe care a avut-o în Uniunea Europeană prin creșterea numărului de membri. Încă și mai îngrijorător, majoritatea candidaților central-europeni păreau a naviga în aria de influență a Germaniei. Astfel că între 1990 și 1992, Jacques Delors avea să arate prea puțin entuziasm la adresa noilor potențiali candidați: în prima ofertă de asociere făcută statelor gupului de la Vișegrad nu se spune niciun cuvânt despre o posibilă integrare în Comunitate. Mai târziu, sub presiunea altor evenimente și factori (războiul din Iugoslavia, insistența crescândă a Germaniei etc.), această poziție a Comisiei a suferit schimbări.

Răspunsul la întrebarea în ce măsură naționalitatea comisarului poate sluji intereselor statului care l-a nominalizat este unul complex. Comisarii Europeni nu sunt niște simpli agenți sau „cai troieni“ ai intereselor interguvernamentale la nivelul Comisiei. Dacă ar fi astfel, atitudinea lor ar fi împotriva calității esențiale cerută în mod expres: de loialitate față de interesele UE. Rezultatul ar fi acela că și-ar pune în pericol reputația și chiar poziția ocupată. De asemenea, faptul că

¹⁰ Mă refer la relativa criză economică a Uniunii Europene la acel moment, de presiuni crescute venite din partea Organizației Mondiale a Comerțului de a restrânge subvenționarea fermierilor săi care ducea la exportul de produse agrare pe piețele externe la nivel de dumping, de conflictul cu SUA care au încercat să diminueze exporturile agrare europene pe piețele sale, măbind taxele de import etc.

guvernele au posibilitatea de a renominaliza un comisar nu este un mijloc care acționează automat și eficient asupra loialității comisarului, din moment ce acesta este condiționat de mulți alți factori (în principal menținerea la putere a aceluiași guvern). Grijă comisarului de a-și asigura un post important în stat după încheierea mandatului în cadrul Comisiei poate avea o oarecare influență asupra comportamentului său. Impactul este însă unul variabil. Speranța unei cariere politice în statul membru este depășită de cerințele și presiunile prezentului. Comisarul nu-și poate permite să-și pună în pericol reputația de înalt funcționar european ducând o politică pro-interguvernamentală numai bazându-se pe iluzia că în viitor va avea de câștigat de pe urma acesteia.

Dincolo de toate aceste argumente însă comisarul nu este un personaj izolat. El este supus unor presiuni instituționale majore care nu-i permit să acționeze individualist. Chiar dacă nu este în intenția studiului de față de a intra în amănunte cu privire la presiunile instituționale exercitate asupra comisarului, este necesar a fi amintit că în interiorul Comisiei orice decizie este supusă responsabilității colective și deci nici unul dintre Comisari nu poate „împinge“ o inițiativă pe agendă fără acordul colegilor săi (Colegiul Comisarilor). Președintele comisiei are de asemenea un rol important în acceptarea sau respingerea unor propuneri.

Comisia trebuie să fie extrem de atentă la ceilalți doi actori de care depinde adoptarea inițiativelor sale legislative: Consiliul și Parlamentul. Găsirea celui mai mic numitor comun este o componentă esențială în politica Comisiei și este un factor care diluează multe dintre inițiativele sale.

Alte influențe externe provin de la *lobby*-ul făcut de diverse corporații, ONG-uri și altele asemenea. Este un factor demn de luat în considerare ținând cont că la ora actuală există peste 1.500 de organizații *lobby*-iste activând la Bruxelles. Comisia Europeană este cel mai mult supusă presiunilor acestora.

Pe de altă parte însă, este indiscutabil că amprenta națională a comisarului există. Ea este una de natură mai subtilă și se vede în organizarea cabinetelor acestora, dar mai ales în două aspecte:

— inițiativele legislative nu vin în contradicție fundamentală cu interesele statului care l-a nominalizat. Mai mult, atunci când împrejurările au permis-o, au fost împinse pe agenda Comisiei aspecte care interesau statul în cauză.

— comisarul este un canal preferat și eficient de informare al țării sale și este invariabil preferatul grupurilor *lobby*-iste.

România a pierdut ocazia de a avea un Comisar capabil să promoveze, chiar și indirect și ocazional, acele aspecte care ar fi putut interesa țara noastră. Pentru a da un exemplu: dacă s-ar fi adăugat și minoritățile la portofoliul lui Ludovic Orban, ar fi existat potențialul unor inițiative legislative interesante cu privire la statutul minorităților și, în acest caz, al minorității românești din afara granițelor României, un aspect deloc discutat la nivel european. Ar fi și o necesară „împropătare“ a discursului tradițional, și adus la suprasaturare, despre „drepturile romilor“ și „autonomia maghiarilor“. De asemenea, grupurile *lobby*-iste din țara noastră, chiar dacă puține la ora actuală, nu au posibilitatea să exercite o presiune mai mare la Bruxelles tocmai pentru că principalul lor canal, comisarul român, are puține modalități de a o face din cauza responsabilităților sale minore ce țin mai mult de administrație decât de politică.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA RELAȚIILOR POSTBELICE ROMÂNNO-ITALIENE

CEZAR STANCIU

Abstract. *This study will present some interesting aspects of the Romanian-Italian relations during the years 1947-1948, based on Romanian diplomatic documents. These aspects refer to the troubled period after World War II, when the two countries lost the chance to build long-term and constructive relations due to the evolution of the international affairs. The necessities of reconstruction after the war determined a close interest mainly in economic cooperation but the beginning of the Cold War had a dramatic impact on the bilateral relations. The study will describe the period when, in spite of the mutual interests, Romania and Italy grew further apart as a consequence of the international tension.*

După al doilea război mondial, relațiile româno-italiene au fost în cea mai mare măsură dependente de conjunctura internațională. Ambele țări așteptau cu îngrijorare tratatele de pace, ieșind învinse dintr-un război în care suferiseră mari daune materiale. Anii 1945-1947 marchează alunecarea celor două țări către blocuri politico-militare adverse și evoluția relațiilor dintre aceste blocuri va fixa cadrul pentru desfășurarea relațiilor între cele două țări. Încadrarea României în tabăra sovietică și instalarea comuniștilor la putere nu va fi favorabilă dezvoltării relațiilor româno-italiene. Dacă până în 1947 ambele părți se vor tatona reciproc cu privire la posibilitatea dezvoltării unor schimburi comerciale, după 1947 relațiile vor fi compromise în condițiile radicalizării atitudinii sovietice față de Occident.

După 1947, viața politică italiană va fi dominată de Alcide de Gasperi. Premierul creștin-democrat va duce o politică de reconciliere între cele două părți ale continentului, fiind profund convins de idealuri pacifiste. De Gasperi avea o puternică credință în idealul european — fiind cunoscut ca unul dintre inițiatorii integrării europene¹ —, ideal pe care îl asocia cu valorile creștine și principiile de libertate și democrație². Alcide de Gasperi va influența puternic viața politică italiană în primii ani postbelici, imprimând totodată cursul prooccidental și proamerican al acesteia.

¹ Elisabeth Arnoulx de Pirey, *De Gasperi: Le Père italien de l'Europe*, P. Tequi, 1991.

² *Alcide de Gasperi humanist and European message*, European People's Party and European Democrats, Brussels, 2001, p. 8.

Agresiunea comunistă în Europa Centrală și de Est, ca și marile necesități financiare ale reconstrucției postbelice vor determina Italia lui Gasperi să opteze pentru un curs de puternică apropiere față de Statele Unite și pentru o rezumare a idealului pacifist și federativ paneuropean la integrarea economică vest-europeană, care alături de aderarea la NATO ca soluție de securitate, vor rămâne coordonatele de care Italia își va lega evoluția pentru următoarele decenii³.

Acest studiu își propune să evidențieze câteva dintre aspectele interesante ale relațiilor româno-italiene în anii 1947-1949, pe baza documentelor disponibile în arhivele diplomatice românești. Aceste aspecte vor surprinde perioada în care șansa de a stabili relații constructive, de durată, a fost total compromisă, din pricina evoluțiilor internaționale cu un mare impact asupra orientărilor externe ale celor două țări.

Încercări de regăsire a legăturilor comerciale

Necesitățile de refacere și reconstrucție ale economiei italiene după sfârșitul celui de-al doilea război mondial au determinat acordarea unei atenții deosebite de către guvernele de la Roma, reluării relațiilor comerciale tradiționale. Încă de la începutul lui 1946, Consulatul general al României din Milano era asaltat cu note și adrese de către diferite companii comerciale italiene, dornice a relua schimburile economice cu România. Marea majoritate erau interesate de plasairea pe piața românească a unor produse industriale precum mașini sau țesături. Consulul general al României la Milano, Anghel Voicu, a fost vizitat la 8 martie 1946 de către un membru al Asociației Comercianților cu Străinătatea din Milano, care a exprimat interesul comercianților italieni față de piața românească și a cerut informații privind posibilitatea reluării schimburilor comerciale între cele două țări⁴.

Diplomația românească remarcase eforturile deosebite depuse de guvernul italian pentru a relua legăturile comerciale cu alte state, ca motor pentru refacerea industriei. În acest fel, se încerca asigurarea materiilor prime necesare pentru industria italiană, cât și a piețelor de desfacere vitale pentru funcționarea acesteia. România era unul dintre puținele state cu care Italia nu încheiase la acel moment niciun angajament comercial⁵. Autoritățile românești luau în calcul mai cu seamă încheierea unor angajamente comerciale provizorii, conforme cu posibilitățile foarte limitate de export ale României la momentul respectiv. România era interesată în mod special de importul unor mărfuri industriale precum utilaje petroliere, motoare, produse farmaceutice⁶.

Problemele economice deosebite ale României, precum recolta proastă a celui an și obligațiile ridicate ce trebuiau satisfăcute față de Uniunea Sovietică

³ Timothy Smith, *The United States, Italy and NATO 1947/1952*, St. Martin's Press, 1991, p. 53-55.

⁴ Copie după adresa Consulatului nostru general din Milano nr. 1595 din 8.III.1946, adresată Legațiunii României la Roma, fila 1, în Arhiva Diplomatică a Ministerului Afacerilor Externe [în continuare, A.D.M.A.E.], cutia Italia 1946-1949 (dosar nepaginat).

⁵ Raporturi economice între România și Italia, M.A.S. nr. 25320/28 iunie 1946, fila 1, în loc. cit.

⁶ *Ibidem*, fila 2.

în contul armistițiului îngreunau reluarea relațiilor comerciale din cauza lipsei mijloacelor de plată. Mărfurile italiene erau însă foarte necesare pentru România și de aceea s-a încercat găsirea unor soluții alternative. Consilierul economic Titus Cristureanu a propus guvernului italian, în septembrie 1946, încheierea unui acord comercial pe credit, pe o durată de mai mulți ani⁷. La 28 septembrie, ministrul italian al comerțului exterior, într-o discuție cu Cristureanu, a exprimat acordul guvernului său față de un acord comercial pe credit. Italia putea acorda României un credit pe mai mulți ani, plătit în mărfuri, cu care aceasta să poată achiziționa diverse mărfuri de pe piața italiană⁸.

Această soluție nu se va concretiza însă. În noiembrie 1946 au loc noi discuții româno-italiene pentru reluarea schimburilor comerciale, discuții ce vor continua și în 1947, prin intermediul consilierului italian la București, Alfredo Lenzi⁹. Interesele comerciale ale României se manifestau în această perioadă mai degrabă sporadic, din pricina dificultăților economice interne care cu greu puteau permite dezvoltarea unor relații economice de durată. În ianuarie 1947, guvernul se interesa în Italia de posibilitățile de a importa hârtie¹⁰, iar o lună mai târziu Ministerul Comunicațiilor manifesta un interes deosebit pentru achiziționarea a șase dragoare și două remorchere scoase la licitație de marina americană¹¹.

Abia în decembrie 1947 se va ajunge la un acord de reluare a schimburilor comerciale. Acordul a fost semnat la Roma de către Carlo Sforza, ministrul italian de externe, și Bucur Șchiopu, subsecretar de stat la Ministerul Industriei și Comerțului¹². În acest sens, cele două guverne au procedat la 24 decembrie la un schimb de note¹³.

Italia și reorganizarea lumii în optica românească.

Evoluțiile politice de la Roma au primit o atenție deosebită din partea diplomației românești, având în vedere faptul că cele două țări se regăseau la sfârșitul războiului în aceeași tabără a învingătorilor care așteptau pregătirea unui tratat de pace. România a acordat o mare atenție problemelor ce priveau tratatul de pace cu Italia și reacțiilor acesteia la tratat.

La începutul lui 1947, cercurile diplomatice remarcă o oarecare consolidare a poziției premierului Alcide de Gasperi în raporturile sale cu comuniștii, care reprezentaseră o forță turbulentă în guvern. Gasperi se arăta chiar dispus să renunțe la colaborarea comuniștilor, în cazul în care atitudinea acestora nu avea să se schimbe. Comuniștii reacționaseră defensiv, arătând că, pentru moment, gu-

⁷ Notă M.A.E. către ministrul Industriei și Comerțului, Petre Bejan. *Confidențial urgent*, în *loc. cit.*

⁸ *Ibidem.*

⁹ Anatol Petrencu, *Relațiile româno-italiene: de la confruntare la colaborare 1945-1985*, Editura Universității, Chișinău, 1993, p. 15.

¹⁰ *Telegramă descifrată dela Legațiunea din Roma nr. 119/18 ianuarie 1947*, în A.D.M.A.E., fond T.C., cutia Italia 1947-1948.

¹¹ *Nota Ministerului Comunicațiilor către M.A.E. din 8 februarie 1947*, în *loc. cit.*

¹² Anatol Petrencu, *op. cit.*, p. 15.

¹³ *Nota M.A.E. către ministrul Industriei și Comerțului, Gh. Gheorghiu-Dej*, în A.D.M.A.E., fond T.C., cutia Italia 1947-1948.

vernul de coaliție condus de Gasperi ar trebui să continue în formula respectivă, până la semnarea tratatului de pace¹⁴. Tratatul de pace era o chestiune extrem de sensibilă în Italia, datorită clauzelor sale severe.

Ministrul de externe Nenni a remis chiar o notă reprezentanților Marilor Puteri în care propunea revizuirea clauzelor tratatului despre care afirma că „jignește conștiința națională”¹⁵. Ministerul italian de Externe a protestat vehement mai ales față de clauzele teritoriale — în special cu referire la Triest — și a cerut recunoașterea internațională a principiului revizuirii tratatului pe bază de acorduri bilaterale sub control O.N.U.¹⁶ Însărcinatul cu afaceri al României, M. Cămărășescu, raporta la București despre atitudinea de nemulțumire a Marii Britanii față de pretențiile italiene, nemulțumire binecunoscută la Roma. În disputa lor cu italienii, britanicii ar fi argumentat, conform lui Cămărășescu, că desființarea Comisiei Aliate de Control din Italia înainte de semnarea tratatului de pace era tocmai un semn de bunăvoință al aliaților, pe care Italia nu-l aprecia¹⁷.

Cămărășescu a avut ocazia să discute cu ministrul italian de externe, contele Sforza, despre viitoarea organizare a lumii și despre relațiile între cele două țări. Cei doi au avut o întrevedere la Palazzo Chiggi, la 7 martie 1947. Conte Sforza i-a explicat diplomatului român că țara sa se împotrivesc politiciii de formare a blocurilor militare adverse, care nu puteau conduce, în opinia sa, decât la transformarea Balcanilor și Italiei în teatre de operațiuni. Singura posibilitate de evitare a unui asemenea deznodământ era federalizarea Europei, într-o formă sau alta, pe care Italia o susținea cu convingere. Conte Sforza a mai afirmat că una dintre prioritățile politiciii sale externe era apropierea Italiei de vecinii săi și mai ales de țările sud-estului european, preferabil într-o formulă federativă. Totodată, Sforza a reafirmat dorința țării sale de a dezvolta „legăturile de tradițională amiciție dintre Italia și România”¹⁸. Referitor la evoluțiile politice internaționale, ministrul italian de externe s-a exprimat în favoarea unei înțelegeri între lumea apuseană și cea răsăriteană, arătând totodată că nu înțelege reticentele Kremlinului față de Occident, care în opinia sa ar fi inutile având în vedere forța de care beneficiază Uniunea Sovietică¹⁹.

Sforza și-a reafirmat în fața lui Cămărășescu convingerile sale într-o nouă întâlnire, în iunie 1947. Ministrul italian de externe se exprima în favoarea des-tinderii și colaborării între apusul și răsăritul continentului, arătând însă că, în calitate de țară învinsă, Italia nu putea face multe în această privință. Țara sa era însă hotărâtă, afirma Sforza, să contribuie în măsura în care îi era posibil la reducerea neînțelegerilor care divizau continentul european²⁰. Aceste idei au fost confirmate de Sforza o lună mai târziu, când Italia a acceptat planul Marshall. Sforza a declarat într-o conferință de presă că acceptarea planului Marshall nu

¹⁴ Telegramă descifrată dela Legațiunea din Roma nr. 155/18 ianuarie 1947, în loc. cit.

¹⁵ Telegramă descifrată dela Legațiunea din Roma nr. 249/22 ianuarie 1947, în loc. cit.

¹⁶ Telegramă descifrată dela Legațiunea din Roma nr. 237/1 februarie 1947, în loc. cit.

¹⁷ Telegramă descifrată dela Legațiunea din Roma nr. 353/2 februarie 1947, în loc. cit.

¹⁸ Telegramă descifrată dela Legațiunea din Roma nr. 727/7 martie 1947, în loc. cit.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Telegramă descifrată dela Legațiunea din Roma nr. 1827/19 iunie 1947, în loc. cit.

înseamnă că Italia aderă la anumite viziuni politice confrunționale, ci era vorba doar despre o colaborare economică. De altfel, cu unele rezerve, inclusiv comuniștii lui Togliatti vor accepta necesitatea de a primi ajutor. Comuniștii italieni erau de părere că, deși sunt împotriva subordonării Italiei față de vreo putere imperialistă apuseană, totuși, situația economică a țării nu permite refuzarea ajutorului²¹.

Guvernul italian era deosebit de precaut față de Uniunea Sovietică, mai ales în condițiile în care opoziția acesteia față de planul Marshall devenise deja cunoscută. Ministerul italian de externe se va interesa direct și de poziția României față de ajutorul american. Subsecretarul de stat de la M.A.E. italian, într-o convorbire cu consilierul de la Legația română, va arăta că Italia dorește să prevină sub orice formă divizarea continentului și să acorde o importanță deosebită atitudinii Uniunii Sovietice și a țărilor din răsărit față de problemele continentului. În concepția italiană, pacea nu putea fi obținută decât prin unitatea Europei și de aceea Guvernul italian era decis să depună toate eforturile pentru o apropiere a celor două poziții divergente, din apus și răsărit. Tocmai din această cauză, a adăugat oficialul italian, țara sa era dornică să mențină și să dezvolte legăturile sale cu țările din răsărit²².

Intențiile unei politici de echilibru în Italia vor fi grav lovite de respingerea candidaturii sale la O.N.U. în august 1947, prin veto-ul opus de Uniunea Sovietică. Diplomația română, aflată în exact aceeași situație din cauza unui veto american, va urmări cu atenție reacțiile italiene. Se aprecia că rezultatul votului în Consiliul de Securitate punea guvernul într-o situație extrem de dificilă, având în vedere faptul că guvernul accelerase ratificarea tratatului de pace pe motiv că ar grăbi intrarea în O.N.U. Comuniștii, pe de altă parte, acuzau politica externă italiană, îndreptată în mod unilateral către apus. Ei susțineau că neglijarea raporturilor de amicitie cu U.R.S.S. determinase o asemenea situație²³.

Într-o audiență cu ministrul român la Roma, Sforza își va exprima speranța că problema admiterii țării sale în O.N.U. va rămâne deschisă și a criticat metoda folosirii veto-ului, care ar fi împotriva spiritului acestei instituții. Cu toate acestea, Italia rămânea atașată principiului bunei înțelegeri între cele două părți ale continentului, Sforza declarând totodată că țara sa va continua politica de prietenie și apropiere față de țările estului, dând exemplul acordului economic cu Iugoslavia care era în curs de definitivare²⁴. Acordul cu Iugoslavia a fost însă amânat, la scurt timp, din cauza neînțelegerilor referitoare la Triest. În același timp, agravarea tensiunilor internaționale în urma discuțiilor aprinse din Adunarea Generală a Națiunilor Unite va fi interpretată de către oficialii italieni ca o gravă eroare. Subsecretarul de stat Brusasca de la M.A.E. italian aprecia alunecarea „către ruperea tuturor punților între cele două blocuri“ ca fiind „mai mult decât o eroare gravă“²⁵. Oficialul italian își exprima speranța că psihoza război-

²¹ Telegramă descifrată dela Legațiunea din Roma nr. 2029/8 iulie 1947, în loc. cit.

²² Telegramă descifrată dela Legațiunea din Roma nr. 2077/13 iulie 1947, în loc. cit.

²³ Telegramă descifrată dela Legațiunea din Roma nr. 2487/26 august 1947, în loc. cit.

²⁴ Telegramă descifrată dela Legațiunea din Roma nr. 2547/5 septembrie 1947, în loc. cit.

²⁵ Telegramă descifrată dela Legațiunea din Roma nr. 2691/21 septembrie 1947, în loc. cit.

nică va putea face loc unei politici mai realiste, bazată pe „înțelegere și solidaritate umană”²⁶.

La rândul său, ministrul de externe al Italiei va exprima aceeași opinie câteva săptămâni mai târziu. Sforza se declara convins că războiul nu va izbucni, el nefiind dorit de nici una dintre părți. Guvernul italian era profund interesat de adâncirea relațiilor sale cu U.R.S.S. și de aceea hotărâse trimiterea unei delegații economice la Moscova. Față de neadmiterea Italiei în O.N.U. însă, Sforza era mult mai categoric. El aprecia „ținerea în carantină a Italiei ca fatală acelei organizații”²⁷.

Evoluția evenimentelor pe plan mondial nu a confirmat, în următorii câțiva ani, speranțele italiene privind o reconciliere între est și vest. Războiul rece tocmai intra în 1947 într-una dintre cele mai tensionate etape ale sale, lucru ce se va reflecta și în evoluția relațiilor româno-italiene.

Relațiile cu Italia în contextul divizării Europei

Instalarea Anei Pauker la Ministerul de Externe a determinat încetarea oricăror încercări de a stabili contacte cu statele vest-europene. Ana Pauker a procedat la o radicală reorganizare a diplomației, eliminând marea majoritate a diplomaților de carieră, cu experiență în Ministerul de Externe, și înlocuirea acestora cu oameni loiali regimului, deși cu o pregătire profesională îndoielnică²⁸. Aceste transformări corespundeau și cu noua etapă de evoluție a regimului pe plan intern, marcată de înlăturarea monarhiei și organizarea partidului unic.

Noua orientare a țării va deveni evidentă și în cadrul Legației române de la Roma, unde se vor produce același gen de schimbări ca în întreaga diplomație românească. La 16 decembrie, Teodor Solacolu, prim consilier de Legație la Vatican, a fost rechemat în țară cu primul mijloc de transport²⁹. Situația din țară era cunoscută și în Legații și probabil că mulți diplomați se temeau să revină în țară. Solacolu a preferat să nu dea curs cererii de rechemare și la 30 decembrie a înștiințat telegrafic M.A.E. asupra demisiei sale din funcțiile de prim consilier de Legație și însărcinat cu afaceri pe lângă Sfântul Scaun. Solacolu se angaja să se ocupe în continuare de treburile Legației până la numirea altcuiva și mai insista pe lângă Minister pentru efectuarea plăților restante la salarii. Ana Pauker, luând cunoștință de demisia sa, a cerut revenirea lui în țară³⁰.

Însărcinatul cu afaceri *a.i.* al României pe lângă Republica italiană, Basil Șerban, fusese instruit să preia controlul Legației de la Solacolu și să-i ceară să părăsească Legația, ceea ce se pare că Solacolu a refuzat să facă într-o primă fază. Presa occidentală scria că Solacolu a demisionat în semn de protest față de abdi-

²⁶ *Ibidem.*

²⁷ *Telegramă descifrată dela Legațiunea din Roma nr. 2821/7 octombrie 1947, în loc. cit.*

²⁸ Ion Calafeteanu, *Schimbări în aparatul diplomatic românesc după 6 martie 1945, în 6 martie 1945. Începuturile comunizării României*, Editura Enciclopedică, București, 1995, p. 165-167.

²⁹ *Notă de serviciu nr. 00473 din 16 decembrie 1947, în A.D.M.A.E., fond T.C., cutia Italia 1947-1948.*

³⁰ *Notă de la Diviziunea Cabinetului și Cifrului către Diviziunea Personalului nr. 96711/10 ianuarie 1948, în loc. cit.*

careea regelui Mihai și că refuzase să părăsească localul Legației la cererea lui Șerban³¹. Solacolu îi ceruse lui Șerban timp de gândire, atunci când i s-a cerut să părăsească localul Legației, însă nu a răspuns timp de cinci zile. El insistase să primească salariile restante pe ultimele șase luni, arătând că nu acceptă ca plata să se facă la București. Șerban a discutat din nou cu Solacolu la 7 ianuarie, însă acesta a refuzat să accepte calitatea acestuia de reprezentant al Guvernului, argumentând că republica nu fusese încă recunoscută³². La protestele lui Șerban, Solacolu a încercat să-l dea afară și a chemat poliția italiană, însă la cererea lui Șerban, polițiștii nu au intervenit³³. Solacolu nu se va mai întoarce în țară; situațiile de acest gen ilustrează cât de brutală a fost transformarea introdusă de Ana Pauker la externe și drama diplomaților de carieră ai României care au fost siliți, în cea mai mare parte, să rămână în exil.

La Roma va fi desemnat Nicolae Cioroiu pentru a ocupa poziția de ministru al României. Basil Șerban va discuta la ministerul italian de Externe despre agrementul italian pentru Cioroiu la 2 februarie 1948, cu șeful protocolului. Acesta a declarat că în privința României, țara sa așteaptă încă recunoașterea republicii de către marile puteri, lăsând să se înțeleagă faptul că Italia nu ar fi recunoscut încă noua formă de guvernământ³⁴. M.A.E. român îl va admonesta pe Șerban pentru gestul său de a discuta recunoașterea republicii³⁵. Regimul nu era dispus să solicite recunoașterea republicii printr-un gest special în acest sens.

Cioroiu va sosi la Roma la 28 februarie 1948. Imediat după sosire, el va alcătui un raport detaliat către Ana Pauker privind situația Legației din Roma. Nu mai puțin de opt dintre foștii funcționari ai Legației fuseseră „comprimați” și, după observațiile lui Cioroiu, nici unul nu avea de gând să revină în țară. Personalul Legației fusese mult restrâns, fiind alcătuit doar din N. Cioroiu, ministru, B. Șerban, prim consilier și două persoane cu funcții administrative și de serviciu. Tot la Legația din Roma funcționa teoretic și Mircea Ungureanu. Acesta fusese numit secretar la Legația de pe lângă Vatican, dar conform instrucțiunilor lui Grigore Preoteasa, fusese anunțat ca secretar la Legația din Roma, pentru a nu fi necesară o recunoaștere a sa ca trimis al Guvernului R.P.R. de către Vatican³⁶. M.A.E. român prefera să evite o astfel de situație la acel moment.

Pe parcursul lui 1948 vor apărea deja primele fricțiuni la nivel diplomatic între cele două părți. Pregătirea naționalizării prin numirea unor administratori ai statului pe lângă diverse societăți străine va provoca nemulțumirea Legației Italiei la București. La 19 ianuarie, Antonio Spinedi, atașatul comercial al Italiei

³¹ Ion Calafeteanu, *Scrisori către tovarășa Ana*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2005, p. 234.

³² *Notă telefonică nr. 96837 dela Legațiunea din Roma*, în A.D.M.A.E., fond T.C., cutia Italia 1947-1948, fila 1.

³³ *Ibidem*, fila 2.

³⁴ *Telegramă descifrată dela Legațiunea din Roma nr. 373/2 februarie 1948*, în *loc. cit.*

³⁵ Adnotarea lui Grigore Preoteasa la telegrama lui Șerban: „Nu mai discuta astfel de chestiuni decât la cererea Ministerului nostru și nu cu șeful protocolului. Pentru informarea d-tale îți comunic că nu se face o recunoaștere specială a regimului separată de agrementul pentru un ministru. Agrementul înseamnă însăși recunoașterea” (*idem, loc. cit.*). Grigore Preoteasa era secretar general în cadrul M.A.E. român.

³⁶ *Raport către Ana Pauker de la Legația din Roma nr. 13084/4 martie 1948*, în A.D.M.A.E., cutia Italia 1946-1949 (dosar nepaginat).

în România, a formulat un protest vehement pe lângă Ministerul Industriei și Comerțului față de numirea unui astfel de administrator pe lângă Societatea de Drumuri Italo-Română, decizie ce nu fusese motivată în nici un fel. Spinedi considera numirea ca fiind nelegală și aducea în susținerea cauzei sale un raport întocmit tocmai de Gheorghiu-Dej în 1946, ca ministru al Comunicațiilor și Lucrărilor Publice, și care aprecia în mod favorabil activitatea societății amintite³⁷.

Legăția italiană va mai protesta și față de o altă decizie a autorităților române, de a nu permite cetățenilor italieni care se repatriau în Italia să ia cu ei la plecare niciun fel de efecte personale decât dacă făceau dovada că fuseseră introduse în țară cu respectarea normelor vamale în vigoare. Autoritățile italiene își exprimau îngrijorarea, arătând că majoritatea acestor cetățeni se aflau în România de mulți ani de zile, când o asemenea lege nu se aplica și deci nu pot furniza documente privind aducerea în țară a respectivelor efecte personale³⁸.

Cioroiu încerca încă de la sosirea sa să obțină aprobările necesare pentru a muta sediul Legăției la Școala română din Roma, care beneficia de un local mult mai potrivit pentru nevoile Legăției. M.A.E. italian a profitat de ocazie pentru a ridica problema unor imobile italiene din România care fuseseră naționalizate, deși aparțineau personalului diplomatic italian din București. Guvernul italian acuza România că „trece peste toate practicile diplomatice“ în ceea ce privește tratamentul aplicat Legăției italiene din București. La rândul său, Cioroiu acuza faptul că diverși cetățeni italieni cedaseră imobilele respective unor diplomați tocmai pentru a se sustrage naționalizării³⁹.

Asemenea fricțiuni erau frecvente în diplomația acelor ani, între țări situate de părți diferite ale Cortinei de fier. Izolarea impusă de Uniunea Sovietică și sentimentul de insecuritate al elitelor comuniste din țările est-europene făceau ca aprofundarea relațiilor și a contactelor între cele două țări să nu fie de dorit, mai ales la București. În Italia, Partidul Democrat-Creștin condus de Alcide de Gasperi câștigase alegerile și se îndrepta spre o strânsă colaborare cu Statele Unite. Totodată, beneficiind de planul Marshall, Italia era obligată să respecte prevederile Legii Battle privind restricțiile la exportul de mărfuri strategice către țările comuniste⁴⁰. Integrarea tot mai pronunțată a Italiei în blocul occidental făcea ca Italia să fie un subiect de interes pentru diplomația românească. M.A.E. român era în mod special interesat de evoluția vieții economice în Italia, de nivelul de trai al muncitorilor, de situația industriilor grea, textilă etc., despre mișcarea sindicală italiană, situația țăranimii din sudul Italiei. În acest sens, Legăția din Roma fusese solicitată în mai multe rânduri să se documenteze și să trimită informații către M.A.E.⁴¹.

Escaladarea tensiunilor va atinge punctul culminant în anii 1948-1949. România a denunțat Concordatul cu Vaticanul la 12 iulie 1948. În urma decretu-

³⁷ Notă către Ministerul Industriei și Comerțului nr. 634/19 ianuarie 1948, în loc. cit.

³⁸ Asupra Aide-Memoire-ului Legăției Italiei f.n. din 8 ianuarie 1948, în loc. cit.

³⁹ Telegramă descifrată dela Legătiunea din Roma nr. 1877/19 iulie 1948, în A.D.M.A.E., fond T.C., cutia Italia 1947-1948.

⁴⁰ Anatol Petrencu, *op. cit.*, p. 18-19.

⁴¹ Notă M.A.E. Divizia Politică pentru Ministrul R.P.R. la Roma, N. Cioroiu, în A.D.M.A.E., cutia Italia 1946-1949 (dosar nepaginat).

lui-lege al Marii Adunări Naționale din 19 iulie, R.P.R. denunța în mod unilateral Concordatul încheiat în 1927 și aducea actul la cunoștința Nunțiatunii Apostolice din București la 12 iulie⁴². Propaganda acuzase deseori Vaticanul că, pus în slujba intereselor imperialismului american⁴³, susținuse deseori acțiuni ostile R.P.R. Ofensiva contra catolicismului, ce urmărea eliminarea influențelor occidentale sub orice formă, a fost desăvârșită la 1 decembrie 1948, prin decretul privind unificarea bisericii ortodoxe cu cea greco-catolică⁴⁴. Măsura era în conformitate cu direcțiile impuse de Uniunea Sovietică, unde în 1946 se trecuse deja la unirea forțată a greco-catolicilor din Ucraina cu Biserica Ortodoxă Rusă⁴⁵.

În aceeași vară a lui 1948, regimul de la București a hotărât să desființeze și consulatele onorifice italiene de pe teritoriul R.P.R.⁴⁶ Guvernul italian va reacționa abia în toamnă, când M.A.E. italian va anunța Legația română la Roma că această măsură contravine convenției existente între România și Italia și de aceea consideră măsura ca fiind gravă, amenințând totodată că statul italian va fi nevoit să ia măsuri în acest sens⁴⁷. Vaticanul va protesta de asemenea față de denunțarea Concordatului, însă nota de răspuns a Guvernului R.P.R. susținea că este o problemă ce viza libertatea cultelor religioase și dreptul greco-catolicilor de a-și alege singuri credința. Vaticanul era acuzat ca „unealtă a imperialismului agresiv”.⁴⁸ Ședința Secretariatului C.C. din 20 octombrie 1948, în care a fost dezbătut protestul Vaticanului, a mai adoptat și hotărârea de desființare a Institutului Italian din București, care nu va fi aplicată însă imediat⁴⁹.

În septembrie 1949, s-a întocmit un referat pentru conducerea de partid cu privire la activitatea Institutului Italian din București. Documentul insista asupra faptului că directorul Institutului, profesorul Bruno Manzone, fusese membru al Fasciei și primise chiar o decorație din partea lui Mussolini. În 1949, Manzoni a fost numit atașat cultural pe lângă Legația Italiei la București. Referatul atrăgea atenția asupra legăturilor strânse întreținute de Bruno Manzoni cu intelectuali români precum P. Constantinescu-Iași sau Șt. Voitec, care vizitau deseori Institutul. Concluzia era că activitatea acestui Institut era una informativă, servind interesele Guvernului italian⁵⁰. Febra spionajului, tipică perioadei, se va reflecta și asupra relațiilor bilaterale. În toamna lui 1951 are loc la București un proces al așa-numitului grup de spioni și trădători aflați în slujba Vaticanului și a serviciilor italiene de spionaj. Pe de altă parte, regimul a încercat să-și îmbunătățească

⁴² Telegramă cifrată nr. 93395/22 iulie 1948 în A.D.M.A.E., fond T.C., cutia Italia 1947-1948.

⁴³ Ioan Ploscaru, *Desființarea Bisericii Greco-Catolice*, în *Analele Sighet 6 — Anul 1948, Instituționalizarea comunismului*, Fundația Academia Civică, București, 1998, p. 679.

⁴⁴ Ioan Scurtu, *Istoria contemporană a României (1918-2001)*, Editura Fundației România de Măine, București, 2002, p. 125.

⁴⁵ Ion Zubașcu, *Desființarea Bisericii Greco-Catolice în documentele Securității*, în *Analele Sighet 6...*, p. 688.

⁴⁶ Telegramă cifrată nr. 93479/26 iulie 1948 în A.D.M.A.E., fond T.C., cutia Italia 1947-1948.

⁴⁷ Telegramă descifrată nr. 2655/23 octombrie 1948 dela Legațiunea din Roma, în *loc. cit.*

⁴⁸ *Stenogramele ședințelor Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, vol. I, 1948, Arhivele Naționale ale României, București, 2002, p. 318.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 319.

⁵⁰ *Institutul de Cultură Italiană — strict secret, 10 septembrie 1949*, în A.D.M.A.E., cutia Italia 1946-1949 (dosar nepaginat).

imaginea în Italia, mai ales prin intermediul Societății de întărire a prieteniei și legăturilor culturale cu R.P.R., fondată în Italia de senatorii Berlinguer și Palermo⁵¹. Societăți similare activau și în alte țări apusene, cu sprijinul elementelor de extremă stângă, militând pentru îmbunătățirea imaginii regimului de la București⁵².

România va mai tatona un timp posibilitatea unor schimburi comerciale cu Italia, în condițiile în care atât necesitățile reconstrucției postbelice, cât și obligațiile față de Uniunea Sovietică în contul tratatului de pace vor impune sarcini grele asupra economiei românești. Posibilitățile în acest sens au rămas deschise până la naționalizare, care a afectat inclusiv interesele italiene în România.

În 1948, nevoia stringentă de a spori producția de petrol și lipsa utilajelor necesare determina unele demersuri către Italia. Ministerul Industriei și Comerțului cerea prim-consilierului economic de la Legația R.P.R. din Roma, G. Livada, să obțină comenzi ferme de pe piața italiană pentru unele produse alimentare românești (zahăr, ulei de floarea soarelui, porumb), plătibile fie în dolari, fie în contul *clearing*-ului româno-italian prin unele echipamente și instalații necesare pentru extracția țiteiului⁵³. Același Minister revenea după câteva săptămâni cu noi instrucțiuni către consilierul economic Livada, cerându-i să se intereseze de posibilitatea achiziționării unor automobile *Jeep* ale armatei americane, scoase la licitație la Neapole⁵⁴. Interesele comerciale românești în Italia sunt limitate și sporadice. Desigur, un rol important îl joacă, pe de o parte, orientarea disponibilului de export în cea mai mare măsură către Uniunea Sovietică și, pe de altă parte, lipsa mijloacelor de plată în valută.

Existau însă și interese italiene în România, chiar în zbuciumatul an 1948. Conform ministerului Industriei și Comerțului, numeroase firme italiene manifestau un interes deosebit față de importul de grâu din România și făcuseră oferte ferme în acest sens. Bucur Șchiopu, ministrul de resort, îi comunica lui N. Cioroiu la Roma că Guvernul R.P.R. acceptă astfel de schimburi fie în contul acordului comercial existent, fie chiar prin acorduri speciale, cu plata în dolari sau parțial în mărfuri⁵⁵.

Relațiile comerciale n-au funcționat însă conform speranțelor exprimate cu ocazia semnării acordului comercial amintit, în decembrie 1947. Bucur Șchiopu îi cerea lui Cioroiu să aducă în atenția autorităților italiene nemulțumirile R.P.R. în acest sens. România contractase o serie de mărfuri industriale în Italia pe care le plătise în dolari, deși acordul prevedea că schimburile urmau a se face în lire italiene, dar partea italiană nu angajase niciun fel de importuri din România, ceea ce crease un mare deficit în comerțul reciproc în defavoarea României. Șchiopu afirma că dorința guvernului R.P.R. era de a alcătui un acord comercial vast, cu angajamente serioase și schimburile în dolari americani. În acest scop,

⁵¹ Anatol Petrencu, *op. cit.*, p. 20-21.

⁵² Ion Calafeteanu, *Scrisori către tovarăsa Ana*, p. 250.

⁵³ Notă Ministerul Industriei și Comerțului către M.A.E., 24 februarie 1948, în A.D.M.A.E., fond T.C., cutia Italia 1947-1948.

⁵⁴ Notă Ministerul Industriei și Comerțului către M.A.E., 18 martie 1948, în *loc. cit.*

⁵⁵ Notă Ministerul Industriei și Comerțului către M.A.E., 18 august 1948, în *loc. cit.*

ministrul industriei și comerțului propunea părții italiene trimiterea unei delegații românești la Roma în termen de o lună, pentru a purta negocieri⁵⁶. Demersul românesc nu va fi încununat de succes, din pricina atitudinii rezervate a Guvernului italian față de R.P.R. după aplicarea legii naționalizării. Directorul economic din cadrul M.A.E. italian îi va răspunde lui Cioroiu, referitor la inițiativa Ministerului Industriei și Comerțului, că Guvernul italian este de acord în principiu cu încheierea unei convenții comerciale cu R.P.R., însă condiționează acest lucru de îmbunătățirea tratamentului acordat cetățenilor italieni din România de către Guvernul R.P.R. Condiția directorului Grazi se referea în mod direct la actul naționalizării. Conform acestuia, „guvernul italian este informat că se fac discriminațiuni între cetățenii altor țări și italieni”⁵⁷.

Dezvoltarea relațiilor comerciale nu a mai fost posibilă în următorii ani din pricina evoluției tensionate a relațiilor internaționale, care se va repercuta și asupra relațiilor dintre cele două țări. Putem concluziona că în contextul primilor ani postbelici a existat atât voința cât și interesul pentru dezvoltarea unor relații constructive româno-italiene și că principalul impediment, care în final a condus la compromiterea oricărei șanse de colaborare până după moartea lui Stalin, a fost reprezentat de escaladarea conflictului între cele două blocuri politico-militare în care fuseseră încadrate România și Italia. Principalele motive de tensiune care au survenit între cele două state au fost reprezentate mai ales de măsurile interne adoptate de guvernul comunist, iar la rândul lor acestea au fost impuse de presiunile staliniste asupra elitelor comuniste est-europene în contextul agravării războiului rece. În consecință, se poate afirma că relațiile româno-italiene în anii 1947-1949 au fost produsul divizării postbelice a Europei.

⁵⁶ Telegramă A către Legațiunea din Roma nr. 94037/22 august 1948, în loc. cit.

⁵⁷ Telegramă descifrată nr. 2239/30 august 1948 dela Legațiunea din Roma, în loc. cit.

RECONSTITUIREA UNUI ASASINAT POLITIC

STELIAN NEAGOE

Abstract. *In the sovietised Romania, the communist dictator Gheorghe Gheorghiu Dej flattened out his way to the top of political power pyramid clamping over the bodies of some potential adversaries. Such a tragically case was represented by the former communist leader of the years 1940–1944, Ștefan Foriș, who's ordered assassination is recomposed in the following documentary paper.*

După al doilea război mondial, așa cum se cunoaște, țările din estul și sud-estul Europei au fost înglobate în sfera de influență a Uniunii Sovietice. În scurt timp, în mai toate aceste State cu suveranitate limitată au preluat puterea politică partidele comuniste satelite care, vreme de decenii, gravitaseră în orbita Kominternului.

În România, ca și în celelalte țări captive, s-a declanșat și s-a manifestat timp îndelungat o luptă aprigă între diferiții lideri, pentru acapararea și menținerea conducerii supreme în Partid și în Stat.

Până în cele din urmă a învins Gheorghe Gheorghiu-Dej, blagoslovit de tătucul de la Kremlin, și sprijinit de baronii săi preferați Emil Bodnăraș, Ion Gheorghe Maurer, de carismatici cu numele gen Gheorghe Apostol, de naivii Constantin Părvulescu, Iosif Rangheț, dar mai ales de foști ilegaliști cu vocație de torționari și criminali, ca Alexandru Drăghici, Gheorghe Pintilie, Alexandru Nicolschi, Ion Soltuțiu ș.a.

Astfel au căzut victime, rând pe rând, liderii comuniști Ștefan Foriș, Lucrețiu Pătrășcanu — lichidați fizic; „troica“ Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu — destituiți din înaltele funcții, arestați, condamnați...; Iosif Chișinevschi și Miron Constantinescu — scoși din nomenclatura la vârf din cauza hrusciovismului lor intempestiv și deranjant; iar alții mai mărunți, dar zgomotoși (Ovidiu Șandru, Vasile Bâgu, Constantin Doncea, Grigore Răceanu etc.), s-au ales cu marginalizarea strict supravegheată.

Ștefan Foriș

Născut la 9 mai 1892, în comuna Tărlungeni, județul Brașov — mort în vara anului 1946, în București.

Secretar general al Comitetului Central al Partidului Comunist din România – PCdR, în perioada 31 decembrie 1940–4 aprilie 1944.

A urmat cursurile Facultății de Matematică-Fizică a Universității din Budapesta (licențiat în anul 1919).

Locotenent în armata austro-ungară, în anii primului război mondial.

Din decembrie 1918, membru al Partidului Comunist din Ungaria. Participant (din aprilie 1919) la ofensiva militară ungară declanșată contra armatei române.

După înfrângerea „revoluției“ bolșevice a lui Béla Kun, Foriș s-a stabilit la Brașov, devenind membru al Partidului Socialist (octombrie 1919).

Mai toate biografiile sale din acea perioadă îl descriu „de profesie contabil și jurnalist“, „cunoscător al limbilor maghiară, română, germană și franceză“.

Membru al Partidului Comunist din România, începând cu anul 1926.

S-a stabilit, în anul 1923, cu domiciliul în București, continuând activitatea de redactor sau corespondent de presă al unor publicații democratice sau comuniste. În cadrul „Ajutorului roșu“ a acționat pentru sprijinirea materială și morală a tovarășilor de idei aflați în închisori sau lagăre.

Pentru activitatea politică ilegală, a fost în mai multe rânduri arestat (începând din anul 1924), iar în urma unui proces desfășurat la Cluj, a fost condamnat la 10 ani închisoare; sentința anulată ulterior.

Pentru anii 1928–1930, documentele de arhivă îl prezintă drept „funcționar de partid“ la Harkov, Moscova sau Berlin, reprezentant al PCdR în diferite organisme ale Internaționalei a III-a Comuniste (Komintern).

Revenit în țară, a fost desemnat membru în Secretariatul regional al PCdR din Ardeal (1930–1931). În continuare, secretar al sectorului de agitație și propagandă (Agitprop) al CC al PCdR; corespondent al TASS pentru România.

Arestat din nou, în anul 1932, a fost condamnat la 5 ani închisoare. Eliberat în anul 1935, și-a reluat activitatea clandestină de agitație și propagandă comunistă.

Promovat în munca de partid, a fost cooptat în Comitetul Central al Partidului Comunist din România (din anul 1937), răspunzând de sectorul Agitprop și de organizația de tineret a Capitalei.

În vara anului 1940 a fost convocat la Moscova de către conducătorii Kominternului. După tot felul de verificări și analize ale variantelor optime, s-a ajuns, în cele din urmă, la numirea lui Ștefan Foriș în funcția de secretar general al CC al PCdR.

Foriș a revenit în țară la finele lui decembrie 1940, dată de la care a început să-și exercite funcția cu care fusese investit de Komintern.

Timp de patru ani — date fiind condițiile grele de război — a condus, uneori mai bine, alteori mai poticnit sau mai autoritar, mai stângist activitatea din clandestinitate a mișcării comuniste, până la 4 aprilie 1944 — când a fost debarcat, cu pistolul la tâmplă, de la conducerea CC al PCdR.

În contextul apropierii armatei Uniunii Sovietice de granițele României, în Partidul Comunist s-au format două centre de putere, gata să preia conducerea supremă într-un „partid politic de mare viitor“. Erau, mai întâi, Ana Pauker, Vasile Luca ș.a., care, aflați la Moscova, se pregăteau să descindă la București ca lideri

absoluți ai PCdR. Totodată, ilegalistii aflați în închisori și lagăre își desemnaseră propriul lor lider — Gheorghe Gheorghiu-Dej — pentru preluarea controlului asupra conducerii PCdR.

Se pare că și în acest caz, rolul agentului dublu Emil Bodnăraș a fost decisiv. Sfătuit sau nu de șefii de la Kremlin, Bodnăraș a pontat la ruleta politică pe cel considerat mai dibaci și mai aventurier, pe Gheorghe Gheorghiu-Dej. Pentru aceasta s-a folosit de suficiența a doi veleitari de duzină — Constantin Pârvulescu și Iosif Rangheț — spre a da „lovitura de Partid“ de la 4 aprilie 1944. Amenințat cu moartea, secretarul general al CC al PCdR, Ștefan Foriș, a fost silit să predea arhiva partidului în mâinile „triumvirilor“ Bodnăraș-Pârvulescu-Rangheț, auto-definiți *conducerea provizorie a PCdR*.

În zadar a încercat Constantin Pârvulescu — împins de intriganți interesați — să se erijeze în secretar general al CC al PCdR, imediat după debarcarea lui Foriș. De cum a ieșit din lagăr și până la jumătatea lui septembrie 1944, când au descins Ana Pauker și Vasile Luca din avionul de Moscova — Gh. Gheorghiu-Dej reușise să se impună ca virtual conducător suprem al PCdR, în așteptarea firmanului de la Stalin.

Revenind la cazul Ștefan Foriș, este de menționat că după 4 aprilie 1944 a fost folosit de către „triumviri“, timp de o lună, în redacția ziarului ilegal *România Liberă*. De aci înainte însă a avut parte numai de măsuri stricte de izolare, fiind supravegheat, ținut sub pază permanentă. La cerere, a întocmit rapoarte despre activitatea sa politică, a purtat discuții cu cadriștii partidului. După 26 august 1944 i s-au permis plimbări prin Capitală, însă numai însoțit. De la jumătatea lui septembrie 1944 înainte, lui Foriș i s-a aplicat un tratament cel puțin curios: alternând scurtele perioade de relativă libertate la locuința sa și în oraș — cu arestări inopinate, în plină stradă și deținerea sa în clădiri ce adăposteau sedii ale PCdR. Toate până la 9 iunie 1946, când — la indicațiile Secretariatului CC al PCR, format din Gh. Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu — a fost pentru ultima oară răpit de pe stradă, ucis (lovituri cu o rangă de fier în cap) și îngropat într-o încăpere auxiliară din sediul CC al PCdR.

Nici în căsnicie lui Ștefan Foriș nu i-a prea surâs norocul. Prima soție, Lotty Csere i-a devenit infidelă pe când el se afla în detenție. S-a recăsătorit cu ucraineanca Tatiana Liabis, pentru ca în timpul celui de-al doilea război mondial, „tovarășa de viață“ să-i devină Victoria Sârbu, cea cu care a avut o fiică.

Și pentru ca tragedia să fie completă, mama lui Ștefan Foriș — fiindcă își căuta cu disperare fiul — a fost redusă la tăcere, pe fundul râului Crișul Repede, ancorată cu o piatră masivă de gât.

La Plenara CC al PCR din 1968, Ștefan Foriș a fost reabilitat politic post-mortem, osemintele i-au fost identificate și depuse în hemiciclul „Monumentului eroilor pentru libertatea poporului și patriei, pentru socialism“ — lăcaș funerar impozant dezafectat după evenimentele din decembrie 1989.

Autorii „loviturii de Partid“ de la 4 aprilie 1944 (Emil Bodnăraș *et comp.*) s-au înfricoșat la gândul că, în reabilitarea lui Ștefan Foriș, Nicolae Ceaușescu va merge

până la capăt, vârând sub incidența sancțiunilor pe cei care în lupta pentru preluarea conducerii Partidului Comunist călcaseră peste cadavrul lui Ștefan Foriș.

Numai că succesorul lui Gh. Gheorghiu-Dej avusese alte gânduri și alte planuri. Pe lângă umbrirea în posteritate a imaginii lui Gheorghiu-Dej, Ceaușescu mai vroia și să țină sub presiune și amenințare, cum și în totală ascultare, pe cei pe care avea tot interesul să-i minimalizeze și să se descotorosească de ei, însă nu imprudent, dintr-o dată, ci în mod treptat și definitiv.

„Lovitura de Partid“

Secretarul general al CC al PCdR, Ștefan Foriș, a fost, deci, înlăturat din funcție de către trei dintre colaboratorii săi: Emil Bodnăraș, Iosif Rangheț, Constantin Pârvulescu. Actul demiterii a avut loc în ziua de 4 aprilie 1944. Cei trei fuseseră sancționați de conducerea partidului, cu doar câteva săptămâni în urmă.

În zilele de după 23 august 1944, Ștefan Foriș a redactat pentru conducerea superioară de partid „Însemnări privind activitatea sa și situația din PCdR în anii 1940–1944“.

În cuprinsul acestor „însemnări“, după ce releva cu lux de amănunte „Chestiunea Rangheț“, conchidea: „Pe chestiunea sabotării muncii de război (polemica Bodnăraș și altele) e suspendat până la autocritică; făcând autocritică, continuă munca în provincie, este aranjat să plece la Brașov și Banat pe linia CC, însă intervine schimbarea din 4 aprilie și el scapă de această sarcină «grea» cu care a trăgănat vădit până la schimbare.“

În „Chestiunea Ghiță“ (C. Pârvulescu), Foriș a evocat multele neînțelegeri cu un aiurit încăpățânat ca Pârvulescu, din pricina neglijențelor căruia avuseseră loc căderi de comuniști în mâinile Siguranței. Iată cum descria Foriș atitudinile nepartinice ale lui Pârvulescu, care au dus la o drastică sancțiune — „suspendarea din CC pe 6 luni, pus la muncă și să-și facă autocritica“: „După autocritica lui din februarie 1944 este chemat la ședință cu Bodnăraș și pus la munca de război, apoi în martie, adus la ședința CC, este pus la curent cu întreaga situație și muncă, este de acord cu toate și votează împreună cu ceilalți sancțiunea cu «vot de blam» pentru Bodnăraș în chestiunea sabotării de către acesta a echipelor centrale de sabotaj și de diversiune și de pedepsire...”

În chestiunea lui Ghiță au fost de acord toți membrii CC, iar Constantin Agiu l-a criticat pe Marius (Ștefan Foriș) pentru trăgănarea acestei chestiuni și pentru discuții intermitente cu Ghiță, spunând că hotărârea luată în martie trebuia luată de mult. Agiu de la sine a prelucrat scrisoarea lui Marius către Ghiță, din ianuarie — cu Ghiță — și a găsit că scrisoarea e foarte tovarășească și justă“.

Interesantă este „însemnarea“ lui Foriș despre „creerul“ complotului, Emil Bodnăraș: „Cu toate că a primit oameni, mașini etc., n-a organizat echipele centrale, insistând la organizarea dintr-o dată a detașamentului întregit cu croitori, cismari... etc. și sabotând activitatea echipelor centrale. La începutul lui martie 1944 i s-a cerut din nou punerea în acțiune a echipelor și paralel s-a stabilit tabloul oamenilor pentru detașament.

La 30 martie a fost din nou criticat pentru echipe care n-au fost puse în acțiune. Și-a făcut autocritica după o rezistență — și s-a stabilit punerea imediat în funcțiune a echipelor centrale și ieșirea pe teren a detașamentului în aprilie. După atitudinea lui și pentru sabotarea echipelor a primit un *vot de blam*, din partea CC reprezentat de Sorin (Nicolae Petrea), Marius (Ștefan Foriș), Ghiță (C. Pârvulescu), Mira (Victoria Sârbu). După acest incident vine schimbarea din 4 aprilie 1944“.

Dintre „triumvirii“ conjurației, Iosif Rangheț a încetat din viață primul, la 1 septembrie 1952. Ceilalți doi au luat cunoștință de toate rapoartele lui Ștefan Foriș, întocmite pentru dezvinovățirea sa și trimise conducerii superioare de partid. După ce s-au numărat printre cei mai interesați în defăimarea lui Foriș până la eliminarea sa fizică, cei doi au trecut la confecționarea unei întregi „arhive“, cu documente însăilate ulterior și în grabă, prin care născociau povestea luptei pentru șefia în CC PCdR, între Foriș și Gh. Gheorghiu-Dej, acesta din urmă girând din închisoare, chipurile, întreg planul de mazilire a secretarului general al CC în funcțiune.

Mai mult, insultând până și memoria lui Foriș, Bodnăraș și Pârvulescu s-au întâlnit la 30 octombrie 1952, pentru a consemna „adevărul privind pregătirea și punerea în aplicare a planului de înlăturare a lui Ștefan Foriș din conducerea partidului“. S-a păstrat acea ipocrită stenogramă a convorbirii, în care istoria este măsluită cu o seninătate demnă de o cauză mai bună.

Nu intrăm în detalii, fiindcă nu este acum rostul și locul. Spicuim doar câteva fragmente dintr-o discuție ciudată, în care Bodnăraș vorbea mai tot timpul, fiind întrerupt din când în când, cu câte o timidă și încâlcită propoziție, de către insuficientul Pârvulescu.

Despre poziția avută inițial de Rangheț, ultra-spionul rutean remarca semnificativ: „Rangheț susținea că nu se poate spune că Foriș este un dușman, că Foriș a făcut multe și grave greșeli față de partid, aceasta este just și că el este o nenorocire în fruntea partidului este încă just. Dar ce ar fi dacă i-am spune lui Foriș în față această chestiune? Uite unde ai adus partidul, uite ce ai făcut din partid.“ Și continua Bodnăraș: „La această teză a discuției dintre noi a contribuit și poziția lui Pătrășcanu, care când am discutat cu el problema înlăturării lui Foriș, fără să-i arătăm prea multe lucruri, că de fapt există o pregătire concretă..., Pătrășcanu a pus problema că nu vrea să facem fracțiuni în partid și că aici trebuie o clarificare principială păstrând regulile statutare ale partidului. Pătrășcanu — sesiza Bodnăraș — știa că aceasta este forma certă care duce la lichidarea noastră („triumvirii“) și la întărirea lui Foriș și punerea pe baze statutare, de discuție, de polemică, de verificare a principialității poziției.

Rangheț la prima ședință în discuția avută cu mine, nu a caracterizat deci pe Foriș ca dușman. A spus că e periculos, că a greșit, că este o nenorocire în fruntea partidului. Naiv.“

Și tot o afirmație indirectă a lui Bodnăraș, care proiectează în lumină favorabilă atitudinea lui Pătrășcanu: „Abia după ce m-am legat cu Rangheț pe chestiunea lui Foriș, atunci am făcut legătura și cu Pătrășcanu și am discutat pro-

blema lui Foriș. Eu am impresia că însuși Pătrășcanu a adus-o, știa el ceva de această chestiune. Dar nu că Foriș ar fi dușman. Pătrășcanu în chestiunea Foriș a luat atitudine, aceasta este foarte important, pentru că el a văzut frământările la Rangheț și la mine pe chestiunea Foriș și și-a spus: e rost să mă salt eu, să cad de acord. Însă în nici un caz nu a acceptat, a refuzat categoric ideea vreunei înlăturări, s-a dat la o parte, spunând «eu nu vreau să fac fracționism!»“.

Cum a descris Bodnăraș momentele dinaintea și din timpul conjurației anti-Foriș: „... Am constituit grupa care trebuia să ajute la lovitură, în frunte cu Filipescu care era cel mai hotărât element. Eram Filipescu, Mutulescu, Rangheț și eu — în total patru. Toți înarmați. Am pregătit mijloace pentru lichidarea nezmotoasă: ciocane.

Am pregătit mașina, pe Matei șoferul și o mașină a lui Rangheț cu Răbcea...

În ziua de 4 aprilie, ora 14, a venit bombardamentul american, am crezut că ne va da peste cap planul, dar ne-a ajutat. Foriș era în panică. Nu circula nici o mașină, a fost norocul nostru că tehnicul lui, Romeo, n-a putut să mă ducă cu mașina lui, că a trebuit să folosesc mașina mea, a lui Matei. M-a dus la el și acolo l-am găsit spre surprinderea mea pe Kofler. L-am întrebat ce este cu asta, a spus că a fost la el și l-a prins bombardamentul, și l-a lăsat pe Kofler cu Mira în altă cameră...

Apare afară și mașina cu Rangheț. El a identificat în ce casă suntem și a venit, conform înțelegerii, cu grupa. Eu însă nu-i pusesem încă problema lui Foriș, știam că este înarmat, avea un pistol, era și Romeo care era un câine devotat al lui, foarte vigilent și-l păzea totdeauna, îmi venea greu să-i pierd din ochi, să ies și să-i dau drumul lui Rangheț să intre, așa cum era stabilită înțelegerea, că vor veni după 20 de minute după ce eu am lichidat cu ei și am nevoie de eventual ajutor, după ce am pus problema.

Gazda s-a alarmat când a văzut mașina oprită afară, Mira afară s-a agitat, Foriș a ciulit urechile, dar încă n-a reacționat atunci, ci abia după 3 minute când mașina cu Rangheț s-a întors din nou. Atunci Foriș a spus: «Ce este asta, ce înseamnă asta?». Zic: «Mașina este a serviciului nostru, tovarășe Marius, și iată hotărârea pe care trebuie să ți-o transmit spre executare. Legătura mea [de la Komintern] a venit»“.

În fapt, știindu-se de dubla cetățenie — română și sovietică — a lui Emil Bodnăraș, secretarul general al CC al PCdR a dat crezare celor ticluite de către Bodnăraș într-o hotărâre kominternistă apocrifă. Dar să reluăm relatarea din 1952 a „gangsterului“ Emil Bodnăraș:

„Eu stăteam pregătit cu o mână pe pistol, cu alta pe ciocan și când mi-am deschis haina să scot documentul, a văzut ciocanul și s-a impresionat. I-am dat documentul, hârtia bătută la mașină de noi, s-a făcut alb ca varul, au apărut broboane de sudoare, a văzut pistolul în mână, îl aveam pus pe colțul mesei și țineam mâna pe mâner, și atunci el a spus: «Eu mă supun»... L-am luat și i-am pus întrebarea: «Ai auzit de GPU?» — Zice: «Da» — Zic: «Uite, cu asta ai de a face. Imediat îmi trece toate legăturile și totul, și dacă vorbești un cuvânt sau calci alături răspunzi cu capul».

Nu avem pe nimeni. N-au mai revenit Rangheț și echipa...

Și atunci mi-am asigurat documentele, toată arhiva și toate legăturile și toate întâlnirile de la Romeo și i-am lăsat pe ei în casă fără nimic, le-am luat pistolul și le-am spus să nu iasă că ies pe riscul lor și m-am dus cu servieta“.

Prin urmare, un sancționat de CC al PCdR, cu vot de blam, în cârdășie cu alți doi sancționați — C. Pârvulescu și Iosif Rangheț, a acționat precum un dezertor din armată, ajungând până la atentatul politic de 4 aprilie 1944.

Din studierea atentă a documentelor referitoare la teribila „lovitură de Partid“, reiese azi cu limpezime că actul în sine a aparținut exclusiv aventurierului Emil Bodnăraș, care și-a asigurat în prealabil încuviințarea tacită a celorlalți doi medicori adversari ai lui Foriș. Bravura lui Bodnăraș nu putea decât să bucure militanții comuniști aflați în lagăr, în frunte cu Gheorghiu-Dej, și tocmai de aceea, pentru a-și motiva gestul disperat și unilateral, Bodnăraș a căutat, *post festum*, să demonstreze că actul său terorist avusese girul tovarășilor închiși și fusese executat în interesul partidului.

Inteligent dar și perfid, Bodnăraș a căutat să-și acopere gestul banditesc, cu tot felul de documente încropite după 23 august 1944, o așa-zisă corespondență pe tema dată cu Gheorghiu-Dej și multe alte piese de arhivă fabricate *ad hoc*. A fost prima escrocherie comisă în stil mare de Bodnăraș. Specializându-se în materie, a produs false documente *pro domo*, referitoare la lovitura de Palat de la 23 august 1944 și la activitatea fabuloasă a, de fapt, aproape inexistenței costelivelor „gărzi patriotice“.

Studiind mai în amănunt cazul Emil Bodnăraș, am ajuns și noi la concluzia că el a fost cel mai mare spion din România de după anul 1940 pe filiera Moruzov.

A răsuflat ușurat — spuneam — după reabilitările patronate de Nicolae Ceaușescu în aprilie 1968, în cadrul cărora „lovitura de Partid“ de la 4 aprilie 1944 n-a fost aprofundată, ci doar s-a luat act de ea și s-a hotărât reabilitarea post-mortem a lui Ștefan Foriș. Dacă cercetările ar fi continuat până la ultima filă din dosarele „cazului Foriș“, cu siguranță că Emil Bodnăraș ar fi avut o foarte mare problemă. Ceaușescu n-a fost interesat să compromită iremediabil pe unul din liderii ce-i fuseseră favorabili în lupta pentru preluarea conducerii supreme în partid. L-a lăsat în înaltele demnități de Partid și de Stat. La un moment dat, prin 1971–72, Bodnăraș însuși — simțindu-se întrucâtva stingherit — și-a cerut pensionarea. Din cinism sau din alte motive, Ceaușescu n-a acceptat solicitarea lui Bodnăraș, ce fusese poate și o încercare de reinvestire a votului de încredere; dimpotrivă, „Nicu“ l-a reținut pe „Emil“ în preajmă-i — membru al CPEx al CC al PCR și vicepreședinte al Consiliului de Stat — până la încetarea din viață, la 24 ianuarie 1976.

Că Emil Bodnăraș avea conștiința încărcată cu grele păcate (Foriș, Pătrășcanu ș. a.) este un lucru cert: simțul istoriei l-a decis pe lucidul și rafinatul lider comunist să aleagă testamentar ca somnul de veci să și-l doarmă în cimitirul din Iaslovățul bucovinean natal și nu în hemiciclul *Monumentului...*, dezafectat după evenimentele din decembrie 1989. Păstrând proporțiile, cele întâmplante cu rămă-

șițele pământești din mausoleul tătucului Stalin de la Kremlin, trebuie că i-au întărit și lui Bodnăraș, la bătrânețe, convingerea că toate sunt atât de relative pe lumea asta...

Reconstituirea crimei politice

Mai întâi vom insera, pe scurt, fișa biografică a autorului principal.

Gheorghe Pintilie (alias Bodnarenko Pantelei, Pantilii, Pantiușa) s-a născut la 9 noiembrie 1902, în Tiraspol (astăzi în Republica Moldova).

De naționalitate: ucrainean. Lucrător mai întâi într-o fabrică de cherestea, apoi specializându-se în profesia de muncitor turnător într-o fabrică din Odessa (în anii 1915–1928).

Între timp a fost recrutat de NKVD pentru activități speciale de spionaj politic. În acest sens a fost trecut clandestin în România, cu acte de identitate false, de cetățean român, având misiunea „de a asigura protecția contrainformativă a comuniștilor, de a îndepărta dintre ei pe informatorii Siguranței“. Aproape un deceniu (din 1928) a desfășurat activități specifice ilegale, până în anul 1937 când a fost reperat de serviciile secrete române, arestat și condamnat la ani mulți de detenție în penitenciarele de la Doftana, Văcărești, Caransebeș și în lagărul de la Tg. Jiu — unde s-a apropiat imediat și definitiv de liderul comunist Gheorghe Gheorghiu-Dej, care, la rândul-i, începuse să cultive apropierea și de alți agenți ai NKVD, deținuți în închisori și lagăre, prevăzând contextul internațional viitor când, eliberat, îi va putea folosi în noile servicii secrete pentru punerea la cale a celor mai murdare manopere în lupta pentru puterea politică.

Faptele aveau să se petreacă aidoma. Colegii agenți NKVD ai lui Bodnăraș, deveniți încă din închisoare oameni de încredere ai lui Gheorghiu-Dej, au primit după 23 august 1944 cele mai importante funcții în cadrul serviciilor secrete române: Serghei Nicolau (de fapt Nikonov) — director general al Serviciului Secret de Informații – SSI, în perioada 1945–1951; Petre Petrescu (în realitate Petea, Piotr, Goncearuc) — director adjunct al SSI și șef al Direcției de contra-spionaj (în anii 1949–1952); Alexandru (Serghei) Nicolschi (alias Boris Grünberg) — „făcut“ general-maior de Securitate și numit director adjunct al Direcției Securității Poporului, începând din 30 august 1949. Ne mai vorbind de duzinele de consilieri sovietici plasați în România imediat postbelică.

În ceea ce-l privește pe Gheorghe Pintilie, a avut cea mai fulminantă ascensiune. Îndată după 23 august și până în 1948 a condus Serviciul 1, ce se ocupa cu paza sediilor centrale și a înalților demnitari comuniști. La 15 august 1948, din simplu soldat a fost ridicat la gradul de general-locotenent de Securitate și numit (la 30 august 1948) director general al Direcției Securității Poporului (Statului). Din 14 septembrie 1949, îndeplinea și funcția de adjunct (până la 18 martie 1956), și în continuare de prim-locțiitor (până la 20 ianuarie 1961) și, în fine, din nou adjunct (1961–1962) al ministrului Afacerilor Interne. Deputat de Ialomița în Adunarea Deputaților (1946) și în MAN până în 1952. Decorații:

Ordinul Muncii cls. I (1949), Medalia Muncii (1956), Ordinul „23 august 1944“ cls. a III-a (1959), Ordinul „Tudor Vladimirescu“ cls. a II-a (1971).

Gh. Pintilie a trăit mulți ani, în liniște și pace, ca pensionar ilegalist și fost nomenclaturist (membru al CC al PCR din 11 iunie 1948 și până la 28 decembrie 1955) și a încetat din viață la 11 august 1985, la vârsta de 83 de ani.

În continuare, redăm mărturiile inedite ale autorului asasinatului politic din vara anului 1946.

Informare

Subsemnatul Pintilie Gheorghe fiind întrebat la C.C. al P.C.R. de către tov. Vasile Patilineț, secretar al CC al PCR despre ceea ce cunosc eu în legătură cu Foriș Ștefan și părerea mea în legătură cu acest caz, relatez următoarele:

Personal n-am văzut nici un document, nici un material al regimului burghezo-moșieresc din care să reiasă măcar o urmă de legătură a lui Foriș cu Siguranța burgheză și de asemeni nu am cunoștință că ar exista asemenea materiale.

Noi am anchetat ani de-a rândul pe foștii polițiști și agenți de Siguranță burghezo-moșierești dar nu s-a putut da nici pe această cale de nici o urmă de legătură a lui Foriș cu Siguranța.

În legătură cu evoluția cazului Foriș eu cunosc următoarele:

Prin 1941 începuse să se formeze părerea la unii dintre tovarășii aflați în închisoare, printre care și la mine, că ceva nu e în regulă sus la partid.

Era ceva foarte vag. Ne îngrijorau multele căderi ce aveau loc în mișcare atunci.

Prin 1941–1942 s-a trimis din partea partidului (a conducerii) la închisoare o haină scurtă de piele, pentru a fi dată lui Gheorghiu-Dej personal. Haina era însoțită de o notiță (scrisoare) din partea conducerii, în care se spunea printre altele adresându-se lui Gheorghiu-Dej: „... tu, ca viitor Comisar“.

Haina am primit-o eu și am mers cu ea s-o dau lui Gheorghiu-Dej. Acesta însă aflând că ea vine de la conducerea partidului a refuzat s-o primească exprimându-se: „... mama lui, vrea să mă cumpere. Poți să faci ce vrei cu ea, s-o rupi, s-o arunci, ce vrei“.

Ulterior, cu alte ocazii, Gheorghiu-Dej a pronunțat față de mine numele lui Foriș, ca fiind cel în care el nu are încredere sau despre care era nemulțumit. Mi-a atras în același timp atenția: „să taci din gură și să nu discuți cu nimeni asta“. Și într-adevăr mi-am dat seama că această atitudine a lui nu era cunoscută de nimeni altcineva dintre deținuții comuniști.

Toate acestea se întâmplau în închisoarea Caransebeș.

În închisoare era cunoscut că în rândul partidului apăruseră fenomene de fracționism. Fracționismul de afară s-a repercutat și la închisori. Prin 1942 fracționismul a luat amploare și fiecare grup căuta să stabilească legătura cu cei închiși și să-i convingă că el are dreptate.

Gheorghiu-Dej a dat dispoziție pentru cei închiși, din toate închisorile, să nu ia legătură cu nici un grup, motivând că nu știm ce e afară și cine are dreptate. Atrăgând atenția că nu trebuie luat legătura cu nici un grup din partid, Gheorghiu-Dej a precizat că mai ales cu Foriș nu trebuie avut legătură în nici un caz.

S-a atras atenția că la nici un material, nimănui să nu i se răspundă. Materiale veneau totuși de la C.C. către cei închiși, însă nu se răspundea.

În această atmosferă a sosit la închisoare din partea Comitetului Central un document prin care se cerea să înaintăm o situație cu numele tuturor comuniștilor care făceau parte din organizația de partid din închisoare.

Gheorghiu-Dej predându-mi spre păstrare acest document, a spus: „poftim... dovada“.

Părerea mea în legătură cu această cerere trimisă din partea Comitetului Central era că dacă aceasta nu e o acțiune de trădare, atunci în orice caz e o gravă greșală, o gravă lipsă de vigilență.

Tocmai în această perioadă căderile din mișcare au fost mai dese.

De acum a început să se discute despre Foriș că este trădător și cu alți comuniști care făceau parte din conducerea organizației de partid din închisoare, printre care Teohari, Vințe, Chișinevschi. De asemeni a început să se spună și la secretarii grupelor de partid că ceva nu e în regulă în conducerea partidului. Dar lor nu li se spunea nimic concret și nu se dădeau nume.

În această perioadă Gheorghiu-Dej manifesta preocupare unde ar putea fi găsit Costică Pîrvulescu deoarece a fost căutat în mai multe locuri pentru a lua legătura cu el și n-a fost găsit.

Cu atmosfera aceasta s-a început din închisoare pregătirea unor tovarăși pentru a se lua măsura de izolare a celor aflați în conducerea partidului, în frunte cu Foriș.

*

După 23 august 1944 eu am primit sarcina de a-l ține sub pază pe Foriș. După ce la începutul anului 1945 Foriș a fost pus în libertate, tot eu am primit indicația în iunie 1945 să-l ridic din nou și să-l țin sub pază.

Indicația mi-a fost dată de către Gheorghiu-Dej. Este posibil ca să fi fost de față și Ana Pauker atunci când mi s-a dat indicația, în iunie 1945, pentru a-l reține din nou pe Foriș.

L-am ținut sub pază succesiv în următoarele locuri: într-o încăpere de la sediul Comitetului Central al Partidului, într-o cameră de subsol din clădirea unde locuiam eu și într-o casă de pe strada Popa Șapcă.

Pentru paza lui Foriș am folosit 2–3 tovarăși însă ei nu știau cine este omul pe care îl păzeau.

Tot timpul cât a fost reținut la partid sub pază, Foriș a fost foarte ascultător și disciplinat, respectând întocmai ceea ce i se cerea. Astfel i s-a cerut să nu se apropie de fereastră pentru a nu fi văzut de afară, să nu încerce să strige sau să vorbească cu cineva, să nu spună cine este etc. și el a respectat toate acestea.

Approape zilnic, iar uneori o dată la două zile eram chemat de către Gheorghiu-Dej și întrebat ce face Foriș, cum se manifestă, ce atitudine are etc.

- 6 -

la două zile, eram chemat de către
Gheorghiu Dej și mă întâlneam cu fața roșie,
cum se manifestă, ce atitudine accept.

În timpul cât li-am ținut pe țară
sub pază, Gheorghiu Dej a mers de
multe ori la ocazia și a discutat cu ei.
Ce au discutat eu nu știu. Nu am văzut
niciodată să fi desțit de acolo cu ceva
scris. Uneori discuțiile între Gheorghiu
Dej și țară erau foarte agitate, stigmat
unul la altul.

Uneori Gheorghiu Dej mergea să
discute cu țară și unul însoțit și de câte
un alt țară, dar conducerea partidei.
Printre cei care au mers
uneori la țară mi-am amintesc pe
Ana Pauker și Teohari Georgescu.
Ximelini susă mi-a luat legătura cu
țară, fără să fie Gheorghiu Dej de față.

Prin vara anului 1946 am
primit indicația de la Gheorghiu
Dej și seponat de la Teohari Georgescu
să dau măsuri pentru lichidarea
lui țară.

Când Gheorghiu Dej mi-a
transmis această indicație, eu am
întrebat cum trebuie să procedez

Mintun G.

În timpul cât l-am ținut pe Foriș sub pază, Gheorghiu-Dej a mers de multe ori la acesta și a discutat cu el. Ce au discutat eu nu știu. Nu am văzut niciodată să fi ieșit de acolo cu ceva scris. Uneori discuțiile între Gheorghiu-Dej și Foriș erau foarte agitate, strigând unul la altul.

Uneori Gheorghiu-Dej mergea să discute cu Foriș fiind însoțit și de câte un alt tovarăș din conducerea partidului. Printre cei care au mers uneori la Foriș, mi-i amintesc pe Ana Pauker și Teohari Georgescu. Nimeni însă nu a luat legătură cu Foriș fără să fie Gheorghiu-Dej de față.

Prin vara anului 1946 am primit indicația de la Gheorghiu-Dej și separat de la Teohari Georgescu să iau măsuri pentru lichidarea lui Foriș.

Când Gheorghiu-Dej mi-a transmis această indicație, eu am întrebat cum trebuie să procedez și el mi-a răspuns: „ce tu nu ai cap? Descurcă-te!“.

În zilele următoare am fost continuu întrebat de către Gheorghiu-Dej dacă am terminat cu Foriș și până la urmă, la unul din repetatele mele răspunsuri: „nu încă“, el mi-a replicat: „... ce te tot foiești atâta cu el ca un c.. într-o căldare?“

Când i-am adus la cunoștință că Foriș a fost lichidat, Gheorghiu-Dej a spus: „bine că am terminat și cu jigodia asta“.

La lichidarea lui Foriș am fost ajutat de către Bulgaru și fostul meu șofer de atunci care ulterior a plecat în U.R.S.S. Tot ei au ajutat și la lichidarea lui Pârgariu care a fost îngropat în același loc cu Foriș. Dintre noi însă, numai eu știu cine sunt persoanele lichidate.

Foriș și Pârgariu au fost îngropați într-o casă de pe Aleea Alexandru, casă pe care am arătat-o la fața locului.

Precizez că pe fostul meu șofer din perioada 1945–1946 care a plecat în U.R.S.S. îl chema Dumitru Neciu.

15 mai 1967

Pintilie Gheorghe

La 17 ianuarie 1968, Gh. Pintilie a fost convocat din nou în fața Comisiei de Partid și de Stat instituită pentru cercetarea abuzurilor și ilegalităților... Reproducem, în cele ce urmează, câteva fragmente din stenograma redactată cu acel prilej:

„Tov. Gh. Stoica: După ce l-ați omorât pe Foriș, s-a pus placă de ciment?“

Tov. Pintilie Gh.: Am pus pământ, apă, am lăsat 2–3 zile până s-a bătut și am pus apă și singura grijă a fost ca să se așeze pământul. Podeaua era de scândură albă, nevopsită și m-am preocupat s-o vopsesc dar nu am găsit vopsea și am lăsat-o la fel. Apa cu care udam locul era luată de la chiuvetă.

Tov. Gh. Stoica: Cine a văzut execuția?

Tov. Pintilie Gh.: Eu cu șoferul meu. Petre Bulgaru l-a adus doar pînă la ușă.

Tov. Gh. Stoica: Cine l-a executat?

Tov. Pintilie Gh.: Șoferul meu (Dumitru Neciu, corect Mitea Neciov) i-a dat în cap cu ranga o singură dată.

Tov. *Gh. Stoica*: A țipat?

Tov. *Pintilie Gh.*: Nu.

Tov. *Gr. Răduică*: Șoferul era urcat pe un scaun pentru că Foriș era înalt și acesta nu ajungea. Așa l-a omorât.

Tov. *Gh. Stoica*: De unde era șoferul?

Tov. *Pintilie Gh.*: Din Uniunea Sovietică. Vă spun cum a fost: eu am săpat groapa — eu personal am făcut totul — nu am vrut să amestec pe nimeni. Mi-a fost frică să nu afle numele lui Foriș. Bulgaru când a fost la tov. Răduică, a întrebat de cine este vorba. Zice: «A, acela care înjura pe Ana Pauker?». Deci, eu cu șoferul meu am fost.

Tov. *Gh. Stoica*: Cum era groapa făcută?

Tov. *Pintilie Gh.*: Groapa am făcut-o mai adâncă — abia acum am aflat că oasele putrezesc — am săpat mai adâncă că dacă cineva schimbă podeaua, să nu dea peste el; cam la 2–3 m adâncime.

Tov. *V. Patilineț*: Sunteți convins că unde s-a săpat acum pentru reconstituire, nu este?

Tov. *Pintilie Gh.*: ... Am stat două nopți acolo și nu am văzut nimic...

Tov. *Gh. Stoica*: Faptul că el a fost omorât — este edificat; de asemenea și cine l-a omorât, dar nu găsim corpul (cadavrul).

Tov. *Pintilie Gh.*: M-am gândit și părerea mea este că a fost găsit în timpul lucrărilor de reparații de mai târziu.

Tov. *Gr. Răduică*: Când a fost lovit a căzut în groapă?

Tov. *Pintilie Gh.*: Groapa era făcută cu o săptămână înainte. În groapă au mai fost băgați încă doi inși...

Tov. *V. Patilineț*: În cât timp au fost omorâți?

Tov. *Pintilie Gh.*: În timp de o săptămână. Primul a fost Foriș, pe urmă Pârgaru și pe urmă „neamțul“ (un cetățean din Timișoara, poreclit astfel, fiindcă nu i se mai țineau minte nunele și prenumele) ...

Tov. *V. Patilineț*: Ce părere ai, nu cumva șoferul putea să spună?

Tov. *Pintilie Gh.*: Astăzi mă duc la spânzurătoare, el să rămână să trăiască, dar nu putea să spună. Și tov. Teohari Georgescu îl cunoștea, dar nu scotea de la el nimic. Era cetățean sovietic și a fost aici ca prizonier sovietic. A plecat din țară, eu am fost numit la Ministerul de Interne. A mai stat încă o săptămână și a plecat deja când lucram în Minister. Acum el trăiește acolo și probabil că tot șofer este. Se poate să aibă 40–45 de ani. De aici el a plecat ca om de încredere, decorat cu o medalie. L-am cunoscut în timpul luptelor deoarece căra muniții și ne ajuta foarte mult. Era un om de încredere. Pentru asta a fost decorat. Era băiat bun.“

În cele din urmă, osemintele celor trei cadavre au fost descoperite în încăperea vecină celei în care se săpase inițial. Cele ale lui Ștefan Foriș, potrivit hotărârii plenarei CC al PCR din aprilie 1968, au fost strămutate, incinerate și urna depusă, cum am mai spus, la baza hemiciclului „Monumentului eroilor luptei pentru libertatea poporului și a patriei, pentru socialism“ din București.

Recompensa

De menționat că, deși s-a străduit, Comisia de Partid și de Stat n-a reușit să facă lumină deplină în cazul asasinării lui Ștefan Foriș, în urma coroborării declarațiilor contradictorii ale celor chestionați în cauză: Teohari Georgescu, Vasile Luca, Gh. Pintilie, Petre Bulgaru. În special Teohari Georgescu, într-un fel a relatat „cazul Foriș” în interogatoriile luate sub stare de arest în 1953, și altfel, cu multe reveniri, a făcut-o în 1967–1968, mai ales când a fost pus să se confrunte cu Gh. Pintilie.

Surprinde cinismul manifestat cu acel prilej, în 1967–1968, de către Gh. Pintilie, sfidând primejdia unei posibile condamnări, ca unul care fusese principalul vinovat direct al uciderii lui Foriș.

Bănuim că impunitatea, de care se credea asigurat Gh. Pintilie, venea dinspre făgăduiala lui Nicolae Ceaușescu — că nu va păți nimic în urma „mărturisirilor de bună voie”; că, dimpotrivă, va fi chiar recompensat pentru serviciul adus cauzei: știrbirea personalității lui Gheorghiu-Dej și supunerea oprobriului public răspunderii lui Alexandru Drăghici. Legenda Dej trebuia întinată, iar potențialii adversari aflați încă în viață — ostracizați moral și desființați politic.

Plenara CC al PCR din 22–25 aprilie 1986 a reabilitat post-mortem pe Lucrețiu Pătrășcanu, Ștefan Foriș și pe ceilalți condamnați în aprilie 1954 („loturile I–II Pătrășcanu”).

La un an și câteva luni de zile distanță, în august 1969, cu prilejul aniversării a 25 de ani de la Actul de la 23 august 1944, Nicolae Ceaușescu a ținut să înmâneze personal ilegalistului Gheorghe Pintilie, Ordinul „Tudor Vladimirescu” cls. a II-a; gestul respectiv îl făcea Președintele României doar pentru 25–30 de decorați „pentru merite cu totul deosebite” dintr-un tabel de peste 300 de medaliați; celorlalți le-au fost înmânate distincțiile de către un alt membru al Consiliului de Stat.

Gh. Pintilie fusese trecut în tabelul cu cei ce urmau să fie decorați la indicația expresă a lui Nicolae Ceaușescu.

Cu prilejul solemnității, fiind prezent și generalul-locotenent în rezervă Grigore Răduică, fost membru în Comisia de Partid și de Stat privind reabilitările din aprilie 1968, generalul în rezervă Gheorghe Pintilie s-a apropiat de el și i s-a adresat triumfător, arătând spre decorație: „Uite așa e bine, nu cum credeai dumneata!”

Post scriptum

Este demn de luat în seamă și faptul că Gh. Gheorghiu-Dej, sfetnicii abili și executanții zeloși au intercalat în procesul lui Lucrețiu Pătrășcanu și pe cel virtual al lui Ștefan Foriș, legând arbitrar capetele mincinoase de acuzare între ele. La un an de la reținerea lui Pătrășcanu, au început să fie arestați și supuși unor anchete dure aproape toți foștii colaboratori apropiați ai lui Foriș, începând

cu soția sa, Victoria Sârbu, și sfârșind cu fostul casier al partidului, Remus Kofler — simbolic condamnat la moarte și executat în numele secretarului general al CC al PCdR din anii 1949–1944, Ștefan Foriș, despre a cărui dispariție fără urmă nu s-a pomenit nimic în întreaga perioadă a anchetelor și procesului, 1949–1954.

Practic, în aprilie 1954, Gheorghiu-Dej a reușit să încheie definitiv conturile cu doi rivali de temut: cel din *trecut* deja asasinat și cel de *viitor*, căruia a făcut să-i fie expediat glonțul ucigaș în ceafă. Pătrășcanu și Kofler au fost executați în aceeași zi și în același mod, cu singura deosebire că ghinionistul Remus Kofler s-a întâmplat să se găsească în moment și la loc nepotrivite, victimă colaterală a celui vânat deja cu aproape zece ani în urmă.

Orice s-ar spune, studiul istoriei este adesea trist, chiar foarte trist.

FASCISMUL ITALIAN

RĂZVAN PANTELIMON

Abstract. *This article tries to analyze some fundamental characteristics of the Italian fascism, in the frame of the totalitarian studies and researches of the 20th century. We start by presenting some definitions and characteristics of the concept of „totalitarianism“ as they appeared in the scientific literature, in order to understand the biggest frame in which we can include Italian fascism. Later we'll analyze the Italian fascism as an ideology and as a modality to organize the state. We focused on how the Fascist Party monopolized the state and how this unity between Party and State gave birth to the „State Party“.*

Acest articol își propune să analizeze trăsăturile fundamentale ale fascismului italian, încadrându-l în tipologia mai largă a regimurilor totalitare din secolul al XX-lea. Pentru început vom analiza o serie de definiții și caracteristici ale conceptului de „totalitarism“, așa cum apare el prezentat în literatura de specialitate, pentru a înțelege mai bine cadrul larg în care se înscrie fascismul italian. Ulterior vom cerceta caracteristicile fascismului italian, atât ca ideologie cât mai ales ca mod de organizare a statului.

Vom pune accentul pe modul în care partidul fascist a acaparat instituțiile statului și organismele care au sprijinit această contopire între Partidul Fascist și stat, contopire care a dus la apariția „*Partidului Stat*“. Este cert faptul că transformarea raportului dintre Partidul Fascist și stat este doar o parte din relația extrem de complexă de identificare între Partidul Național Fascist și societatea italiană în întregul său. În această lucrare ne vom limita însă la a prezenta în principal modul în care instituțiile publice ale statului au fost acaparate treptat de fascism, lăsând deoparte controlul ideologic pe care fascismul l-a exercitat asupra tuturor aspectelor vieții sociale italiene.

O primă analiză care se ocupă de studiul sistematic al conceptului de totalitarism a fost publicată în 1949 de către Hans Kohn sub titlul „*The Twentieth Century*“. În viziunea lui Kohn, ca rezultat al primului război mondial se naște un „abis de netrecut, peste care era imposibil de realizat orice înțelegere reciprocă, deoarece conflictele puteau fi rezolvate doar cu forța și prin distrugerea totală a adversarului“¹. Kohn consideră că, spre deosebire de regimurile absolutiste și

¹ Hans Kohn, *Ideologie politice del ventesimo secolo*, trad. it., Firenze, 1964, apud De Felice Renzo, *Le interpretazioni del fascismo*, Bari, Editori Laterza, 1969, p. 39.

conservatoare clasice, regimul totalitar tinde spre o nouă ordine politico-socială și angrenează în acest scop, cel puțin în anumite momente, masele, profitând de imaturitatea acestora, de criza morală și materială prin care trec acestea, precum și de deziluziile și cinismul pe care aceasta le provoacă.²

Cea mai cunoscută lucrare asupra conceptului de „totalitarism“, devenită clasică atât prin complexitatea sa, cât și prin importantele dezbateri cărora le-a dat naștere, este cea scrisă de Hannah Arendt în 1951, „*Originile totalitarismului*“. Pentru Arendt apariția totalitarismului este strâns legată de trei elemente indispensabile și tipice pentru epoca noastră: decadența Statului național și afirmarea imperialismului, prăbușirea sistemului de clase sociale și ca atare și a sistemului de partide conexe acestuia, și atomizarea și individualizarea societății moderne de masă.³ Scăderea rolului Statului Națiune și apariția naționalismului nu sunt văzute de Arendt doar sub aspectele imediate economico-politice, ci sunt demonstrate și de creșterea rolului personalităților individuale în raport cu statul, de afirmarea rasismului ca ideologie prezentă în rândul maselor largi, de apariția unor virulente panmișcări (pangermanismul, panslavismul etc).

Principalul teren pe care se dezvoltă însă totalitarismul este oferit de prăbușirea vechiului sistem de reprezentare bazat pe clase sociale și pe partidele tradiționale ca instrumente de reprezentare legate de acestea. Ca atare, aceste mase dezagregate și atomizate lipsite de acel principiu de identificare oferit de clasa socială vor constitui sursa principală din care se vor alimenta mișcările totalitare prin intermediul unei propagande care promitea ieșirea din haosul și arbitrarul societății dezagregate.⁴

Căderea sistemului de protecție oferit până atunci de *status*-ul social dat de apartenența la o clasă socială va transforma majoritatea somnolentă, care până atunci se constituise într-o remorcă a partidelor tradiționale, într-o mare masă, amorfă și dezorganizată, de indivizi plini de ură, care nu aveau nimic în comun decât vaga speranță oferită de liderii politici de întoarcere la timpurile bune.⁵ Cu alte cuvinte, atomizarea și individualizarea societății au dus la apariția *maselor*, acele grupuri de oameni care prin indiferența față de afacerile publice nu se puteau insera într-o organizație bazată pe comunitatea de interese, într-un partid politic, într-o organizație locală, într-o asociație profesională etc., și al căror comportament nu era determinat de clasele sociale din care proveneau, ci de un „bagaj nearticulat“ de idei și sugestii preluate de la toate clasele sociale.⁶

Mișcările totalitare își au baza tocmai în această masă de oameni indiferenți și pe care celelalte partide îi lăsaseră deoparte considerându-i prea apatici sau prea stupizi. Caracteristica acestor regimuri era aceea de a fi sisteme de dominație totală care, abolind orice distincție între societate și stat, controlau indivizii atât în sfera publică, cât și în cea privată, organizându-i și oferindu-le un țel care nu este neapărat unul bazat pe ideea supremației unei rase sau a unei clase, ci are drept scop crearea unui nou tip de om, redus la un obiect pasiv, la un instrument neînsuflețit.

² *Ibidem*, p. 40.

³ Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, New York, Harcourt, 1951, p. 372.

⁴ *Ibidem*, p. 438.

⁵ *Ibidem*, p. 435-436.

⁶ *Ibidem*, p. 439.

În contextul evoluțiilor Războiului Rece și a înfruntărilor ideologice conexe acestuia, conceptul de totalitarism a fost analizat în profunzime de o serie de autori, în special aparținând spațiului de gândire anglo-saxon. Într-o lucrare devenită celebră, „*Totalitarian Dictatorship and Autocracy*“ scrisă împreună cu Z. K. Brzezinski, Carl G. Friedrich considera că totalitarismul este total diferit de tiraniile, dictaturile și despotismele anterioare.

În opinia celor doi autori această diferențiere se datorează unei serii de caracteristici specifice totalitarismului.⁷ Prima trăsătură este existența unei ideologii oficiale, un corp oficial al doctrinei care acoperă toate aspectele vieții umane și la care se presupune că aderă în mod pasiv toți indivizii care trăiesc în această societate, ideologie care are drept scop atingerea unui stadiu final și perfect al umanității. O a doua trăsătură a totalitarismului este prezența unui sistem de partid unic de masă condus de un dictator puternic, organizat pe baza unei ierarhii stricte și care se supune orbește ideologiei oficiale și liderului. O altă trăsătură este realizarea unui sistem de teroare fizică și psihică, care se realizează printr-un control polițienesc asupra tuturor cetățenilor. O caracteristică importantă a totalitarismului este monopolul tuturor mijloacelor de comunicare în masă, precum presa, radioul sau cinema-ul. Același monopol se manifestă și în ceea ce privește controlul centralizat al forțelor armate. O ultimă trăsătură distinctivă a unui regim totalitar este controlul centralizat și planificarea întregii vieți economice prin intermediul unei coordonări birocratice a entităților corporative.

Un alt cercetător al regimurilor totalitare, Franz Neumann, consideră că statul totalitar modern poate fi redus la cinci caracteristici majore: prima este tranziția de la un stat de drept la un stat polițienesc; a doua este trecerea de la o putere divizată care exista în statul liberal la o putere extrem de concentrată într-un regim totalitar; a treia este existența unui Partid stat care are monopolul; un al patrulea element este tranziția de la o societate pluralistă la una controlată în totalitate de stat; o ultimă caracteristică este utilizarea generalizată a terorii.⁸ Observăm că trăsăturile unui stat totalitar în opinia lui Neumann nu diferă foarte mult de cele ale lui Brzezinski și Friedrich, el insistând însă pe aspectele care țin în special de stat și lăsând deoparte controlul asupra mijloacelor de informare în masă.

În spațiul european unul dintre cei mai importanți analiști ai fenomenului totalitar a fost Raymond Aron, care consideră că regimurile totalitare, monopoliste, se caracterizează prin cinci elemente principale: fenomenul totalitar intervine într-un regim care acordă unui singur partid monopolul activității politice; partidul monopolist este animat sau înarmat cu o ideologie căreia îi conferă o autoritate absolută și care, drept urmare, devine adevărul oficial al statului; pentru a răspândi acest adevăr oficial, statul își rezervă, la rândul său, un dublu monopol: al mijloacelor de constrângere și al mijloacelor de persuasiune. Toate mijloacele de comunicație, radio, televiziune, presă sunt dirijate, comandate de

⁷ Carl J. Friedrich, Z. K. Brzezinski, *Totalitarian, Dictatorship and Autocracy*, New York, Prager, 1965 (prima ed. 1956), p. 22.

⁸ Franz Neumann, *The Democratic and the Authoritarian State*, New York, The Free Press of Glencoe, 1964, p. 244-245.

către stat și de către cei care îl reprezintă; cea mai mare parte a activităților economice și profesionale sunt supuse statului și devin, într-un anumit fel, parte integrantă a acestuia. Cum statul este inseparabil de ideologia sa, cea mai mare parte a activităților economice și profesionale sunt colorate de către ideologia oficială; cum totul devine activitate de stat și orice activitate este supusă controlului ideologic, o greșală comisă într-o activitate economică sau profesională devine concomitent o greșală ideologică. Rezultatul este politizarea, transfigurarea ideologică a tuturor greșelilor posibile ale indivizilor, iar în cele din urmă, o teroare, deopotrivă polițienească și ideologică.⁹ Vedem că, la fel ca și în cazul lui Neumann, Aron preia o serie de caracteristici analizate deja anterior, insistând însă pe aspectele legate de monopolul partidului unic și pe importanța majoră a ideologiei.

Un ultim set de caracteristici ale unui sistem totalitar, pe care le vom prezenta, îi aparține lui Juan J. Linz, care, într-o lucrare recentă ce transcende condiționări impuse de lupta ideologică din timpul Războiului Rece, afirmă că un sistem poate fi considerat totalitar când i se aplică următoarele caracteristici: există un centru de putere monistic, dar nu monolitic, iar orice pluralism existent al instituțiilor sau a grupurilor își derivă legitimitatea din acest centru, este mediat de acesta, fiind mai mult o creație politică, decât un produs al unei dinamici a societății preexistente. Acest sistem este caracterizat de prezența unei ideologii exclusive, autonome și mai mult sau mai puțin elaborată intelectual prin intermediul căreia liderul sau grupul conducător, și partidul care slujește liderilor, se identifică și pe care o folosesc ca bază pentru adoptarea unor politici sau o manipulează pentru a se legitima. Această ideologie are anumite limite dincolo de care apare heterodoxia care nu poate rămâne nesancționată. Ideologia aceasta merge dincolo de un program particular sau de o definiție a limitelor legitime ale acțiunii politice, încercând să dea un sens ultim unui scop istoric și o interpretare a realității sociale. Participarea cetățenească și mobilizarea activă pentru îndeplinirea unor sarcini politice și sociale colective sunt încurajate, cerute, răsplătite și canalizate prin intermediul partidului unic și a unor grupuri monopolistice secundare. Obediența pasivă și apatia, retragerea în roluri parohiale sau de supunere, caracteristice multora dintre regimurile autoritare, nu sunt considerate dezirabile de către conducători.¹⁰ Putem observa că, deși a trecut o jumătate de secol de la primele analize științifice ale fenomenului totalitar, iar corpusul teoretic al acestei analize este imens, caracteristicile pe care Linz le consideră determinante pentru un regim totalitar nu diferă cu mult de cele prezentate de predecesorii săi.

Putem rezuma caracteristicile prezentate anterior în cuvintele lui Ebenstein „totalitarismul ca formă de guvernare și ca sistem de viață se caracterizează printr-o idee fundamentală: controlul total al omului de către Stat, care nu cunoaște limite atât în ceea ce privește scopurile sau mijloacele [...] obiectivul său

⁹ Aron Raymond, *Démocratie et totalitarisme*, Paris, Gallimard, 1965, apud Laurențiu Ștefan Scarlat (coord.), *Dicționar de scrieri politice fundamentale*, București, Humanitas, 2000, p. 37.

¹⁰ Juan J. Linz, *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, London, Lynne Rienner, 2000, p. 70.

fiind maxima putere a statului, care poate fi cucerită doar prin intermediul reprimării maxime a libertății individuale. Statul este stăpânul, individul este supusul, exact opus conceptului democratic¹¹.

Am văzut câteva definiții ale unui sistem totalitar, definiții extrem de complexe care încearcă să surprindă caracteristicile principale ale unui asemenea tip de stat. Acest concept de totalitarism nu a fost însă ușor acceptat în știința politică și continuă să rămână destul de controversat. Criticii săi, mai ales Spiro și Schapiro, au ajuns să îl declare total inutilizabil, pentru că în opinia lor acest concept derivă din contextul ideologic al Războiului Rece și a fost îndreptat împotriva regimurilor comuniste. Ca atare totalitarismul este considerat un concept caduc din punct de vedere istoric și nefolositor din punct de vedere științific.¹²

Interesantă este și istoria termenului de „totalitarism“. Cuvântul „totalitar“ a fost folosit pentru prima oară în contextul disputelor privind modificarea legii electorale italiene de către Mussolini. Ulterior adjectivul acesta se va răspândi în anii '20 ai secolului trecut prin intermediul propagandei, fasciste (de exemplu Mussolini exalta în 1925 în fața partizanilor săi „feroceea noastră voința totalitară“).¹³

Invenția acestui termen a avut de la început drept scop desemnarea acestei realități noi care constituia o societate mai mult sau mai puțin aservită unui Partid – Stat și care era dominată de ideologie și de teroare. Cuvântul a apărut din cauza faptului că conceptele de despotism și tiranie utilizate anterior nu erau suficiente pentru a desemna această realitate istorică nouă. De altfel chiar Mussolini scria că „un partid care să guverneze o națiune într-o manieră totalitară este ceva nou în istorie și de aceea similaritățile și comparațiile sunt imposibile“.¹⁴

Pentru Mussolini, termenul totalitar indica o stare a societății, considerată ideală pentru obținerea idealurilor fascismului, și de aceea atunci când prezenta cele trei condiții necesare pentru un sistem corporativ, situa existența „stato totalitaro“ pe locul doi după necesitatea unui partid unic. El caracteriza statul totalitar ca un „stat care absoarbe toate energiile, toate interesele și toate speranțele poporului“.¹⁵

În prima ediție a *Encyclopedia of the Social Science* din 1933 termenul totalitar nu apărea, dar în ediția din 1934 acest adjectiv apare la articolul „Statul“ pentru a caracteriza statele cu partid unic.

În continuare vom încerca să analizăm caracteristicile fascismului italian pentru a vedea instalarea, evoluția sa și modul în care definițiile anterioare ale totalitarismului se pot aplica realităților italiene.

Spre deosebire de alte sisteme totalitare, fascismul a cunoscut o serie de dificultăți în definirea sa deoarece acest concept are o puternică conotație activă

¹¹ William Ebenstein, *El Totalitarismo*, Paidós, Buenos Aires, Biblioteca del hombre contemporáneo, 1965, p. 153.

¹² Gianfranco Pasquino, *Curs de știință politică*, Iași, Institutul European, 2002, p. 285. Vezi și Juan J. Linz, op. cit., p. 129-141.

¹³ François Furet, *Le Passé d'une illusion (essai sur l'idée communiste au XX-e siècle)*, Paris, Editions Robert Laffont, 1995, p. 263.

¹⁴ Juan J. Linz, op. cit., p. 79.

¹⁵ Jeliu Jeleu, *Fascismul*, București, Editura Științifică, 1992, p. 44.

și o mai slabă încărcătură ideologică. Termenul de fascism diferă de alte *isme* contemporane lui prin faptul că derivă din substantivul „*fascio*“, care prin sine însuși nu posedă nicio conotație calitativă, el însemnând o alăturare de elemente care sunt asemănătoare între ele. Rezultă deci că în viața publică termenul fascie asumă un semnificat pur instrumental, iar acțiunea pe care acesta este chemat să o realizeze dobândește un conținut clar pe măsură ce ea se realizează.¹⁶

Inițial termenul de fascism a indicat mișcarea Fasciilor de luptă fondată de Mussolini în 1919, și ulterior regimul instaurat de el în Italia începând cu 1925. Unii autori consideră că fascismul italian este format din două componente distincte: mișcarea fascistă și regimul fascist.¹⁷ Alți cercetători consideră că în cadrul fenomenului fascist, Ducele, mișcarea și regimul reprezintă cele trei elemente constitutive, care se suprapun și se întrepătrund în diverse combinații care pot diferi în timp, dar care nu pot explica separat acest concept.¹⁸

O altă problemă la momentul analizei fenomenului fascist provine din faptul că acest termen nu a desemnat doar regimul politic din Italia interbelică, ci a fost utilizat de o manieră indistinctă și generică, ajungând să desemneze realități extrem de diverse și de diferite (franchismul spaniol, salazarismul din Portugalia, mișcările de extremă dreaptă din Europa Centrală și de Răsărit din perioada interbelică, regimurile militare din America Latină, Uniunea Sovietică în relațiile sale cu statele satelit, regimul celei de a V-a Republici impus de generalul de Gaulle în Franța, recenta politică a Statelor Unite ca „jandarm mondial“ în Irak sau Afganistan etc). Este interesant că calificarea unui oponent ca fascist, considerată o maximă insultă, este utilizată intens și astăzi, în timp ce nimeni nu folosește ca o anatema sau ca critică termenul de nazist sau hitlerist. Unul dintre cei mai mari cercetători ai fascismului italian, Renzo de Felice, consideră că este just să se vorbească despre fascism ca unul dintre cele mai mari fenomene istorice ale secolului trecut, dar trebuie să se țină cont că acest concept nu este aplicabil în afara Europei și dincolo de perioada dintre cele două războaie mondiale. Rădăcinile acestui fenomen sunt tipic europene și sunt inextricabil legate de procesul de transformare a societății europene ca rezultat al primului război mondial și de criza morală și materială produsă de trecerea la o societate de masă cu noi forme de integrare statală, politică și socială.¹⁹

Fascismul italian este, într-un mod mult mai direct decât orice alt regim dictatorial din aceea perioadă, rezultatul războiului. Acesta este atât de legat de parcursul fascismului, mai ales dacă avem în vedere faptul că mijloacele de luptă politică ale lui Mussolini sunt cele ale războiului. Înainte de a fi o doctrină, fascismul este un partid paramilitar dublat de organizații armate. „*Arditi*“, trupele de șoc ale armatei italiene, formate în spiritul unei aristocrații războinice, amenințate de demobilizare, vor fi cele care în 1919 vor constitui primele „*fascii*“.²⁰

¹⁶ Roberto Vivarelli, Edda Saccomani, „Fascismo“, în *Enciclopedia delle Scienze Sociali*, vol. IV, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 1994, p. 1.

¹⁷ Renzo de Felice, *Intervista sul fascismo* (îngrijită de M. A. Ledeen), Roma-Bari, 1975, p. 48.

¹⁸ *Ibidem*, nota 16.

¹⁹ Renzo de Felice, *Le interpretazioni del fascismo*, Bari, Editori Laterza, 1969, p. 21-22.

²⁰ François Furet, *op. cit.*, p. 282.

Fascismul va aduce în politica italiană trăsăturile războiului: obișnuința violenței, simplitatea pasiunilor extreme, supunerea individului colectivității, împărțirea dihotomică a lumii în prieteni și dușmani etc. Va introduce în politica secolului al XX-lea acea „putere a numărului“, pe care o glorificaseră liberalii secolului al XIX-lea, când vorbeau de sufragiul universal. Se inaugurează astfel ceea ce unii autori au denumit „era masei“, prin integrarea unui număr tot mai mare de cetățeni în politică. Această integrare nu se va face însă prin intermediul educației, după cum se crezuse, ci prin remanentele războiului. Masele care intră în politică înțeleg mai bine limbajul unei comunități fraternală de luptă, decât pe acela al înfruntărilor civilizate pentru putere.²¹

Cauzele apariției fascismului italian sunt multiple, iar cei care au analizat acest fenomen s-au concentrat pe câteva astfel de cauze, considerate esențiale și fără de care fascismul italian nu ar fi existat. Astfel, majoritatea cercetătorilor afirmă că premisa principală pentru apariția fascismului o constituie dezamăgirea produsă asupra italienilor de primul război mondial. Această teză este completată de ideea că apariția fascismului se datorează unor cauze particulare și irepetabile care au fost potențate odată cu criza postbelică ce a dus la o criză morală soldată cu dezvoltarea mișcărilor fasciste în Europa. Cel mai cunoscut susținător al acestei poziții a fost Benedetto Croce, care considera că „fascismul nu a fost ales și nu a fost dorit doar de o singură clasă socială, ci a fost o tulburare a conștiinței, o depresie civilă, o maladie morală a tuturor, produsă de război“.²² Ca atare fascismul apare ca o „paranteză“, ca un „accident“ care a corespuns unei perioade de „tulburare a conștiinței libertății“ în istoria Italiei.²³

Deși teza că fără existența primului război mondial fascismul nu poate fi explicat rămâne în continuare unanim recunoscută și acceptată, se consideră că doar războiul ca factor explicativ nu este suficient.²⁴ Dinspre stânga spectrului politic italian, unde cel mai cunoscut rămâne Antonio Gramsci, se încearcă identificarea fascismului cu un instrument al burgheziei capitaliste în cadrul luptei de clasă. Pentru Gramsci fascismul este asimilat cu „ultima încarnare politică a micii burghezii“, cu „sclavul capitalismului și al proprietății funciare“ și cu „agentul contrarevoluției“.²⁵ Definiția cea mai clară a ceea ce înseamnă fascismul pentru Gramsci apare într-un articol din 25 mai 1921: „Ce este fascismul? Acesta este insurecția infimei clase a burgheziei italiene, aceea clasă de pierde-vară, de aventurieri, cărora războiul le-a dat iluzia că sunt buni la ceva și că trebuie să fie luați în seamă cu orice chip, pe care decăderea politică i-a adus în primele rânduri și cărora lașitatea atotprezentă le-a asigurat faima de curajoși“.²⁶

Un alt reprezentat al stângii, este vorba de Turati, considera că principala cauză a apariției fascismului a fost războiul, „fascismul fiind războiul care se prelungește între și contra fiecărei națiuni“. Ca rezultat al războiului a avut loc o

²¹ *Ibidem*, p. 273-274.

²² Benedetto Croce, *Scritti e discorsi politici (1943-1947)*, Bari, Editori Laterza, 1963, vol. I, p. 7 și 56.

²³ *Ibidem*, vol. II, p. 357.

²⁴ Roberto Vivarelli, Edda Saccomani, *op. cit.*, p. 13.

²⁵ Antonio Gramsci, *Socialismo e fascismo*, Torino, 1955, p. 349 *et passim*.

²⁶ *Ibidem*, p. 167-168.

degenerare plutocratică a capitalismului care, cu ajutorul unor guverne slabe sau complice, și pe fondul unei slăbiciuni marcate a democrației, a dus la triumful fascismului.²⁷

Unul dintre cele mai bine documentate studii despre apariția fascismului, cel al lui Angelo Tasca, vede cauzele directe ale fascismului în criza economică care a urmat primului război mondial. Potrivit autorului italian, între condițiile generale care au pregătit terenul pentru apariția fascismului se detașează criza economică. Fără criza economică fascismul nu ar fi fost posibil. Ca urmare a războiului și în legătură cu criza economică s-a produs în toate țările o deplasare, o descătușare socială, mai mult sau mai puțin profundă. O nouă burghezie s-a creat, care nu provine doar din irupția de noi îmbogățiți, ci de asemenea dintr-o transformare vizibilă a elitei capitaliste tradiționale pentru care acapararea statului prin orice mijloace devine o chestiune de viață și de moarte. În același timp războiul a pus în mișcare masele populare, care după război se prezintă cu cerințe și exigențe crescute. În timp ce războiul și urmările lui au redus resursele disponibile imediat, după încheierea lui se tindea mai degrabă spre acapararea acestora decât spre o mai bună redistribuire.²⁸

Apariția fascismului a fost explicată nu numai ca o evoluție istorică a statului italian, ca rezultat al unei crize morale și sociale postbelice sau al unei crize economice, ci și utilizându-se factori psihologici și sociologici. Potrivit lui Erich Fromm nu este suficientă utilizarea unor factori economici sau politici pentru explicarea fascismului, ci la fel de importantă este utilizarea factorilor psihologici. Fascismul este o problemă economico-politică, dar cauzele succesului său, ale prizei sale la masele largi, poate fi explicată doar din punct de vedere psihologic. Această explicație trebuie articulată pe două planuri, unul care se referă la structura de caracter a celor care au fost atrași de fascism, iar celălalt se referă la caracteristicile psihologice ale ideologiei, care oferea individului atomizat refugiu și siguranță, care a făcut din acesta un instrument eficace de control a acelor persoane.²⁹

Pentru Seymour Martin Lipset fascismul are explicații sociologice, acesta fiind „o mișcare a clasei medii care a reprezentat un protest contra capitalismului și contra socialismului, contra marii întreprinderi și contra marilor sindicate.”³⁰

Discreditația Parlamentului ca cea mai importantă instituție politică, și implicit și a sistemului reprezentativ, este văzută de către un autor contemporan cu fascismul ca principală cauză a apariției și succesului acestuia. Acestei cauze i se adaugă ceea ce el numește deziluzia victoriei, aceea stare de dezamăgire și de frustrare trăită de majoritatea națiunilor învinse în primul război, care a dus la o puternică perturbație spirituală și morală.³¹

²⁷ Filippo Turati, *Fascismo, Socialismo e Democrazia*, 1928, apud Schiavi, A. *Esilio e morte di Filippo Turati (1926-1932)*, Roma, 1956, p. 122 et passim.

²⁸ Angelo Tasca, *Nascita e avvento del fascismo*, vol I, Bari, Editori Laterza, 1972, p. 5-30.

²⁹ Erich Fromm, *Escape from Freedom* (trad. it. *Fuga dalla libertà*), Milano, Edizioni di comunità, 1963, p. 92 et passim.

³⁰ Seymour Martin Lipset, *Political Man. The Social Bases of Politics*, New York, Doubleday, 1960, p. 175.

³¹ Francesco Cambo, *Il fascismo italiano*, Milano, F. ed., 1925, p. 31-49.

Gioachino Volpe, unul dintre liderii fasciști, considera că originea fascismului trebuie căutată în acel impuls din secolul al XIX-lea către un Stat național și unitar, în război, adevăratul catalizator al crizei, ambele dând naștere unei revoluții populare. Era prima revoluție a poporului italian care urma străduințelor unei burghezii în minoritate și care realizase *Risorgimento*.³²

Pentru a încheia această scurtă trecere în revistă ale explicațiilor date cauzelor fascismului îl vom cita din nou pe Angelo Tasca care spunea că „fiecare dintre aceste interpretări sau definiții conține, mai mult sau mai puțin, câteva elemente de adevăr, dar nici una nu poate fi acceptată *sic et simpliciter*. A defini fascismul înseamnă a-l surprinde în devenire, a surprinde diferența specifică într-un stat dat și într-o anumită epocă”.³³

În ceea ce privește ideologia fascistă cercetătorii nu s-au pus de acord asupra trăsăturilor sale, unii dintre ei chiar infirmând existența unei ideologii specifice fascismului. Fascismul inițial nu a fost o ideologie de dreapta, ci provenea ca și leninismul din aceeași familie politică, cea a socialismului revoluționar.³⁴ Mussolini însuși și o parte din trupele sale proveneau din rândurile stângii socialiste.

La alternativa luptei dintre socialism și liberalism, Mussolini oferea o nouă opțiune. În locul luptei de clasă se propunea principiul unității naționale, în locul ravagiilor provocate de capitalismul sălbatic sau de colectivizare forțată, remediile de armonizare ale economiei dirijate și ale corporatismului, în locul democrației „decadente” și instabile, un regim al ordinii, capabil să adune și să canalizeze toate forțele vitale ale societății.³⁵

Elementul caracteristic al acestor primi ani ai fascismului este o stare sufletească comună tuturor celor care aderau la fascism, o stare sufletească ce își are matricea în război și care se nutrește de la un naționalism de secol XIX, și mai puțin existența unei ideologii bine definite și bine structurate. Sunt autori care se îndoiesc de faptul că Mussolini avea un bagaj cultural care să îi permită examinarea critică a realității și să realizeze o doctrină politică încheiată, care să cuprindă ideile sale politice. Practic doctrina fascistă s-a creat din mers pe măsură ce se puneau în practică. De altfel, acest lucru este confirmat și de faptul că în majoritatea discursurilor sale Mussolini susține primatul acțiunii față de idee.

Într-o lucrare din epocă, scrisă de un admirator al fascismului, Mussolini apare nu ca un gânditor, ci ca un om de acțiune, căruia ideologia fascistă îi este total necunoscută. Această ideologie nu numai că nu este opera sa, dar programul cu care fascismul a cucerit puterea și pe baza căruia o exercită este văzut ca antipodul ideilor pe care le exprima Mussolini. Principalele caracteristici ale Ducelui, prezentate într-un stil propagandistic și laudativ, apar a fi un intens patriotism care îl face să subordoneze totul mereu scopului de a obține cea mai mare glorie

³² Gioachino Volpe, *Storia del movimento fascista*, Milano, Istituto per gli studi di politica internazionale, 1939, p. 20.

³³ Angelo Tasca, *op. cit.*, vol. II, p. 553.

³⁴ François Furet, *op. cit.*, p. 279.

³⁵ Pierre Milza, Bernstein Serge, *Istoria Europei (volumul 5)*, Iași, Institutul European, 1998, p. 75.

și grandoare pentru Italia, la care se adaugă simțul autorității, ceea ce înseamnă ierarhie și disciplină.³⁶

O opinie din aceeași perioadă, dar scrisă de un autor de stânga, care se identifică doar ca „deputato al Parlamento“, consideră că fascismul nu are o teorie, deși Mussolini a încercat să îl teoretizeze într-o serie de articole care s-au dovedit contradictorii, intuitive și imprecise. Din această tentativă de teoretizare reies doar două aspecte care sunt clar individualizate: caracterul patriotic-naționalist al mișcării și respingerea concepției marxiste a luptei de clasă în numele concepției mazziniene a armoniei sociale.³⁷

Mussolini se va revendica de la ideile naționaliste ale *Risorgimento* și în special de la teoriile lui Giuseppe Mazzini, sperând să regăsească în naționalism o forță de mobilizare a maselor cu mult mai puternică decât lupta de clasă. Caracterul ambiguu al fascismului derivă din această dorință de sinteză între ideile de extremă stângă și cele ale drepte radicale.³⁸ De altfel în 29 martie 1919, când se creează prima „*fascio di combattimento*“ alcătuită din ex-combatanți, socialiști renegați, anarho-sindicaliști etc., Mussolini va afirma că „fascismul nu deține nici statute și nici reguli“, ceea ce arată clar modul în care înțelegea ca fascismul să se plieze oricărui realități și oricăror cerințe, fiind total subordonat scopului principal al cuceririi puterii politice.

Pentru a sintetiza doctrina inițială a fascismului, putem spune că el se opunea în principal postulatelor liberalismului clasic (individualism și egalitate), pe care îl vedea slab și lipsit de conținut. În același timp Statul liberal îi apărea ca o marionetă a unei oligarhii camuflete în spatele alegerilor și a parlamentului. În același timp fascismul repudia și marxismul, combătând principiile acestuia (materialismul istoric, lupta de clasă, dispariția statului) și proclama o concepție ideală și spirituală despre stat.

Aspectul afirmativ al fascismului se centra în divinizarea statului și a națiunii. Urmând tradiția greacă și romană, a lui Machiavelli și Hegel, fascismul pleacă de la exaltarea statului ca spirit, ca o realitate nu doar politică, ci în același timp ideală și morală. Acest stat etic absoarbe și condensează toate activitățile spirituale, politice, juridice și economice ale națiunii care este, ca și dreptul, o creație a propriului stat.

Națiunea este concepută ca un organism care cuprinde succesiunea nesfârșită a generațiilor în raport cu care indivizii sunt doar elemente tranzitorii ce trebuie să servească statului și care au misiunea de a restaura tradițiile Imperiului Roman prin depășirea decadentei produse de liberalism. Această viziune organică a națiunii se exaltă prin intermediul mitului imperial al fascismului. Vitalismul mișcării fasciste conduce la o apologie a războiului și la o respingere a pacifismului.³⁹

O parte a autorilor văd apariția și dezvoltarea fascismului italian ca o reacție la comunism, o contrarevoluție (exemplul cel mai cunoscut este cel al lui Ernst

³⁶ Francesco Cambo, *op. cit.*, p. 69-103.

³⁷ Deputato al Parlamento, *Il fascismo Origini — Sviluppo — Finalità*, La modernissima, Milano, 1922, p. 41.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Pierre Milza, Bernstein Serge, *Le fascisme italien 1919-1945*, Éditions du Seuil, Paris, 1991.

Nolte). În opinia lui Furet noutatea fascismului nu este acest anticomunism, ci inventarea unei drepte revoluționare.⁴⁰ Mussolini va respinge întreaga ordine burgheză anterioară, parlamentul, sistemul reprezentativ, mecanismele statului constituțional, sistemul juridic văzut ca o deghizare formală a dominației burgheze etc. Putem spune că fascismul nu este doar o stare de spirit, o doctrină, ci o strategie, și chiar mai mult decât o strategie: o voință de putere. Fascismul nu a apărut doar pentru a învinge bolșevismul ci pentru a sfârâma definitiv diviziunile lumii burgheze.⁴¹

După venirea la putere fascismul a început să prezinte o proprie doctrină încheată, care era în principal opera lui Giovanni Gentile. Această doctrină prelua în cea mai mare parte o serie de motive și formulări care existau deja în cultura politică italiană de dinainte de război. Această așa-numită doctrină fascistă este de fapt un amalgam, un fel de „magazie“ de valori naționale, de unde pe baza necesităților și circumstanțelor sunt reluate cele mai diverse experiențe, fără vreo pretenție de a le concilia între ele, adică de a le compune într-un cadru rațional, și fără a le împăca cu faptele, adică cu acțiunea politică a fascismului. Funcția efectivă pe care a avut-o ideologia în cadrul sistemului de putere fascist nu era aceea de a constitui un model ideal care să servească drept ghid pentru acțiune, ci aceea de a manipula, de a servi ca instrument de propagandă.⁴²

Doctrina juridică a fascismului, cea care va sta la baza creării statului fascist italian, a fost formulată de Alfredo Rocco, care la un moment dat devine al doilea personaj al Italiei fasciste după Il Duce. Toate actele juridice care au constituit scheletul funcțional al fascismului sunt opera lui: legile asupra tiparului, asupra organizațiilor ilegale, asupra sindicatelor, asupra reglementării raporturilor de muncă, asupra birocrăției, asupra siguranței statului, asupra raporturilor cu Biserica etc.⁴³ Aceste legi, mai mult ca discursurile lui Mussolini, au dat substanță doctrinei fasciste. Rocco își derivă concepția filozofică de la dogma fundamentală după care umanitatea este o realitate biologică și nu una socială. Societățile umane specifice sunt realități atât biologice, cât și sociale, ele reprezentând fragmente ale speciei umane organizate în mod unitar pentru a putea urmări împreună adevăratele obiective ale speciei.⁴⁴ Cu alte cuvinte, societatea umană nu este o realitate socială, doar națiunile sunt, ca atare, negând existența societății umane, Rocco neagă însăși ființa umană, care nu există. Există doar cetățeanul, dar nu cetățeanul în general, ci acel cetățean specific cu o identitate precisă, înregistrat la oficiul stării civile și la cel de taxe.⁴⁵

Potrivit lui Rocco, pentru fascism chestiunea dreptului public este fundamentală, drepturile individului, atunci când sunt recunoscute, sunt doar o reflectare a drepturilor statului.⁴⁶ Ca atare, individul este cetățean, muncitor și se bucură

⁴⁰ François Furet, *op. cit.*, p. 291.

⁴¹ *Ibidem*, p. 293.

⁴² Roberto Vivarelli, Edda Saccomani, *op. cit.*, p. 14-15.

⁴³ Ignazio Silone, *Il fascismo. Origini e sviluppo*, Mondadori, Milano, 2002, p. 256.

⁴⁴ Alfredo Rocco, *La dottrina del fascismo e il suo posto nella storia*, Milano, 1925, p. 11.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 14.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 141.

de libertatea de mișcare și gândire doar în limitele impuse de stat, care stabilește propriile acțiuni în vederea conservării sale, a măririi și perfecționării sale, acțiuni care sunt foarte diferite de cele ale indivizilor care îl compun.

Autoritatea statului este unica autoritate adevărată, originală și nereflectată, constituindu-se în singura sursă de drept. Autoritatea sindicatelor este una împrumutată, deoarece este dată de autoritatea publică. La fel și drepturile deputaților fasciști, care sunt aleși și convocați de puterea executivă, care îi poate înlătura oricând. Drepturile magistraților sunt și ele secundare, deoarece și aceștia sunt aleși de executiv, care îi poate înlătura. Aici este ilustrată foarte bine din punct de vedere juridic celebra formulă: „Totul pentru Stat, nimic în afara Statului și nimic contra Statului“, care sintetizează practic doctrina juridică a lui Rocco.⁴⁷

Mișcarea condusă de Duce nu va juca un rol important în perioada 1919-1920 când au avut loc marile agitații muncitorești și va asista impasibil la înfrângerea proiectului socialist „maximalist“. Începând cu toamna anului 1920 el va dezvolta o dublă strategie care va servi de model al căii fasciste către putere: terorizarea forțelor de stânga pentru ca prin ricoșeu să facă monarhia și burghezia să capituleze. Pe de o parte bande armate lichidau revoltele muncitorilor agricoli din câmpia Pô și ardeau Bursele locurilor de muncă, iar pe de altă parte Ducele își țesea plasa sa de intrigi parlamentare, forjându-și o reputație de moderat și utilizând la maximum slăbiciunile liberalilor prinși între două forțe indecise, socialiștii și popularii.⁴⁸

În contextul evenimentelor din vara lui 1920, aderarea la fascism a numeroase elemente reacționare autentice, sprijinul financiar adus organizației de către agrarieni și de către unii reprezentanți ai patronatelor, iluzia creată în rândurile unei mari părți a claselor conducătoare că se puteau servi de Mussolini pentru a restabili pacea internă și privilegiile, pentru ca apoi, la prima ocazie, să se debaraseze de el, toate acestea au jucat un rol important în transformarea fascismului din prima etapă — cel contestatar al ordinii burgheze — în brațul armat al contrarevoluției.⁴⁹

Ocuparea fabricilor din nord și permanentele crize, cărora guvernul de Uniune Națională al lui Giolitti nu le poate face față, vor duce la extinderea fascismului în întreaga Italie. Cu toată această creștere a fascismului, la alegerile din octombrie 1920 fasciștii nu vor lua foarte multe locuri.

Până în octombrie 1922 s-au succedat mai multe guverne instabile, lucru care duce la apropierea armatei, a poliției și a justiției de mișcarea fascistă, care era văzută ca o stavilă împotriva unei eventuale revoluții de extremă stânga. În august 1922 are loc o grevă generală, iar fasciștii lansează un ultimatum guvernului pentru restabilirea ordinii.

Acțiunile energice ale fasciștilor fac din aceștia, în opinia celei mai mari părți a societății italiene, apărătorii ordinii și legalității. În octombrie 1922 se reunește

⁴⁷ *Ibidem*, p.14.

⁴⁸ François Furet, *op. cit.*, p. 294.

⁴⁹ Pierre Milza, Bernstein Serge, *Istoria Europei (volumul 5)*, ed. cit., 1998, p. 76.

Consiliul Partidului Național Fascist care începe preparativele pentru marșul asupra Romei, marș sprijinit de armată, proprietarii rurali, „*squadristi*“ (organizație paramilitară) și sindicatul fascist. Obiectivul acestui marș era acela de a-l convinge pe rege să accepte ca Mussolini să formeze guvernul.

Victor Emanuel al III-lea, impresionat de această mobilizare fascistă, adept rezervat al parlamentarismului, temându-se de socialiști, dar și de populari, ca urmare a experiențelor *Risorgimento*, va însărcina la 29 octombrie pe Mussolini cu realizarea guvernului, el deținând și postul de Ministru al Afacerilor Interne. În discursul său de investitură Mussolini va face cunoscută intenția sa fermă de a instaura un deplin monopol politic: „Astăzi începe noua viață și noua istorie a patriei. Fascismul, devenit stat, preia conducerea pentru a impune sie însuși și patriei disciplină“.⁵⁰

Inițial Mussolini va acționa abil dând patru ministere popularilor, în timp ce fasciștii aveau doar două, Justiția și Finanțele, un alt post fiind acordat naționaliștilor, în timp ce Giovanni Gentile, considerat independent, făcea și el parte din guvern.⁵¹ Ulterior, pentru a-și asigura majoritatea, el va face o nouă lege electorală care prevedea că partidul care a obținut o majoritate relativă de 25% din voturi să primească două treimi din locurile în parlament, ceea ce va face ca fasciștii să obțină 65% din scaune în alegerile din 1924. Opoziția rămâne însă destul de puternică și capabilă să își facă auzită vocea prin intermediul presei libere. Mateotti, secretarul general al Partidului Socialist, pe baza unei ample documentații, denunță amplele încălcări ale libertății votului și cere anularea alegerilor. Ulterior, el va fi asasinat de către „*squadristi*“ în iunie același an. Retragerea opoziției din Cameră, deoarece regele refuzase înlăturarea lui Mussolini în 1925, va da întreaga putere în mâinile fasciștilor. Odată cu acest moment începe instituționalizarea statului totalitar fascist.⁵²

Înainte de a analiza această instituționalizare a totalitarismului și a mecanismelor prin care s-a realizat ea, vom prezenta modul în care Mussolini a înlăturat din viața politică celelalte forțe politice. Deși după „*Marșul asupra Romei*“ Mussolini va include în guvern și câțiva reprezentanți ai Partidului Popular, acesta va fi primul partid împotriva căruia se îndreaptă loviturile fascismului. Partidul Popular s-a dovedit primul inamic al fascismului deoarece miniștrii săi luau parte la ședințele guvernului manifestându-și opoziția deschisă împotriva ideilor fasciste. El se va îndrepta împotriva acestui partid deoarece masa sa de bază era asemănătoare cu masa de bază inițială a fascismului. Ea era alcătuită în principal din burghezia mică și mijlocie și din țărănime, cu alte cuvinte din aceleași păături sociale pe care fascismul conta pentru a-și uni rândurile și a deveni un partid de masă. În 1923 mișcarea naționalistă este absorbită de către Partidul Fascist. Ulterior fascismul se va îndrepta și spre celelalte partide și grupări care i se opuneau, totul culminând cu legile „*fascistissime*“ din 1925 — 1926 care vor situa în afara legii toate celelalte partide politice.⁵³

⁵⁰ Jeliu Jeleu, *op. cit.*, p. 65.

⁵¹ Roberto Vivarelli, Edda Saccomani, *op. cit.*, p. 3.

⁵² Roger Bourderon, *El fascismo*, México, Nuestro Tiempo, 1982, p 178-190.

⁵³ Jeliu Jeleu, *op. cit.*, p. 52-53.

Interesant este că Partidul Comunist Italian, care se considera principalul inamic al lui Mussolini, îl va ajuta pe acesta, prin atacurile sale la adresa Partidului Socialist, să înăbușe viața politică italiană. Principala lor idee era aceea a luptei antifasciste, dar inițial, la indicațiile Cominternului, au dat curs acestei lupte prin sprijinul acordat lui Mussolini în încercarea de a lichida Partidul Socialist.⁵⁴

Exact după adoptarea legilor fasciste excepționale, într-o cuvântare rostită la 3 ianuarie 1925, Mussolini proclamă sfârșitul oricărei opoziții și începutul puterii unice a fascismului: „întreaga putere aparține fascismului“. Ulterior, în lucrarea sa *Învățătura fascismului* — care prezintă principiile de bază ale ideologiei fasciste — Mussolini scrie, subliniind caracterul de noutate al mișcării fasciste, că „un partid care conduce pe deplin o națiune reprezintă ceva nou în istorie. Orice corelații și comparații sunt excluse“.⁵⁵

După 1926 luptele și opoziția care marcaseră primii ani ai regimului fascist iau sfârșit, iar Mussolini și partidul fascist reușesc deplina contopire a partidului cu statul. Această unitate dintre partid și stat constituie cel de-al doilea element esențial în formarea statului totalitar fascist, după instaurarea unui sistem unipartit. De fapt cele două procese sunt într-o strânsă interdependență și continuitate. Nu se poate ajunge la consolidarea definitivă a monopolului politic pe care l-a instaurat un partid fascist, dacă acest partid nu se va identifica cu statul.⁵⁶

Aparent cadrul legal rămâne cel stabilit prin Statutul din 1848. Astfel regele este primul personaj al statului, el având o serie de prerogative recunoscute prin Constituție, printre care și acela de a revoca primul-ministru și de a-l desemna pe succesorul acestuia. În realitate între monarhie și fasciști s-a instaurat un *status quo*, regele încercând prin aceasta să își salveze coroana, iar Mussolini a acceptat menținerea ficțiunii unei monarhii constituționale pentru a nu își îndepărta cercurile fidele ale acesteia, aristocrația și mai ales armata. Aceasta era condusă de o serie de mareșali care păstrau distanța față de fascism.⁵⁷

Mussolini avea inițiativa exclusivă a legilor și dreptul de a legifera prin decrete-lege, așadar el deținea atât puterea executivă cât și pe cea legislativă. Într-un discurs din septembrie 1929 el își expunea concepția de guvernare: „Nimeni nu este la curent cu deciziile pe care le iau. Un singur om este informat la timp, șeful statului, Majestatea Sa Regele.“⁵⁸

Aparent de rege depindeau și marile organisme administrative și de control: Curtea de Conturi, Consiliul de Stat, Curtea de Casație și, într-o oarecare măsură, și Parlamentul. Senatul era format din senatori desemnați prin numire regală, cu toate acestea va sprijini măsurile luate de Duce. După expulzarea deputaților opoziției camera devine un instrument docil al politicii fasciste, modificarea legii electorale din 17 mai 1928 care introducea lista unică substituind astfel alegerile libere cu un sistem plebiscitar. Acesta va accentua dependența de Mussolini, ale cărui măsuri erau votate cu aclamații, fie că era vorba de legile ra-

⁵⁴ François Furet, *op. cit.*, p. 294.

⁵⁵ Jeliu Jeleu, *op. cit.*, p. 65.

⁵⁶ *Ibidem* p. 67.

⁵⁷ Pierre Milza, Bernstein Serge, *Le fascisme italien 1919-1945, ed. cit.*, p. 193.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 194.

siale din 1938 sau de propria dizolvare a Camerei.⁵⁹ De altfel, aceasta va fi înlocuită în 1938 printr-o „Cameră a fasciilor și corporațiilor“ ale cărei funcții sunt strict consultative, iar membrii săi sunt șefii corporațiilor fasciste.⁶⁰

Rolul principal în viața politică italiană îl va avea partidul stat fascist care a devenit principalul instrument al totalitarismului fascist. De la crearea sa din martie 1919 acest partid va evolua într-un mod singular. Până în 1921 el va fi „antipartidul“, opus vechilor partide, care încearcă crearea unei forțe politice noi. Între 1921–1922, transformat într-o formațiune politică clasică, el va fi instrumentul principal al preluării puterii. Ulterior, prin identificarea sa cu statul, va deveni, după cum am mai afirmat, principalul instrument de instaurare a statului totalitar. Partidul era definit de Turati drept „o armată de credincioși și nu o masă de asociați“, așadar partidul trebuia inițial să rămână o elită prin intermediul căreia trebuia să se efectueze transformarea în profunzime a națiunii. Ulterior acest caracter elitist va începe să dispară, partidul devenind unul de masă.⁶¹

Contopirea aparatului de partid cu statul constituie un fenomen universal, el căpătând forme dintre cele mai diverse: ocuparea generală de posturi în aparatul de stat de către membri ai partidului fascist și veterani meritoși; o contopire nemijlocită a puterii guvernamentale și centrale de partid (la nivelul cercurilor conducătoare), fiecare dintre lideri reprezentând o sinteză organică a puterii guvernamentale și de partid; un control general al partidului instaurat asupra tuturor organismelor de stat, dar și asupra membrilor; contopirea unor formațiuni de stat și de partid similare; retribuirea superioară de către stat a activiștilor de partid care se ocupau de activitatea de propagandă și agitație.⁶²

Încă din 1922 regimul a început să destituie și să revoce funcționarii considerați ostili fascismului. După 1926 această epurare se va accelera, luând în anii următori o amploare deosebită. Printre celelalte legi fasciste excepționale se va afla și una specială pentru funcționari, denumită impropriu Legea Birocrației. Prin ea, Mussolini condiționează ocuparea posturilor de stat de către membrii partidului fascist. Această lege pune practic funcționarul în fața unei dileme: fie devenea membru de partid, dacă nu era deja, și se manifesta ca un fascist activ, fie își dădea demisia. Legea prevedea destituirea imediată a funcționarilor care „acționează, fățiș sau pe ascuns, împotriva guvernului sau dau dovadă de pasivitate în această problemă“.⁶³ Pentru un funcționar al statului expulzarea din partid semnifica pierderea locului de muncă, ca atare foarte puțini dintre ei își permiteau atitudinea sau acțiuni care ar fi putut duce la excluderea lor.⁶⁴

Ulterior se încearcă o asimilare permanentă între cadrele statului și membrii Partidului Național Fascist, astfel încât funcționarii, magistrații, profesorii, ofițerii etc. erau practic obligați să adere la partid. Odată intrați în PNF era foarte greu să ieși, mai ales după ce prin art. 20 al statutelor din 1932 se prevedea că:

⁵⁹ Roberto Vivarelli, Edda Saccomani, *op. cit.*, p. 5.

⁶⁰ Pierre Milza, Bernstein Serge, *Istoria Europei (volumul 5)*, *ed. cit.*, 1998, p. 101.

⁶¹ Pierre Milza, Bernstein Serge, *Le fascisme italien 1919-1945*, *ed. cit.*, p. 199-200.

⁶² Jeliu Jeleu, *op. cit.*, p. 70.

⁶³ *Ibidem*, p. 73.

⁶⁴ Ignazio Silone, *op. cit.*, p. 247.

„Fascistul care este expulzat din Partidul Național Fascist trebuie supus oprobriului public“⁶⁵. Ca atare numărul membrilor de partid crește de la 1 milion în 1929, la 2,5 milioane în 1939, după ce în 1931 scăzuse la 660.000.⁶⁶

Aceste schimbări au afectat în special posturile cheie, superioare din administrație, la nivelul eşaloanelor inferioare din administrație schimbările fiind mai puțin masive. Explicația rezidă în faptul că majoritatea funcționarilor erau slujitori fideli ai statului indiferent de culoarea sa politică.

Unii autori afirmă însă că și o parte a funcționarilor din eşalonului superior aveau un grad scăzut de adeziune la idealurile utopice ale mobilizării sociale, lucru care ar explica faptul că fascismul italian nu a atins niciodată gradul de control și de mobilizare pe care l-ar fi dorit Ducele și care ar fi putut apărea din aceste prevederi legale. Aici se pune problema în ce măsură italienii au fost legați într-o măsură mai mare de alte interese sau loialități (între care cea mai relevantă ar putea fi religia catolică), decât de Partidul Național Fascist.⁶⁷

Deși inițial din cabinetul său au făcut parte și miniștri aparținând altor orientări politice, ulterior aceștia vor fi înlăturați după criza declanșată de asasinarea lui Mateotti, Mussolini formând un cabinet compus numai din fasciști. Istoricul oficial al fascismului, Gioacchino Volpe, prezintă acest eveniment astfel: „Cabinetul a fost format numai și numai din fasciști. Liberalii sau au devenit fasciști, sau au dispărut din circuitul vizibil, la fel ca socialiștii și populiștii. Numeroși dușmani înrăiți sau au plecat de bunăvoie în străinătate, sau au fost siliți să plece“⁶⁸.

În cazul prefectilor însă, Mussolini declara în 1929 că cea mai mare parte dintre ei sunt mai mult sau mai puțin legați de ierarhia fascistă. Aceeași situație apare și în diplomație, deoarece politica externă și propaganda fascistă nu se puteau realiza cu diplomați formați în tradiția anterioară. Ca atare, începând cu 1926 un număr însemnat de consuli vor fi numiți direct de către guvernul fascist. Se instituie o serie de concursuri pentru ocuparea sau confirmarea unor posturi, astfel încât să permită fasciștilor să aibă acces la cariera diplomatică. În 1928 din 450 de funcționari ai Ministerului Afacerilor Externe, 200 sunt rezultatul concursurilor din perioada 1921–1925 și, ca atare, în principal fasciști. Justiția a cunoscut un pattern diferit, aici nefiind vorba de o schimbare masivă, ci de o raliere a magistraților la noul regim.⁶⁹

Interesant este modul în care a fost integrat în fascism mediul academic. Ministrul Educației Naționale a trimis rectorilor universităților un document care relua o serie de aprecieri făcute într-un discurs anterior, printre care și cea care afirma că „universitatea este considerată un organ esențial al regimului fascist“. Jurământul pe care toți profesorii au trebuit să îl depună pe 28 august 1931 și prin care se obligau a jura fidelitate regelui și regimului fascist, de a respecta legile statului și a educa studenții astfel încât să devină buni supuși ai regimului

⁶⁵ Juan J. Linz, *op. cit.*, p. 83.

⁶⁶ Pierre Milza, Bernstein Serge, *op. cit.*, p. 199.

⁶⁷ Juan J. Linz, *op. cit.*, p. 97.

⁶⁸ Gioacchino Volpe, *op. cit.*, p. 83.

⁶⁹ Pierre Milza, Bernstein Serge, *op. cit.*, p. 202.

fascist, părea a nu mai fi suficient, deși cea mai mare parte a corpului docent se supunea. În consecință, la 7 ianuarie 1933 Ministrul Educației a dispus ca la numirea oricărui docent, rectorii trebuiau să realizeze o anchetă asupra opiniilor politice ale acestuia, prin intermediul organelor Ministerului de Interne și ale Partidului Fascist. Toate concursurile pentru posturi didactice cuprindeau o clauză prin care se stabilea că pot concura doar cei care sunt înscriși în partid. Cei care erau deja profesori, dar nu erau și membri de partid, nu puteau deveni rectori sau decani, nu puteau lua parte la comisiile de examen, nici la lucrările Consiliului superior pentru instrucție publică, nu puteau fi transferați într-o universitate de nivel superior și nu puteau ține lecții extraordinare.⁷⁰

În ceea ce privește controlul partidului asupra organelor de stat, sistemul fascist italian oferă un model extrem de interesant prin existența Consiliului Fascist Suprem. Acest Consiliu în calitate de instituție de partid începe să funcționeze încă după Marșul asupra Romei, dar abia mai târziu devine organ de stat. Printr-un decret din 1928, cele trei instituții — Consiliul de Miniștri, Camera și Senatul — decid ca acest Consiliu Suprem să fie transformat dintr-o instituție având un caracter net de partid într-un organ constituțional. El devine organ suprem de partid și de stat, întruchipând cel mai bine contopirea partidului fascist cu statul. Art. 1 din Legea privind Consiliul Fascist Suprem stabilește caracterul său integral în felul următor: „Consiliul Fascist Suprem este organ superior care controlează și definitivează toate activitățile regimului creat de revoluția din octombrie 1922. El întrunește funcții consultative în cazurile indicate de lege, iar în afară de aceasta poate fi consultat în orice problemă politică, economică și socială de interes național prin interpelare de către șeful guvernului“.

El dispune de funcții de control atât pe plan statal cât și în probleme care nu se referă decât la partid. Consiliul exercită controlul asupra activității legislative a instituțiilor statului, Camera, Senatul, Guvernul. Din acest punct de vedere, extrem de interesante sunt dispozițiile articolelor 12 și 13 care stabilesc funcțiile pur statale ale CFS, și conform cărora „trebuie solicitată părerea Consiliului asupra tuturor problemelor care au un caracter constituțional“. Cu alte cuvinte „inițiativa unor schimbări în Constituție este lăsată la latitudinea Consiliului și, de fapt, numai Consiliul poate schimba Constituția [...] Din moment ce Consiliul Suprem elaborează lista deputaților și alege de fapt cea mai mare parte a Parlamentului, el se situează astfel, dacă nu deasupra Parlamentului, cel puțin la același nivel cu acesta“.

Funcțiile Consiliului Suprem Fascist referitoare la problemele cu caracter net de partid sunt stabilite prin art. 11 al legii, conform căruia CSF „a) stabilește lista deputaților pe baza dispozițiilor ultimei legi electorale; b) dezbate statutele, organizarea și directivele politice ale Partidului Național Fascist; c) se pronunță în legătură cu numirea secretarului, subsecretarilor, secretarului administrativ și a celorlalți membri ai directoratului organizației de partid“.

În afară de acesta, conform articolului 13 din Lege, CFS constituie noul guvern sau completează locurile rămase vacante: „Păstrând atributele și prerogative-

⁷⁰ Ignazio Silone, *op. cit.*, p. 247-248.

vele șefului de guvern, Consiliul elaborează totodată și dispune în permanență de o listă a persoanelor pe care le consideră capabile de a ocupa posturi ministeriale⁷¹.

Caracterul acestui Consiliu reiese foarte clar și din componența sa. Conform legii, din CFS fac parte: șeful guvernului, care este de drept și președintele Consiliului, și care poate convoca CFS oricând consideră că este necesar, stabilindu-i ordinea de zi; secretarul Partidului Național Fascist este și secretar al Consiliului; *quadrumvirii* marșului asupra Romei; cei care în calitate lor de miniștri au fost membri ai Consiliului timp de trei ani; precum și foștii secretari ai Partidului Național Fascist de după 1922. Mai făceau parte din acest Consiliu, dar cu titlu temporar: președintele Senatului, președintele Camerei, miniștrii, secretarii de stat, subsecretarul de stat al ministrului președinției; membrii directoratului partidului; comandantul Securității statului; președinții Academiei Italiene de Științe și ai Institutului Fascist pentru Cultură; președintele Organizației naționale de tineret „Balilla”; președintele Tribunalului sindical pentru Legea privind apărarea statului; președinții tuturor confederațiilor sindicale fasciste naționale recunoscute de legea specială, și președintele Institutului Cooperatist Național. Aceștia beneficiau de imunitate juridică, mai puțin în cazul delictelor flagrante.⁷²

O parte a funcțiilor de stat vor fi transferate asupra unor formațiuni aparținând partidului. Pe lângă cazul Consiliului Suprem Fascist analizat anterior, există și alte sectoare ale vieții publice puse sub controlul unor segmente din partid. Este cazul miliției fasciste, o miliție de partid înființată în 1923, care era subvenționată de stat și îndeplinea funcțiile unei poliții de stat. Ea avea în 1926 un număr de 220.000 de membri, pentru ca în 1939 să ajungă la peste 800.000.⁷³ La fel s-a întâmplat și cu sindicatele care erau afiliate fascismului, numărul membrilor lor ajungând până la 10 milioane.

După cum spuneam la începutul lucrării fascismul a încercat să acapareze și să își subordoneze toate aspectele vieții sociale și politice italiene. Această identificare cvasiperfectă între fascism și societate se va realiza și prin alte instrumente și mijloace. Vom aminti aici doar: *Opera nazionale Ballila* instituită prin legea 2247 din 3 aprilie 1926 și care încadra pe toți italienii între 6 și 18 ani, supuși unei intense forme de antrenament fizic și ideologic, al cărei scop era formarea generațiilor viitoare în spiritul fascismului, scop aproape atins în 1933 când monopolul era aproape total (erau 38.000 de ballila, 244.000 de avangardisti, 720.000 de Mici Italiene și 92.000 de Tineri Italieni), pentru ca în 1936 peste 5 milioane de tineri să fie înrolați în formațiunile paralele ale PNF, adeziunea devenind obligatorie. Separat de aceasta erau Grupele Universitare Fasciste, care au evoluat de la 40.000 de membri în 1930 la 75.000 în 1936.⁷⁴

Același scop l-a avut și *Opera nazionale Dopolavoro*, care era însărcinată cu organizarea timpului liber pentru muncitori și care a pus pe picioare un sistem

⁷¹ Jeliu Jeleu, *op. cit.*, p. 84-85.

⁷² Pierre Milza, Bernstein Serge, *op. cit.*, p. 196.

⁷³ *Ibidem*, p. 197.

⁷⁴ Carmen Betti, *L'Opera Nazionale Ballila e l'educazione fascista*, Florenza, La Nuova Italia, 1984.

de vacanțe, de voiaje, de manifestații culturale cu caracter colectiv. Deși înscrierea în acest sistem nu era obligatorie, numărul aderenților va crește rapid, trecând de la 280.000 de aderenți în 1926, la 1,6 milioane în 1930, până la 4,6 milioane în 1939.

Am încercat în această lucrare să vedem în ce măsură modelele teoretice asupra totalitarismului își au corespondența în modul în care fascismul italian a ajuns la putere, a acaparat instituțiile și organismele statului și a reușit să se mențină o lungă perioadă de timp. Suntem convinși că subiectul nu a fost epuizat în totalitatea sa, pentru a aminti aici doar corporatismul lui Mussolini și modul în care s-a construit statul corporatist italian, temă care ar putea face singură obiectul unui studiu special, și care a fost atinsă parțial în acest articol.

Credem că fascismul italian are specificul său care îl diferențiază de celelalte fenomene politice asemănătoare, specific dat de mai multe elemente. Primul este evoluția politică a statului italian din secolul al XIX-lea care s-a încheiat cu realizarea statului unitar italian. Ca atare naționalismul, care realizase *Risorgimento*, era încă latent în Italia, iar imaginea unui Garibaldi, Mazzini sau Cavour era încă vie pentru majoritatea italienilor. Pe acest fond, ideile naționaliste ale fascismului, refacerea grandorii Imperiului Roman, dar mai ales locul și imaginea lui Mussolini în această construcție politică au fost considerate atractive de către o mare parte a populației.

Un alt element de specificitate al regimului fascist este acela dat de durata sa de peste 20 de ani, care i-a permis să acapareze practic toate elementele societății italiene și să realizeze acel stat totalitar (în sensul de omniprezent și omnipotent) care s-a identificat cu fascismul. Un ultim element de specificitate pentru fascismul italian este, în opinia noastră, puternica încărcătură mitică, dată de prezența charismatică și acțiunile lui Mussolini, care a reușit să se identifice cu regimul și care a întruchipat perfect acel mit al eroului salvator care duce omenirea către un viitor paradisiac, care amintește de trecutul glorios, când Roma era stăpâna lumii, trecut care a fost pierdut din cauza altuia, dușmanului intern sau extern.

**COMPLEXITATEA ANTROPOLOGIEI
FILOSOFICO-POLITICE ELIADIENE**

Al doilea an „Eliade“ (2007 este corespunzător centenarului nașterii filosofului și scriitorului român, în timp ce anul premergător, 2006, când s-au împlinit și 20 de ani de la moartea savantului, a fost marcat printr-o serie de manifestări științifice în țară și în străinătate (dintre care cea mai importantă a fost Congresul Internațional de Filosofia Religiilor ținut la București), a fost sărbătorit la Craiova prin Colocviul internațional „Mircea Eliade și gândirea mitică“ (Colloque international „Mircea Eliade et la pensée mythique“), în zilele de 24–25 mai 2007.

Manifestarea, organizată de Centrul de Studii asupra Imaginarului și Raționalității „Mircea Eliade“ al Universității din Craiova și Institutul de Cercetări Filosofice Lyon III, în colaborare cu Centrul „Gaston Bachelard“, Universitatea Burgogne, Asociația „Amis de Gaston Bachelard“ Dijon, Institutul Român de Teologie și Spiritualitate Ortodoxă și revista *Lumină lină* din New York, CDST — Universitatea din Craiova și Fundația Alfa-Cluj — a fost remarcabilă prin participarea unor prestigioși cercetători ai operei savantului român și ai problematicii imaginarului și raționalității.

De altfel, unul dintre obiectivele colocviului de la Craiova a constat în examinarea interesului istoricului religiilor pentru antropologia imaginarului și redefinirea raționalității, a valorii acestui demers pentru istoria de azi, când „conceptul de mondializare a devenit un leitmotiv“, după cum precizează în „Manifestul“ acțiunii Ionel Bușe, profesor la Universitatea din Craiova, inițiatorul și principalul actant al acestei ample desfășurări intelectuale. Prin comunicările susținute participanții au căutat în maniere diverse (după aria de interes, afinitățile și dăruirea fiecăruia) „soluționarea“ acestei complexe probleme.

Astfel profesorul Jean-Jacques Wunenburger, decan al Facultății de Filosofie Jean Moulin, Universitatea Lyon III, a analizat ambiguitatea noțiunii de sacru, „care oscilează între existență și instituție“, în comunicarea „L’imaginaire éladien du sacré, fondements et ambiguïtés“; profesorul Jean Libis, președintele asociației „Prietenii lui Gaston Bachelard“, sub titlul „La question centrale de la cyclicité du Temps“ a demonstrat „forța inductivă“ a lucrării lui Mircea Eliade *Le Mythe de l’éternel retour*, care nu și-a epuizat încă mesajul pentru eliadologie și filosofie; faptul că Mircea Eliade „a înțeles perfect originalitatea experienței religioase iudaice și creștine“ a fost pus în evidență de Jean-Pierre Sironneau, profesor emerit la Universitatea Pierre Mendès din Grenoble, prin intermediul textului „Mircea Eliade, le judéo-christianisme et l’histoire“; Sorin Alexandrescu, profesor la Universitatea din Amsterdam, director al CESI, Universitatea din București, printr-o „lectură încrucișată Heidegger–Eliade“ a arătat cum legătura dintre termenii cuplurilor „ființă vs fiind“ (être vs étant) și „sacru vs profan“ (sacré vs profane) ar putea fi găsită în conceptul heideggerian de „diferență“, prin care se apropie cei doi filosofi „kantieni“; examinarea unui posibil dialog între Mircea Eliade (ca istoric al ideilor preocupat de sacru) și René Guénon (ca cercetător al inițierii inspirate de principii metafizice), demers bazat pe noțiunea eliadiană de „dialectică a sacralului“ — a făcut obiectul studiului comparativ „Eliade ou Guénon? Deux voies dans la connaissance traditionnelle“ prezentat de Bruno Piuchard, profesor la Universitatea Jean Moulin, Lyon III; vorbind despre „Mircea Eliade et la pensée ouverte“ domnul Ionel Bușe a insistat asupra căii „antropo-poetice“, dublată de o „antropo-etică“ deschisă de hermeneutica eliadiană a hierofoniei; Marius Ghica, conferențiar la Universitatea din Craiova, prin „Mircea Eliade — un penseur au

carrefour des plusieurs espaces culturels“ descoperă în relectura tezei de doctorat a lui Mircea Eliade „apetitul pentru idee, voluptatea citării, obsesia unui amplu demers de cercetare a documentelor, nevoia unei viziuni panoramice și comparate a fenomenului cultural și religios, spiritul critic și rigoarea speculativă“; „La «philosophie» de la mort dans deux nouvelles de Mircea Eliade: *Ivan et Incognito à Buchenwald*“ s-a intitulat comunicarea profesorului Ioan Lascu de la Universitatea din Craiova în care autorul pornește de la premisa „rolului de agenți structuratori ai textului“ jucat de ideile filosofice; profesorul Dorin Ciontescu-Samfireag de la Liceul Teoretic Național „Tudor Vladimirescu“ din Târgu Jiu în studiul „Sur le symbolisme de la corporalité dans le récit «Le Macranthrope» de Mircea Eliade“ a atras atenția asupra „speculațiilor interpretative moderne (...) privind invazia semnificativului“ a căror finalitate ar fi „anularea identității și a transparenței simbolice“; în comunicarea „How to Do Things with Symbols; Mircea Eliade's Systematic Approach to Religions Symbolism“ Cătălin Ghiță, conferențiar la Universitatea din Craiova, a arătat rolul capital jucat de studiul „Methodological Remarks on the Study Religions Symbolism“ (pe care îl consideră „Discursul asupra metodei“ eliadian) în înțelegerea operei de sistematizare realizate de filosoful român în domeniul religiilor. Alte comunicări prezentate au contribuit la reușita unei dezbateri de înalt nivel științific și spiritual; Sonia Rovito, conferențiar la Universitatea din Calabre — „Mythe et transformation de l'androgynisme dans l'oeuvre de Alberto Savinio“; Lorena Păvălan-Stuparu, cercetător la Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale al Academiei Române, București — „Mircea Eliade: épiphanie et vie initiatique“; Laura Codrino Ioniță, asistent, Universitatea George Enescu, Iași — „De l'homo religiosus à l'adonné“; Adriana Neacșu, conferențiar, Universitatea din Craiova — „Mircea Eliade: les origines de la mystique indienne“; Pillar Pérez, profesor, Universitatea Autonomă din Madrid — „L'identité «Callealtera» et la survivance des archétypes universels dans une fête de quartier“; Gabriela Bongiu, cercetător la Institutul de Studii Socio-Umane, Craiova — „L'imaginaire urbain — à la recherche des symboles oubliés“; Cătălin Stănculescu, asistent, Universitatea din Craiova — „Mircea Eliade's «creative hermeneutics» and the scheme — content dualism“; Marian Bușe, profesor la Liceul Henri Coandă, Craiova — „Aspects du mythe chez Mircea Eliade et Lucian Blaga“; Alberto Filipe Aranjó, profesor la Universitatea Minho, Braga, Portugalia: „Culturellement créateur: Mircea Eliade et le temps d'Eranos“; Constantin Mihai, doctorand la Universitatea Bordeaux 3 — „Mircea Eliade et la symbolisme du soufisme“; Edmond Defechereux, istoric, Liège — „Genèse et structure du mythe d'Albert de Cuyck“.

Morala acestor „trude“ este ușor deductibilă. Mircea Eliade mai are încă multe de spus omului actual și nu numai la nivelul existenței lui individuale; rezultatele eliadologiei, lectura atentă a acestora ar putea juca un rol de „consiliere“ cultural-diplomatică în actualul context politic mondial al diferențelor și drepturilor multiple.

Epilog (la eventuale nedumeriri legate de prezența uneia și aceleiași persoane, LPS, la două evenimente având în centru personalități atât de „antagonice“, precum Sartre și Eliade). Așa cum se vede din recenta *Întâlniri cu Mircea Eliade*, volum coordonat de Mihaela Gligor și Mac Linscott Ricketts, Postfață de Sorin Alexandrescu, Humanitas, 2007, păstrând, bineînțeles toate proporțiile (în privința orientării de stânga a lui Sartre, ale cărui cărți autobiografice „Le Nausée“ și „Les mots“ pot fi oricând admirate), Mircea Eliade, în ciuda unor „lipsuri“ sesizate de unii critici, era mult mai tolerant decât s-ar putea bănuși din punctul de vedere reducionista ideologic. Astfel, Douglas Allen, unul dintre cei mai importanți eliadologi contemporani (*Myth and Religion in Mircea Eliade*, New York and London, 2002), între multe alte mărturii „demistificatoare“ (antisemitism, conservatorism, anistorism), scrie următoarele: „Ceea ce este remarcabil la întâlnirile mele cu el este că Eliade era conștient de admirația mea pentru Marx și de orientarea mea de stânga, dar că era generos față de mine, mă considera un om bun, mă încuraja în muncă, mă trata cu respect și părea că admiră activitatea mea științifică“.

Lorena Păvălan Stuparu

**LECTIA LUI VASILE PÂRVAN.
LA 85 ANI DE LA CREAREA ACADEMIEI DIN ROMA
ȘI LA 80 DE ANI DE LA DISPARIȚIA MARELUI ISTORIC**

Accademia di Romania din Roma, cu susținerea financiară a Institutului Cultural Român, în parteneriat cu Universitatea din București – Facultatea de Istorie, Asociația Italiană a Româniștilor, Asociația Italiană de Studii Sud-Est Europene și cu sprijinul Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale al Academiei Române, a organizat în zilele de 16-17 mai a.c. colocolviul cu tema „Exemplul lui Vasile Pârvan”.

În 1922, Școala Română din Roma devenea parte integrantă a unei remarcabile comunități spirituale din Cetatea Eternă. Debuta cu secțiile de arheologie-istorie și filologie, în 1925 adăugându-se a III-a secțiune, de arte. La 10 ianuarie 1933, cu cheltuiala integrală a Băncii Naționale a României, Școala din Roma își inaugura noul sediu, ridicat la Valle Giulia, operă a arhitectului Petre Antonescu. Devenea *Accademia di Romania*, atunci și astăzi cea mai importantă citorie culturală a României în afara granițelor sale, o structură de cultură care, în anii interbelici și în zilele noastre, a contribuit și contribuie la formarea a numeroși tineri intelectuali români — istorici, arheologi, artiști și critici de artă.

De la crearea Școlii de la Roma se împlinesc 85 de ani. Tot în 2007 se împlinesc 80 de ani de la încetarea din viață a istoricului Vasile Pârvan, primul director al Școlii, prototipul intelectualului român conștient de menirea sa („datoria vieții noastre”), care „justifică cu propriul sacrificiu o idee, o atitudine, un mod de a gândi viața” (Al. Zub).

Aniversarea Academiei de la Roma și comemorarea unui mare intelectual român au constituit o foarte bună ocazie de a se vorbi din nou și motivat despre intelectualii creatori de structuri culturale, formarea tinerilor intelectuali români, menirea centrelor culturale și, desigur, despre relațiile româno-italiene ieri și astăzi.

Colocolviul, care a debutat cu alocuțiunea Excelenței Sale domnului Cristian Valentin Colțeanu, ambasador al României la Roma, a fost structurat în trei secțiuni și s-a bucurat de participarea unor cunoscuți profesori români și italieni, precum și a unor actuali bursieri ai școlii.

În cadrul secțiunii **Istorie veche și arheologie**, moderată de prof. Gh. Vlad Nistor, au susținut comunicări: Zoe Petre, Universitatea din București — *Accademia di Romania et le développement des études classiques*; Alexandru Barnea, Universitatea din București — *Accademia di Romania da Vasile Pârvan a Scarlat Lambrino*; Ioan-Aurel Pop, Universitatea din Cluj — *Storici transilvani all'Accademia di Romania tra le due guerre mondiali*; Cristina Crețu, Accademia di Romania — *The contribution of the Scholars from the Romanian School at Rome at the development of the study of Pre- and Protohistory*; **Filologie-Istorie** — moderator: prof. Bianca Valota Cavallotti; Francesco Guida, Universitatea Roma Tre — *Interferenze storiche italo-romene nel Novecento*; Carmen Burcea, Accademia di Romania — *Emil Panaitescu*; Ion Bulei, Universitatea din București, ISPRI — *Vasile Pârvan: lettere inedite (1922-1927)*; Doina Derer, Universitatea din București — *George Călinescu italianista: studi e articoli in pubblicazioni romene*; Bruno Mazzoni, Universitatea din Pisa — *L'attività pubblicistica e traduttiva degli ex-allievi della Scuola Romana a Roma*; **Arte-Frumoase** — moderator: Dan Eugen Pineta, Accademia di Romania; Ioana Beldiman, Universitatea Națională de Arte din București — *Artisti romeni a Valle Giulia*; Nicolae Lascu, Universitatea de Arhitectură și Urbanistică „Ion Mincu” București — *Architetti romeni a Valle Giulia*; Ioan Opreș, Muzeul Național de Istorie a României, București — *Virgil Vătășianu a Roma*; Alexandra Afrăsinei, Accademia di Romania — *L'architetta Petre Antonescu e il progetto della sede a Valle Giulia*.

În cadrul aceluiași colocolviu (secțiunea Filologie-Istorie) au fost prezentate cartea *Romania* de Francesco Guida (Bianca Valota Cavallotti, Universitatea din Milano; Ion Bulei, Universitatea din București și ISPRI), recentul colocolviu organizat de Universitatea din Padova în colaborare cu Institutul de Cercetare și Studii Umanistice din Veneția — „Bucarest” a Padova (Lorenzo Renzi, Universitatea din Padova), precum și actele colocolviului din 27-28 martie 2006 organizat de Accademia di Romania — „80 anni dalla fondazione della cattedra di lingua romana a Roma” (Ion

Bulei, Universitatea din București și ISPRI) și Vasile Pârvan — *Lettere inedite* (1922-1927), publicată de Institutul Cultural Român cu ocazia Colocviului (Ion Bulei).

De ce s-a organizat acest colocviu? Pentru că am vrut să nu treacă neobservată o dublă aniversare care merită să fie nu doar celebrată, dar și prețuită ca exemplu pentru viitor; pentru că avem nevoie de modele în formarea noastră, pentru că avem nevoie de rădăcini; pentru că vrem să ne revendicăm dintr-un trecut care face onoare culturii române; pentru că e nevoie să conjugăm la timpul prezent verbul lui Pârvan: „a construi” — cu toată gama sa de sinonime.

Carmen Burcea

SECVENȚE DE ISTORIE INTELECTUALĂ

Conferința internațională „Grandi Pensatori del Novecento — Gramsci e Sartre” („Mari filosofi ai secolului XX: Gramsci și Sartre”) s-a desfășurat la Constanța pe 20–21 aprilie 2007, potrivit unui program în care s-au regăsit teme de o diversitate (cel puțin în comparație cu moda recentă) demnă de acest ev postmodern. De aceea cred că se înscrie în seria celor mai importante evenimente cultural-științifice organizate de Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale al Academiei Române, împreună cu Facultatea de Istorie și Științe Politice a Universității „Ovidius” din Constanța (inițiatora acțiunii), Facultatea de Științe Politice a Universității din București și Istituto Italiano per gli Studi Filosofici Napoli.

Antonio Gramsci și Jean-Paul Sartre au fost puși în dialog pe parcursul prezentării și discutării unor subiecte precum: „Tra America e Europa. Per un’antropologia del’uomo occidentale in Gramsci”, Prof. Giuseppe Cascione, Università degli Studi di Bari, Italia”; „Gramsci e la tematica democratica” (Prof. Salvo Mastellone, Università degli Studi di Firenze, Italia); „Storia e praxis in Sartre” (Prof. Giuseppe Cacciato, Università Federico II Napoli); „Sartre — la storia nell’ «La critique de la raison dialéctique»” (Prof. Gabriela Farina, Università degli Studi Roma Tre, Italia); „Filosofia della praxis e neopragmatismo” (Prof. Giovanni Semeraro, Università Federale Fluminense di Niteroy, Brasile); „Attualità modernità delle idee gramsciane nell’Americanismo e fordismo” (Gheorghe Lencan Stoica, Universitatea din București); „Il problema del potere a Gramsci” (Prof. Giuseppe Marramao, Università degli Studi Roma Tre, Italia); „Sul concetto di istoria in Gramsci e Sartre” (Prof. Simone Merigi, Università degli Studi di Urbino, Italia); „Nazionale ed internazionale nel pensiero di Gramsci” (Prof. Marian Cojoc, Universitatea „Ovidiu” din Constanța); „Autour du problème des causes structurantes: l’ontologie gramscienne des forces de production et la théorie de la rareté chez Sartre” (Prof. Ana Bazac, Universitatea din București); „La méthode sartrienne pour l’étude des faites historiques” (Prof. Adriana Neacșu, Universitatea din Craiova); „Le point de vue sartrien sur le concret historique” (Cercet. Lorena Păvălan Stuparu, Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale al Academiei Române, București); „Sartre e Scuola di Francoforte” (Prof. Isabela Ghiță, Universitatea din București); „Antonio Gramsci in America Latina” (Drd. Răzvan Victor Pantelimon, Universitatea din București); „Antonio Gramsci: giornalista e scrittore politico” (Drd. Enache Tușa, Universitatea „Ovidiu” din Constanța).

De asemenea, în deschiderea lucrărilor Conferinței a fost citit „Messaggio dell’ E.S. Sign. Daniele Mancini, Ambasciatore Della Repubblica Italiana in Romania”.

Deoarece textele conferințelor vor fi publicate într-un volum care va apărea la Editura Institutului European (Iași), despre partea teoretică a colocviului (20 aprilie 2007) voi spune doar că intervențiile tuturor participanților au reușit să reconstituie cu vervă copleșitorul spectacol livresc gramscian și mai ales sartrian, să actualizeze la scenă „deschisă” tendințele actuale din filosofia politică, „actele” unor concepții filosofice pentru receptarea cărora nu se putea găsi loc mai potrivit decât acela al unei universități pe malul unei mări ospitaliere.

Lorena Păvălan Stuparu

Dinu C. Giurescu

Falsificatorii. „Alegerile“ din 1946, București, Rao International Publishing Company, 2006, 380p.

Cea mai recentă contribuție a istoricului Dinu C. Giurescu la cercetarea istoriei politice contemporane postbelice a României o reprezintă cartea de față care se constituie într-o radiografie a evenimentelor politice interne derulate pe parcursul întregului an 1946, care au însemnat un pas important în strategia de confiscare a puterii de către autoritățile comuniste. În centrul acestor evenimente a stat procesul electoral care s-a încheiat cu falsificarea alegerilor din 19 noiembrie 1946. În context est-european, alegerile din România, care au avut loc în 1946, asemenea celor din Iugoslavia, Albania, Bulgaria sau Polonia, au fost regizate de Uniunea Sovietică, pentru a asigura impunerea regimului comunist. Structurat pe 26 de capitole, volumul analizează: transformările din cadrul sistemului politic românesc care au impus adoptarea unei noi legi electorale pe baza căreia s-au derulat alegerile, desfășurarea campaniei electorale, incidentele din ziua alegerilor, precum și urmările acestor schimbări. Volumul de față urmărește, așa cum remarcă și autorul, „drama unei națiuni“ (p. 8).

În demersul său, autorul examinează desfășurarea întregului proces electoral din mai multe perspective: a guvernării comuniste, a opoziției, a Regelui Mihai I, a opiniei publice, a reprezentanților Uniunii Sovietice și a diplomației americane și britanice. Pentru redarea cât mai exactă a evenimentelor și a pozițiilor liderilor politici implicați în luarea deciziilor, la baza documentării au stat: documentele aflate la Arhivele Naționale Istorice Centrale și *National Archives din Washington DC*, presa vremii, rapoarte oficiale, memorialistică.

Într-o primă etapă (capitolele 1-15), autorul prezintă modul în care guvernul Groza a înțeles să aplice la București măsurile prevăzute în Acordul referitor la România, hotărât în cadrul Conferinței de la Moscova din decembrie 1945 de către URSS, SUA și Marea Britanie. Acordul a prevăzut reorganizarea guvernului României (prin includerea în guvernul Groza a doi reprezentanți din partea opoziției, PNL-Brătianu și PNT-Maniu), astfel încât în cursul anului să aibă loc alegeri libere și secrete pe baza votului universal (cu garantarea libertății presei și a cuvântului), urmând ca apoi Guvernul României să fie recunoscut

de către guvernele SUA și Marii Britanii. Autorul expune metodele și strategiile prin care comuniștii, coordonați și susținuți de guvernul sovietic, au încercat să-și asigure câștigarea alegerilor (prin anihilarea partidelor de opoziție și instituirea cenzurii presei sub control comunist) și crearea imaginii de pluralism politic în timpul campaniei electorale (prin înființarea unor „partide de buzunar“ și trunchierea vechilor partide). Unul dintre capitole este consacrat Plenarei CC al PCR din ianuarie 1946, unde au fost fixate „liniile directoare ale partidului comunist la viitoarele alegeri“ și s-au făcut previziuni asupra rezultatelor alegerilor (80-90% procent de voturi). În continuare, lucrarea rezervă un spațiu amplu descrierii atmosferei represive în care partidele tradiționale (PNL-Brătianu și PNT-Maniu) au trebuit să-și susțină campania electorală, precum și efortului comuniștilor de a scoate aceste partide de pe scena politică (prin împiedicarea și chiar interzicerea întrunirilor și mitingurilor, distrugerea sediilor partidelor, confiscarea materialelor de propagandă, interzicerea accesului la radio, violențe fizice, arestări). De asemenea, autorul consemnează schimburile de replici și polemici care au apărut atât în presa de opoziție (care condamna abuzurile și reacțiile agresive ale regimului comunist), cât și în cea oficială. În continuare, autorul se referă la relațiile din ce în ce mai precare dintre regele Mihai I și Guvern. Un pas important în strategia confiscării totale a puterii l-a reprezentat formarea unei coaliții sub conducerea PCR. În acest sens, lucrarea analizează desfășurarea Congresului extraordinar al PSDR din 10 martie 1946, în urma căruia acest partid *trece definitiv la remorca PCR* și consemnează constituirea, în luna mai, a Blocului Partidelor Democratice. Platforma-program a BPD a reprezentat un act de conjunctură, pentru a ascunde țelurile PCR, respectiv impunerea unui regim de tip sovietic, intitulat „democrație populară“. La șase decenii de la publicarea sa, acest document rămâne „un model de înșelătorie electorală, menită să ascundă cu mare grijă adevăratele țeluri ale PCR“ (p.194), remarcă autorul.

Urmărind cronologia evenimentelor, în continuare, volumul se oprește asupra modului de adoptare și a conținutului legii electorale și confruntărilor

dintre opoziție și coaliția guvernamentală din cadrul campaniei electorale, acestor evenimente fiindu-le consacrate mai multe capitole (14-22).

Noua lege electorală din 13 iulie oferea guvernului legitimitatea de care avea nevoie în condițiile în care țara era total anticomunistă, precum și prilejul de a falsifica votul pentru a obține majoritatea în Adunarea Deputaților. Astfel, legea a prevăzut că anumite categorii de persoane nu au dreptul de a vota. Autorul semnaleză intensificarea atacurilor împotriva opoziției, în cadrul campaniei electorale, ajungându-se chiar la bătăi, arestări și crime, și înăsprirea cenzurii. După promulgarea legii electorale, cele trei partide de opoziție (PNL-Brătianu, PNT-Maniu, și PSD Independent-Constantin Titel Petrescu) și-au continuat campania, prin răspândirea de manifeste și transmiterea de telegrame, scrisori și memorii diplomaților străini (Comisiei Aliate Sovietice de Control, Misiunilor politice a SUA și Marii Britanii din București, miniștrilor de externe ai celor trei puteri) privind felul în care Guvernul Groza și-a încălcat angajamentele luate în urma Conferinței de la Moscova. În acest sens, autorul a întocmit o cronologie a intervențiilor opoziției pentru stoparea abuzurilor și organizarea de alegeri parlamentare libere. Autorul înfățișează și starea de spirit a populației în lunile premergătoare alegerilor pe baza mărturiilor oficiale, care consemnau o stare de nemulțumire și îngrijorare, ceea ce întărea convingerea că țara nu simpatiza cu noul regim.

Mai mult decât semnificative sunt reacțiile venite din partea diplomaților străini referitoare la situația politică din țară, cărora autorul le acordă o atenție deosebită. Astfel, găsim inserate o serie de pasaje care cuprind rapoarte, inițiative, observații, declarații și comentarii ale diplomaților anglo-americani extrase din documentele oficiale, prin care sunt semnalate ilegalitățile guvernului, omisiunile, cenzura, nerespectarea libertăților politice etc. Referitor la legea electorală, aceștia au sesizat prevederile nedemocratice și consecința lor — alegeri nedemocratice — în final, însă, rezultatul alegerilor din noiembrie 1946 a fost implicit recunoscut de SUA și M. Britanie prin netrimiterarea nici unei note de protest față de falsificarea votului popular și, apoi, prin semnarea la Paris, în februarie 1947, a Tratatului de pace cu România. La toate aceste presiuni diplomatice, Guvernul român a răspuns că nu poate lua în considerare observațiile lor „decât dacă acestea ar emana de la cele trei puteri semnatare ale acordului”, iar conducerea sovietică susținea ferm în funcție guvernul Groza. Protestele anglo-americane în legătură cu acțiunile comuniștilor și sovieticilor, atât dinaintea alegerilor cât și după alegeri, au luat sfârșit fără nici un rezultat practic — „afară de acela de a consemna și

a confirma realitățile electorale ale anului 1946”, conchide autorul.

Capitolul 23, *Ziua alegerilor*, reflectă abuzurile, ilegalitățile, presiunile, brutalitățile săvârșite de comuniști în vederea falsificării rezultatelor alegerilor parlamentare din 19 noiembrie 1946. În fapt, comuniștii s-au folosit de tehnici și procedee specifice: măslirea urnelor, persoane care votează de mai multe ori, evacuarea delegaților opoziției din secțiile de votare sau chiar arestarea lor, nepermiterea observatorilor opoziției de a fi prezenți la numărarea voturilor. Capitolul 24, intitulat *Marea fraudă electorală. Falsificatorii*, se constituie într-o analiză comparativă a rezultatelor oficiale (fictive) publicate de guvern (Blocul guvernamental și-a atribuit 91,30% din voturi; PNT-Maniu, 7,97%; PNL-Brătianu, 0,72%; PSDI-Petrescu, nici un mandat) și cele reale (circa 79% din voturi pentru opoziția națională, și 21% pentru coaliția guvernamentală). Pentru a reda rezultatul final real a votului din 19 noiembrie, autorul a realizat o reconstituire a procentelor de vot înscrise pe liste, în urma cercetării unor arhive județene care nu au fost distruse și care au demonstrat amplitudinea falsificării. Rezultatul alegerilor a confirmat, astfel, programul de comunizare a țării. „Alegerile din 19 noiembrie 1946 au constituit cea mai mare fraudă politică din istoria României între 1859 și 1946. Ele au deschis calea pentru distrugerea societății tradiționale românești, de tip european, și punerea ei forțată în tiparele sovietice, odată cu separarea ei de evoluția normală a celorlalte țări ale continentului” (p. 345).

Ultimele două capitole ale lucrării sunt dedicate prezentării consecințelor de după alegeri. Prin urmare, autorul se referă la retragerea din guvern a reprezentanților PNT și PNL și refuzul participării deputaților acestor partide la lucrările Camerei; represiunile autorităților împotriva oponenților regimului; refuzul opoziției de a recunoaște alegerile, declarându-le „nule și neavenite” și convocarea urgentă a corpului electoral; confirmarea alegerilor — a „marii fraude electorale” — de către Aliații din vest prin semnarea Tratatului de pace cu România în februarie 1947, urmată de un schimb de reprezentanți diplomați. „În 1947, PCR va lichida ce mai rămăsese din instituțiile tradiționale ale României, *Republica populară* bătea la ușă” (p. 373).

Despre faptul că alegerile din 1946 au fost falsificate de către comuniști cu sprijinul URSS, s-a mai scris (însuși autorul a abordat colateral această temă în lucrările anterioare, *Uzurpatorii. România, 6 martie 1945 – 7 ianuarie 1946* din 2004; și *Centenar, Constantin C. Giurescu* din 2001), dar consacarea unui întreg volum acestui eveniment și modul complex și complet de abordare fac din această lucrare o contribuție valoroasă la istoria alegerilor din România.

Dumitru Șandru

Comunizarea societății românești în anii 1944–1947, București, Editura Enciclopedică, 2007, 298 p.

În paginile acestui volum, D. Șandru propune o retrospectivă asupra transformărilor care au survenit în cadrul societății românești imediat după 23 august 1944, schimbări ce au fost provocate de lupta partidului comunist pentru acapararea puterii în stat, și care au avut ca finalitate distrugerea clasei politice românești și promovarea intereselor rusești, dispariția pluralismului politic, sovietizarea țării și apariția primului partid unic din istoria României, schimbarea regimului politic și sfârșitul monarhiei. Perioada de referință, 1944–1947, a însemnat în istoria politică a României începutul procesului de comunizare a țării, care a dus la instituirea unui regim totalitar. Printre scopurile declarate ale lucrării se numără și acela de a evoca evenimentele reale, așa cum s-au întâmplat și nu cum „istoricii comuniști” (pe care îi învinuiește de „măsluirea adevărului”) le-au redat în studiile și monografiile lor timp de 45 de ani, care „sunt lipsite de valoare științifică și de credibilitate” (p. 8).

Primele două capitole ale volumului prezintă condițiile și modul în care armata sovietică a sprijinit instalarea administrației comuniste pe teritoriul României. Mai întâi, autorul se referă la Moldova și Transilvania, primele zone care au fost ocupate de armata roșie încă din primăvara anului 1944, și unde s-a trecut imediat la înlocuirea forțată a autorităților administrative, prin încălcarea legilor românești aflate în vigoare, cu persoane dispuse să coopereze cu reprezentanții comuniști. În ceea ce privește restul teritoriului României, armata roșie a pătruns abia după 23 august 1944, iar procesul de înlocuire a administrației de stat nu a avut aceeași amploare. În continuare, autorul analizează, în cadrul capitolului III, atât felul agresiv în care „forțele de stânga” au acaparat puterea, prin impunerea, la 6 martie 1945, a guvernului Petru Groza, precum și încercările de contracarare a acestor acțiuni întreprinse de național-tărăniști și național-liberali, apărători ai instituțiilor tradiționale ale statului și cei mai înverșunați oponenți ai sistemului politic pe care URSS încerca să-l impună. În acest sens, autorul trece în revistă principalele acțiuni la care au recurs comuniștii, cu girul comisarului sovietic, A. I. Vășinski: acțiuni propagandistice prin care urmăreau să-și atragă de partea lor cât mai mulți susținători, compromiterea liderului PNT- Iuliu Maniu, declanșarea unei crize politice menită să ducă la înlăturarea guvernului Rădescu; rezizarea manifestațiilor pro comuniste. Din momentul în care Regele, în urma presiunilor venite din partea rușilor, s-a văzut nevoit să accepte propunerea lui A.I. Vișinski în legătură cu noul cabinet în frunte cu Petru Groza, seria ilegalităților comise împotriva partidelor democratice vor deveni o practică frecventă.

Capitolul IV, intitulat *Cooperarea comuniștilor cu legionarii*, se concentrază asupra uneia dintre acțiunile specifice întreprinse de comuniști, de data aceasta, pentru a obține mai mulți aderenți care să le susțină proiectele guvernamentale, care a constat în acceptul de a colabora cu legionarii, cei mai înverșunați adversari ai lor (abia eliberați din închisori), în baza unui pact încheiat la 6 decembrie 1945. Pe măsură ce partidul comunist a devenit unicul factor de decizie, legionarii au fost supuși aceluiași tratament ca și reprezentanții PNT-PNL.

În capitolul *Relațiile comuniștilor cu minoritățile naționale*, autorul distinge grupurile minoritare care au cooperat și susținut în mod necondiționat acțiunile comuniștilor din rațiuni dintre cele mai diverse: maghiarii, evreii, lipovenii din Dobrogea și germanii (aceștia din urmă pentru a se pune la adăpost împotriva represaliilor care au fost întreprinse împotriva lor după 23 august 1944). Mai puțin implicate au fost minoritățile elenă, armeană, turcă, precum și ucrainenii din Maramureș și Bucovina. O atitudine neutră au avut-o cehii, slovacii, țigani și tătarii. „Atitudinea membrilor acestor grupuri etnice explică, de altfel, și de ce în relațiile dintre români și membrii lor nu s-au înregistrat în acești ani conflicte sau stări tensionate” (p.135).

Un capitol aparte îl constituie *Imixtiunea sovieticilor în comunizarea României*. În baza clauzelor Convenției de armistițiu din septembrie 1944, autoritățile sovietice instalate pe teritoriul României au înțeles să se amestece în treburile interne ale țării, sprijinind PCR în lupta dusă pentru instaurarea propriei administrații, pentru distrugerea opoziției democratice, în final, pentru obținerea puterii în stat. Astfel, la solicitarea Comisiei Aliate (Sovietice) de Control, cu susținerea armatei de ocupație, comuniștii români și-au consolidat poziția în stat prin acțiunea de „epurare a aparatului administrației de stat de fasciști”. În acest sens, autorul consemnează epurările și arestările operate în cadrul Serviciului Special de Informații, în rândurile poliției, armatei, jandarmilor, gardienilor publici, precum și deportările în URSS ale cetățenilor români de origine germană și a germanilor.

Capitolele IX și X, *Conferința de la Moscova și urmările ei și Alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946*, redau evenimentele desfășurate pe parcursul anului 1946. Impunerea guvernului Groza la cârma României și politica promovată de acesta au produs nemulțumiri în rândul partidelor democratice și supiciuni diplomaților britanici și americani. Atât puterea de la Kremlin, cât și guvernul comunist, au

ignorat deciziile Conferinței de la Moscova din decembrie 1945 — includerea a câte unui reprezentant din partea PNT și PNL în guvernul Groza și organizarea de alegeri parlamentare libere și secrete — astfel că, în februarie 1946, agresiunile împotriva partidelor de opoziție, ilegalitățile și violențele au fost reluate și au sporit în intensitate pe măsură ce campania electorală se derula și șansele de câștigare a alegerilor de către opoziție se conturau. Pentru a-și asigura succesul în alegeri, reprezentanții comuniști, constituiți în Blocul Popular Democrat, au adoptat o nouă lege electorală favorabilă lor, care excludea de la vot anumite categorii de persoane. Rezultatul a fost falsificarea alegerilor. Sfârșitul anului 1946 a fost dominat de acuzațiile și protestele liderilor opoziției, în legătură cu falsificarea alegerilor.

Lucrarea dedică un spațiu amplu (capitolele VII, VIII, IX-XII) abuzurilor, violențelor, arestărilor, internărilor în lagărele de concentrate special înființate, operate de comuniști în perioada 1945-1947. Arestările au fost declanșate imediat după 23 august, remarcă autorul, dar ele au vizat persoanele care ar fi putut atenta la siguranța statului. Începând din septembrie 1944, după instalarea armatei roșii pe teritoriul țării și constituirea Comisiei Aliate (Sovietice) de Control, arestările s-au făcut sub directa supraveghere a acesteia și s-au aplicat cu scopul de a-i intimida pe cei care manifestau ostilitate față de regim, astfel încât „să se abțină de la orice acțiune de opoziție politică“. După instalarea guvernului Groza în martie 1945, aceste măsuri s-au intensificat, fiind arestați și trimiși în lagăre, alături de legionari, o serie de membri ai PNT și PNL, ofițeri de poliție și din

contraspionaj; acțiunile de terorizare fiind extinse și asupra populației. În urma declarațiilor lui I. Maniu către corespondenții străini de presă acreditați în România asupra situației interne și în urma reacțiilor reprezentanților M. Britanii și ai SUA care refuzau să recunoască în mod oficial cabinetul Groza, în septembrie 1946 guvernul a luat măsura desființării lagărelor. Această măsură, însă, nu a stopat arestarea și internarea opozanților regimului comunist în alte penitenciare sau trimiterea lor la muncă forțată. Un nou val al arestărilor în forță ale frunțașilor național-fărăniști a început în martie 1947, a continuat și în luna mai, cu scopul de a pregăti următorul pas, scoaterea acestor partide democratice în afara legii.

Ultimul capitol, *Lichidarea ultimelor vestigii ale democrației* — reflectă ultimii pași făcuți de comuniști în vederea impunerii controlului total asupra societății românești (dizolvarea PNT, atacul împotriva instituției monarhice, care s-a soldat cu abdicarea Suveranului și actul proclamării Republicii Populare România) prin care s-a încheiat, astfel, prima etapă a comunizării României — încheie acest volum.

Pe parcursul celor 13 capitole autorul a reușit să evoce maniera în care partidul comunist, sprijinit de armata roșie și reprezentanții Uniunii Sovietice, a reușit să se impună și apoi să-și consolideze poziția astfel încât să provoace schimbări majore în viața politică românească, în ciuda acțiunilor de preîntâmpinare întreprinse de partidele politice democratice. De asemenea, trebuie remarcat faptul că, pentru prezentarea detaliilor, autorul a recurs la exemple extrase din arhivele județene, Arhiva Municipiului București, Arhiva SRI.

Sanda Cincă

AUTORII

Aristide Cioabă, doctor în științe politice, cercetător științific gradul I. Coordonator al Laboratorului Sisteme și Doctrine Politice din cadrul Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale al Academiei Române. Autor de cărți și articole în domeniul sistemelor și doctrinelor politice contemporane.

André Tosel este profesor de filosofie politică și de filosofie a istoriei la Universitatea din Nisa. Este autorul a numeroase lucrări despre B. Spinoza, G.W.F. Hegel, K. Marx și, mai recent, a unei serii de articole asupra mondializării și consecințelor sale. Este membru al Societății franceze de filosofie și vicepreședinte al Societății Hegel-Marx pentru studiul gândirii dialectice și critice.

Yves Plasserand, născut în 1939 la Paris. Doctor în drept la Institutul de Studii Politice din Paris. Lector universitar la Universitatea Bordeaux, Președintele Grupului pentru drepturile minorităților, Franța. Membru ASN (Asociația pentru studiul naționalităților), New York. Autor a numeroase articole și cărți despre minorități, problemele identității și rasismului, apărute în Franța, dar și în alte țări.

Luana Martin, absolventă a Facultății de Litere a Universității din București, Departamentul de Studii Culturale Europene (2004): bursier Erasmus la Universitatea Europeană „Viadrina“, Frankfurt (Oder) (2005). A publicat articole în „Revista Română de Economie“ și „Revista de Științe Politice și Relații Internaționale“.

Leonida Moise, absolvent al Facultății de Istorie-Filosofie, Universitatea București, Doctor în științe militare, Decanul Facultății de Științe Politice, Sociologie și Relații Internaționale, Universitatea Hyperion, București, specialist în științe politice și relații internaționale, titular la cursurile „Doctrine politice contemporane“, „etică politică“, „Geopolitică și geostrategie“, „Teoria relațiilor internaționale“, „Drept și relații internaționale“. Autor și coautor la numeroase lucrări și cursuri de specialitate.

Sanda Cincă, absolventă a Facultății de Drept, Universitatea Hyperion din București. Cercetător la Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale al Academiei Române, Departamentul de relații internaționale. Domenii de cercetare: istoria politică a României, integrare euro-atlantică, teoria relațiilor internaționale. Studii și articole publicate în Revista de Teorie Socială și Revista de Științe Politice și Relații Internaționale. Coautor la volumele: Enciclopedia istoriei politice a României, 1859-2002 (2004), România și integrarea euro-atlantică (2004), România și UE, cronologie istorică (2004), Statele Uniunii Europene (2006).

Daniela Ionescu, doctorand al Universității București, cercetător la Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale al Academiei Române. A publicat numeroase studii în reviste de specialitate și a efectuat stagii de specializare în Anglia. Domeniul de interes: relații internaționale.

Cezar Stanciu, doctorand al Universității Valahia din Târgoviște în istoria relațiilor internaționale, membru al Centrului de Cercetare al Istoriei Relațiilor Internaționale „Grigore Gafencu“ din Târgoviște.

Rev. Șt. Pol. Rel. Int., IV, 2, p. 155–156, București, 2007.

Stelian Neagoe este Diplomat (din 1965) și Doctor (din 1975) în Istorie. Cercetător științific gr. I și șef al Departamentului Editorial din cadrul Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale al Academiei Române. Director-fondator al Editurii Machiavelli (din 1993). A publicat 19 cărți de autor, între care: *Triumful rațiunii împotriva violenței* (1977), *Istoria Unirii românilor*, vol. I–II (1987, 1993), *Istoria politică a României 1944–1947* (1997), *Petre Pandrea în pușcăriile comuniste* (2001), *Cazul Gh. Tătărescu* (2003), *Cazul social-democraților români* (2005), *Istorie politică încarcerată* (2006), *Enciclopedia oamenilor politici români* (2007). Este editor al operelor politice aparținând unor mari personalități, precum Barbu Catargiu, Regele Carol I, Al. Marghiloman, Titu Maiorescu, N. Iorga, Octavian Goga, I. G. Duca, Const. Argetoianu, Gr. Gafencu ș.a. A coordonat ediții din scrierile lui Ion Nistor, Vlad Georgescu, Andreas Hillgerber ș.a. A tipărit antologii pe teme de istorie: *Marea Unire a românilor în izvoare narrative* (1984), *Bătălia pentru Bucovina* (1991), *Asasinatele de la Jilava, Snagov și Strejnicul* (1992) ș.a. Sub redacția sa a fost elaborată și tipărită *Enciclopedia de istorie politică a României, 1859–2002* (2003).

Răzvan Victor Pantelimon, licențiat în științe politice la Universitatea din București și în științe juridice la Universitatea „Nicolae Titulescu“ București. Master în „Politică Românească și politici Europene“ în cadrul Facultății de Științe Politice, Universitatea din București. În prezent este doctorand în științe politice la Universitatea din Bologna și la Universitatea din București. (razvan.pantelimon@fspub.ro).